MUHAMMED VANİLİŞİ ALİ TANDİLAVA

LAZLAR'IN TARİHİ

3. BASKI

ANT

Muhammed VANİLİŞİ-ALİ TANDİLAVA

LAZLARIN TARİHİ

ANT YAYINLARI

Lazların Tarihi

Dizgi - Baskı
ANADOLU MATBAASI

ISBN 975-6954-11-6

ANT
YAYINLARI
Cihangir Kumrulu Yokuşu Sk. No: 24/2
Taksim - İSTANBUL
Tel: 0.212. 249 12 30
Fax: 0212. 292 11 70

Muhammed VANİLİŞİ-Ali TANDİLAVA

LAZLARIN TARİHİ

Gürcüce'den Çeviri
Hayri HAYRİOĞLU

ANT YAYINLARI
Kumrulu Yokuşu Sokak
No: 24/1 Cihangir-Taksim Tel. 2491230
İSTANBUL

Kitabın Gürcüstan'da basımı: 1964

Özgün Adı: **Lazistan** (Tarih, Coğrafya, Etnografya araştırmaları)

Çevirmenin kısa biyografisi

HAYRİ HAYRİOĞLU

1936 yılında İnegöl'ün Hayriye köyünde doğdu. İlkokuldan sonra Bursa Erkek Sanat Enstitüsüne bağlı yapıcılık kursunu bitirdi. 1960'da İstanbul Yıldız Polis Okulu'na girdi. 1982 yılında emekli oldu..

Hayrioğlu, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucu yurtlarını terkedip Osmanlı ülkesine, İnegöl'ün Hayriye köyüne gelip yerleşmek zorunda kalan Gürcüstan'ın Acara bölgesi insanlarının üçüncü kuşak torunlarındandır. Gürcü dilini aile arasında öğrendi. Çocuk yaşta Gürcü halk deyişlerini, manilerini kaleme almaya çalıştı. 1951 yılında bu dilin kendine özgü bir ABC'si olduğunu raslantı sonucu öğrendi. Kısa zamanda bu alfabeyi kendi kendine söküp, okuma yazmayı geliştirdi. Bundan sonra Kafkas halklarının geçmişi ve bu gününe ilgi duymaya başladı. Bu dillerle yayınlanmış Kafkas literatürünü araştırıp inceledi. Zamanlabilgisi akademik düzeye çıktı. Yurt içinde ve dışında çeşitli yazıları yayınlandı. ***Gürcü Çocuk Masalları*** *adlı iki kitabı Milli Eğitim Gençlik Ve Spor Bakanlığı'nca tüm ilkokullara tavsiye edildi.*

Hayrioğlu'nun başarılı çalışmaları Gürcüstan kültür çevrelerinin ilgisini çekti. Gürcüstan'a üç kez davet edilip kendisine araştırma inceleme olanağı sağlandı. Ulusal edebiyat sempozyumuna, İllia Çavçavadze, Akaki Tsereteli jübilelerine konuşmacı olarak katıldı. Kültür Bakanlığınca kendisine ***Yunus Emre****'den seçmeler yapıp Gürcüce'ye çevirme görevi verildi. Gürcücü'den Türkçe'ye kazandırdığı* ***Köprü*** *adlı tiyatro oyunu Trabzon Devlet Tiyatrosu tarafından sahneye kondu.*

Hayrioğlu'nun yayına hazır bir kaç eseri vardır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ Prof. Sergi MAKALATİA..... 7
LAZİSTAN TARİHİ..... 10
LAZİKA KRALLIĞI..... 32
LAZİSTAN BİZANS İDARESİNDE..... 35
LAZİSTAN OSMANLI YÖNETİMİNDE..... 42
LAZİSTAN ETNOGRAFYASI..... 75
LAZLARDA MADDİ KÜLTÜR..... 111
ŞARKILAR, ŞİİRLER..... 145
OYUNLAR, DANSLAR..... 146
LAZLARDA BATIL İNANÇLAR..... 151
BİLMECELER..... 163

LAZİSTAN TARİHİ VE ETNOGRAFİSİ ÖZETİ

ÖNSÖZ

Değerli M. Vanilişi ve A. Tandilava'nın "**Lazistan**" adlı tarih ve etnografya incelemeleri okuyucularına Laz Ulusunun tarihi ve etnografyasının ana hatları hakkında az çok bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Bu eser Gürcü literatüründe Laz ulusuna yönelik çalışmaların ufak ve anlamlı bir örneğini teşkil eder. Bu eserin önemli özelliklerinden biri yazarlarının Laz oluşlarıdır. Bunun anlamını açıklamak çok kolay. Artık Lazistan evlatları kendi tarihi yurt ve uluslarının yüzyıllar boyunca terkedilmişliğine son verip maddi ve manevi değerlerine sahip çıkmaktadırlar.

Her iki yazar da Sarp köyündendir. İkisi de bugün Gürcüstan devlet idari organlarında yüksek düzeyde bilim ve saygınlık kazanmış olmalarıyla ünlüdürler.

Bu tarihi araştırma eserinde Laz ulusunun geçmişte gösterdiği güçlü devlet olma yeteneği, başarılı politik yaşamı, kahramanlık ve yurtseverlikleri dile getirilmektedir.

Bu eserin Etnografya bölümünde dikkati çeken diğer bir husus da şu: Yüzyıllardır işgalci yabancıların bölücü entrikaları nedeniyle her konuda ayrı düşürülmüş kardeş Laz ve Megrel kabilelelerin alışkı ve geleneklerindeki güçlü benzerlikler açıkça ortaya konmaktadır.

Eserde Laz halk deyişlerinden, folklöründen verilen örneklerin karşılarında Gürcüce açıklamalar bulunmaktadır. Bu durum, bu bilgilerden daha yaygın çevrelerin yararlanmasını sağlıyacaktır.

Kutlu olsun...

Prof. Sergi Makalatia

LAZİSTAN TARİHİ
YAZARLARINDAN OKUYUCUYA

Gürcüstan tarihi, yaşanmış kahramanlık hikayeleriyle doludur. Gürcü yurdunun korunması için toplaşan savaşçı yurtseverler arasında daima Lazlar da seçkin yerlerini almışlar, özgürlük ve bağımsızlık uğruna seve seve canlarını vermişlerdir. Gürcü yurdunu her fırsatta ateş ve kana boğan düşmanlar bir iki ya da üçden ibaret değildi. Çok çeşitli idi. Ancak bunlar arasında en zalimi Osmanlı idi. O, Küçük Asya'da yurt tutup yerleştikten sonra Gürcüstan'ın bir çok yerlerini parça parça bölüp yutmaya ve halkını zorla Müslümanlaştırıp asimile etmeye çalıştı.

Ne yazık ki bugüne kadar Laz olmayan yazarlar bize Lazlar hakkında sağlam bilgi vermekten yoksun kaldılar. Çünkü onlar Laz ulusunun dilini, geleneğini, yöresel kaynaklardan saptayacak kertede bilgi sahibi olamamışlardı. Bu yüzden bize bıraktıkları bilgiler uydurma ve hatalıdır.

Biz Laz yazarlar bu eserde sunduğumuz kendi tarihimizi ve hayat-mematımızı araştırmaya çalışırken Gürcüstan'ın başka bölgelerinde de bize yakından ilgilendiren ilginç belgelere rastladık. Bu belgeler özellikle Samegrelo bölgesindeki Zugdidi, Tshakaia, Gali ve başka bölgelerinde yaşıyan Megrel halkının bugün bile Laz diyeleğine tıpatıp benzer dil konuştuklarını ortaya koydu. Okuyucu bu benzerlikleri eserin sonlarındaki karşılaştırmalarda görecektir.

Redaksiyon işinde bize büyük yardımları dokunan değerli **Profesör Sergi Makalatia**'ya şükranlarımızı sunarız.

Ayrıca ellerindeki değerli kaynaklardan yararlanmamızı sağlayan Acara A.S.S.C. çevre inceleme enstitüsü direktörü merhum **A.O. Halvaş**'ı da burada rahmetle anarız.

Muhammed VANİLİŞİ Ali TANDİLAVA

LAZİSTAN TARİHİ

LAZİSTAN TARİHİ

LAZİSTAN KRALLIĞININ KURULUŞU:

Laz ya da Tçani kavminin tarihi eski Kolheti kavmi ile yakından ilişkilidir. Bilindiği gibi Kolheti Krallığının nüfusunu esas Gürcü boylarından olan LAZ-TÇANLAR ile MANRAL-MEGRELLER (Egrisliler) teşkil ediyordu. Bunların kullandığı lisanın ortak adı ZANCA idi.

Tçanlar Gürcü ırk gurubunun bir üyesidir. Tçani adı zamanla LAZ deyimi ile yer değiştirdi ancak günümüze kadar hiçbir zaman tümüyle unutulup kaybolmadı. Gürcü yazar Simon Canaşia bu konuda derki:

"Gürcü literatürü bu orijinal adı hiçbir zaman dilinden düşürmeyip sürekli kullandı. Bu kavme daima TÇANİ, ülkelerine de TÇANETİ diye hitap etti." der...

Helenistik çağda (M.Ö. V.-I. yy.) Lazlar ve onların akrabaları Megreller Trabzon ile Abazgi (Abhazya) arasındaki Karadeniz sahil şeridini ellerinde bulunduruyorlardı. Dil benzerliğine rağmen Lazlar ve Megreller iki ayrı özerk bölgeye bölünmüşlerdi. Lazlar Çoruh vadisini, Megreller ise Rion vadisini kapsıyorlardı. Bu iki kardeş kavmi birbirinden ayıran sınır bugünkü Guria sırtlarından geçmekte idi.

Manral-Megreller kardeşleri Lazlar'a nazaran başlangıçtan beri daha büyük gelişme gösterdiler. Güçlü bir krallık kurdular. Elenler ve Romalılar bu krallığa KOLHİDA adı veriyorlardı.

Eski Kolhida Krallığının sınırı batıda Trabzon'a kadar dayanıyordu. Bu noktaya kadar olan sahadaki tüm Lazlar bu krallığın uyruğunda bulunuyordu. Ancak ülkenin kralları ve diğer yöneticileri daima Manral-Megrel bölgesinden seçilmekte idi.

Kolheti krallığı M.Ö. I. yüzyıldaki Roma işgallerine kadar yaşadı. Bu tarihten sonra ülke Roma hegemonyasına girip yönetim Romalılarca Megreller'den alındı, Lazlar'a verildi. Roma hegemonyası süresince Laz kral ve yöneticileri çok başarılı politika izleyip ülkeyi geliştirmeye, kalkındırmaya çalıştılar.

Yönetimin Megreller'den Lazlar'a geçişi ülkenin ulusal adına da değişiklik getirdi. Bu tarihten sonra tarihi Kolheti'ye Romalılarca LAZİKA veya LAZİKE denmeye başlandı.

Lazika Krallığının yönetim merkezi ARKEOPOLİS kenti idi. Bu kent, Tehuri vadisinde, bugünkü Tshakaia Bölgesinin Ahalsenaki yakınında NAKALAKEVİ noktasında bulunuyordu. Arkeopolis kenti çok mükemmel kale ve surlarla tahkim edilmiş bulunuyordu. Romalı tarihçi Prokopi Kesariel bu kent hakkında şöyle yazar:

"Arkeopolis kenti Lazika'da en yüksek kültür, sanat ve ticaret olanaklarına ulaşmış kalabalık nüfuslu bir şirin kenttir." der.

Lazika kralları Monarşik krallar değillerdi, seçimle iş başına getirilirlerdi. Ancak bu kralların nişan ve mühürleri Bizans imparatorları (Keizarlar)ın onayıyla sahiplerine verilirdi. Buradaki BİZANS sözünün anlamı o tarihte Romalılar'ın bazende BİZANS adıyla anılmalarındandır. Lazika kralları Bizans'a ne vergi, ne de asker verirdi. Bizans'a karşı o bir tek görev üstlenmişti o da: Sınır bekçiliği yapıp Bizans'a kuzeyden

saldıracak olan barbar kavimlerin önüne geçmekti.

Lazika kralları Bizans'la olan politik ilişkilerini sağlamlaştırmak maksadıyla onlarla kız alış verişi yapıyorlardı. Özellikle Keizar kızları Laz kralları ile evlendiriliyorlardı. Tarihçi profesör Kesariel bu konuda da şunları yazmaktadır.

"Laz kralları Bizans'a elçi gönderip saraydan kız istetiyor, onlarla akrabalık kurmaya çalışıyorlardı" diyor. Bu konuda Bizans tarihinde epeyce kabarık bilgi bulunmaktadır.

Lazika Krallığının elinde bulunan toprakların çok büyük bir stratejik önemi vardı. Bunun yanı sıra Avrupa'yı İberya-Albanya (Gürcüstan-Azerbaycan) üzerinden İran ve Hindistan'a bağlayan karayolu da bu topraklardan geçmekte idi. Lazika sınırlarını tehdit eden pek çok düşmanlar vardı. Bunlar Doğu Roma uyruğundaki Hunlar ile bir çok kuzeyli kavimler ve Persler idi. Persler bu düşmanların en aman vermezi, en tehlikelisi idiler. Zira bu ulus Romalılar'ın Kafkaslar'daki nüfuzunu hazmedemiyor, Küçükasya'da onların varlığına tahammül edemiyordu. Lazlar İran tehlikesine karşı Doğu Roma sınırlarını tahkim maksadıyla bir çok kale ve surlar inşa ettiler. Çağdaş tarihçi Prokopi Kesariel Laz kale ve surları hakkında da şunları yazmaktadır;

"Laz kralı Justinyen hiçbir zaman meskün bulunmayan bir sahada çok mamur PETRA kenti ile kalesini inşa etti" diyor. Batumi yakınında bulunan bu kentin yerinde bugün TSİHİSDZİRİ kent kalıntıları ile kale bulunmaktadır.

Sasaniler'in Persler'in boyunduruğuna düşmelerinden sonra Romalılar'la Persler'in arası açıldı. O sırada ilk Dinasti şahı bulunan Ardeşir ülkesinde büyük reformlar yapmakla meşguldu. örneğin, güçlü bir savunma sistemi kurdu, ticaret yaşamını geliştirdi v.s. Güçlenen Pers Krallığı Küçükasya'da ve Kafkasya'da insiyatifi elinde bulunduran Romalılarla aktif bir politika sürdürmeye başladı. Bu sırada Sasani kralları da Lazika'da Roma varlığına son verip Karadeniz sahiline sarkmaya gayret edi-

yor, bu maksatla Roma ile daha aktif mücadele yollarını araştırıyordu.

Lazların Perslerle olan politik mücadelelerine sonradan bir yenisi daha eklendi. Bu, din ve mezhep mücadelesi idi. Lazika Krallığı sahasında Persiya çıkışlı Mazdeizm ile Hıristiyanlık akımları kıyasıya çarpışmaya başladılar. Bu defa da Persler Lazika'yı din inancı yoluyla elde etmeye çalışıyorlardı. Persler'in başarısı ancak Lazika'da Mazdeizmin yayılması oryantasyonu ölçüsüne bağlı idi.

Buna karşın Roma diğer adıyla Bizanslılar Lazika ve İberya'da Hıristiyanlığın iyice yerleşmesi için gayret sarfediyorlardı. Zira o batıl Mazdeizme karşı güçlü bir kitaplı göksel dine gereksinme duyuluyordu. Bu mücadeleyi Romalılar kazandı. M.S. 337 yılında İberya'da Hıristiyanlık dini devlet dini olarak kabul ve ilan edildi. Bu durum Romalıların İberya ve Lazika'daki politik başarılarına işaretti.

Persler İberya ve Lazika'da İsa dininin engellenip Mazdeizmin yayılması için türlü yollar araştırmaya başladılar. Romalılarca onaylanan yerel kralların tahttan indirilip kendilerin seçeceği kralların yönetimi ele almalarını çarelerden biri olarak görüyordu. Fakat bu arzuları bir türlü yerine gelmiyordu.

Son çare olarak Persler bu iş için kuvvete başvurmaya karar verdiler. Zamanın Pers Şahı Yezdigerd II. (438-457) büyük bir ordu ile saldırıp önce Ermenistan'ı zaptetti. Sonrada İberya Kralı Vahtang Gorgasalı (446-499) yenilgiye uğratıp İberya'yı da işgal etti.

Bu tarihten sonra Pers Şahları Lazika krallarının kendileri ile ittifak kurmaları için çeşitli fesatlıklara fırsat buldular. Lazlarla gizli görüşmeler yaparak Romalılara karşı başkaldırıp onların otoritesini yıkıp yurttan atmak, Mazdeizmi benimsemek vb. gibi tavsiye ve kışkırtmalarda bulundular. Zamanla Persler'in propagandaları meyve vermeye başladı. O sırada Pers kralı olan Kovadi (488-531) Roma baskısı altında Lazika'nın

yönetim yetkileri konusunda mücadeleye girişti. Ortaya çıkan bu problemin çözümü için Roma-Persiya görüşmelerine olanak doğdu. Tarihçi Porokopi Kesariel'e göre bu görüşmeler sırasında Pers diplomatı Seos Romalılara:

"Yeni adı Lazika olan eski Kolheti Krallığı eskiden beri İran'a bağlı bulunuyordu. Romalılar O'nu haksız olarak işgal edip ellerinde tutuyorlar." dedi. Persiyalı diplomatın bu gülünç sözlerini Lazlar ve Romalılar hayretle dinliyorlardı.

Lazika toprakları V. yüzyıl içinde böylece yoğun politik oyunlara sahne oldu. Perslerle Romalılar gibi iki saldırgan, sömürücü düşman karşısında Laz krallarının çok dikkatli, ileri görüşlü, cesur politika izlemeleri zorunlu idi. Laz kralları daima bunun bilincinde olarak etkinliklerini kanıtlamaya çalıştılar.

Lazlarla son müttefikleri Persler'in anlaşmalarına göre: Ölen ya da herhangi bir nedenle tahttan indirilen Laz kralının yerine geçecek olan yeni kral mutlaka Persler'in onayı ile taç giyebilecekti. Laz Kralı Damnaze ölüp tahtı boş kaldığında oğlu Tsate bu anlaşmaya uymayarak hemen tahta çıktı, kendini kral ilan etti. Ne var ki bunu Persler'in tepki ile karşılayacaklarını bildiğinden 515 yılında Bizans'a giderek Keizar Justinyen'den himaye ve krallığının onaylanması dileğinde bulundu. Buna karşılık da Hıristiyanlığı kabul edeceğini açıkladı. Bu tarihlerde Pers tahtında Kovadi hüküm sürüyordu ve Lazika yönetiminde söz sahibi bulunuyordu. Keizar Justinyen Tsate'nin dileklerini memnuniyetle kabul edip yeni dinini kutsadı (takdis etti), Roma nişanları ile donatılmış taç giydirdi. İnci, yakut, zümrüt, altın gibi ziynetlerle süslü ince, beyaz ipekli kumaşlarla bezeyip Romalı Patrik Nomen'in güzel kızı Valeriane ile de evlendirip oğlu ile birlikte onu Lazika tahtına uğurladı.

Yohanne Malala'ya göre:

"Laz kralı Tsate I geçmişteki krallar gibi, koruyucu rolündeki iki can düşmanı ülkeye karşı esnek bir politika izlemeye başladı. Kâh birine, kâh diğerine meyledip hiç bir tarafa

sadakatle bağlanmadı. Sonuçta Perslerle arayı bozup Romalılarla anlaştı. 515 yılında tacını Keizar Justinyen'e onaylattı, ülkesine döndü"...

Ne var ki Tsate I barbar Perslerden çekindiği için bazı geleneksel Pers direktif ve isteklerine de uyup onları kızdırmamaya, gururlarını incitmemeye özen göstermek zorunda kaldı.

Pers hükümdarı Kovadi Justinyen'in, Laz krallarını çeşitli hilelerle elde ettiğini iddia ederek ağır suçlamalara başladı. Justinyen bu suçlamalara karşı Kovadi'ye elçi göndererek şu yanıtı verdi:

"Biz sizin hiçbir tebanızı görmüş, kandırıp sizden uzaklaştırmış değiliz. Ancak sarayımıza Tsate adlı bir Laz başvurarak Hıristiyan olmak istediğini bildirdi. İsteği üzerine onu takdis edip yurduna gönderdik". dedi.İki ülke arasında bundan sonra yoğun diplomatik görüşmeler sürüp gitti. Pers diplomatları Romalılar'a "Tarihi İran tebası Lazika'yı kaba kuvvetle elde tutmakla" suçluyorlardı. Bu suçlama eski ağızların tıpatıp aynısı idi. Romalılar ise bunun tam aksine "Lazika'nın eskiden beri Bizans uyruğunda bulunduğunu" iddia ediyorlardı.

Görüşme yoluyla çözüm sağlayamayan Persler 520 yılında güçlü bir ordu ile Lazika'ya saldırıp Tsate I'i düşürmeye ve cezalandırmaya giriştiler. Bizanslılar vakit kaybetmeden Tsate'nin imdadına koşup İranlılarla savaşa giriştiler. Kısa zaman içinde **Birleşik Roma-Laz orduları** Persleri püskürtüp yenilgiye uğrattılar.

531 yılında Pers Hükümdarı Kovadi öldü. Yerine geçen Hüsrev I (531-539) ile Keizar Justinyen Lazika konusunu anlaşma yoluyla çözümlemeyi yeniden denediler. Ve nihayet 532 yılında tarihi anlaşla imza edildi.

Bu anlaşmaya göre: Lazika Romalılara, İberya da Perslere bırakıldı. İlk iş olarak İranlılar tarihi İberya krallığını lağvedip doğu Gürcüstan'ı doğrudan doğruya Pers topraklarına kattılar.

Sınırlarını da pekiştirmeyi ihmal etmediler. Romalılar Lazika'da Laz kalelerini kendi askerleriyle doldurdular. Lazika sınırları boyunca kendi arzularınca önlemler aldılar. Bu durumdan Kral Tsate çok tedirgin oldu. Yakın gelecekte krallığının tümüyle ortadan kaldırılacağından endişeye düştü. Kısa zaman sonra Romalı asker ve subaylar Laz halkı üzerinde çekilmez zulümlere başladılar. Bitmez, tükenmez angarya ve isteklerle halkı huzursuz edip bezdirdiler.

Bu zalim subaylardan biri halka yaptığı çeşitli hakaretlerle pek ünlü oldu. Adı Yohanne Tsibe olan bu eşkiya general hakkında çağdaş Romalı tarihçi Prokopi Kesariel şöyle yazmaktadır:

"Justinyen Lazika'ya bir çok yönetici rütbeli asker göndermişti. Bunlar arasında asaletsiz, avamdan bir Yohanne Tsibe vardı ki Laz halkını soyup çıkar sağlamak için akıl almaz düzenbazlıklardan başka bir yaptığı yoktu. Bu adam giderek Romalılarla Lazlar'ın aralarının gerginleşmesine, tüm işlerin altüst olmasına neden oldu. Tüccarlar Kolhida'dan dışarıya ticaret eşyalarını çıkaramaz oldular, tuz ve diğer eşyaları ülkeye getiremez oldular. Yohannes Tsibe bütün bu işleri kendi monopolüne (tekeline) alıp soygunculuğu sürdürdü. Her çeşit eşyayı Kolhida'ya kendisi sokar, istediği fiyata satar, her çeşit eşyayı Kolhida'dan çıkarır batıya görderirdi..."

Bu sırada Lazika tahtına çok yürekli ve sağlam kişiliği bulunan Laz, **Gubaz** oturtulmuştu. Ne var ki şımarık Romalı Komutan Yohanne'nin baskıları nedeniyle Gubaz'ın krallığı sadece ünvandan ibaret kalıyordu. Yohanne gidere Lazika'nın her türlü iç ve dış işlerine de el atmaya başladı. Prokopi Kesariel'e göre:

"Krallık görevlerinin dışında Yohanne Pazisi, Biçvinta (Pitunti), Sevastopoli ve başka önemli ticaret merkezlerini de eline geçirip ölçüsüz servet sahibi olmak için gayretler sarfediyordu. Her çeşit malı kendisi alıyor, tüccarlara birkaç misli fiyatla satı-

yor, tüccarlar da bu fahiş fiyata kendi kar payını ekleyip halka satmak zorunda kalıyorlardı. Yohanne bu türlü kontrolsüz, kanunsuz davranışlarla zengin olup **Lazika**'nın mutlak hakimi kesildi."...

Romalılar'ın kan emici, çekilmez davranışları halkın canına tak dedi. Dayanma gücünü yok etti. Yeni kral Gubaz Yohanne'yi bir çok defalar Keizara şikayet ettiyse de hiçbir olumlu sonuç elde edemedi. Aksine daha da kuduran Yohanne zulüm rezaletini daha da şiddetlendirdi. Dolaylı baskılar had sayfasına vardığı halde, Lazlar için Doğu Roma gibi sayılı asker gücüne sahip bir devlete başkaldırmak ya da halk ayaklanmasına girişmek sonucu karanlık büyük rizikoyu göze almak demekti. Roma'ya kıyasla küçücük bir ülke olan Lazika'nın böyle bir sorumluluk altına girmesi gözü kapalı ölüme gitmek olacaktı. Bu olanaksızlıklar karşısında Lazika'nın Roma düşmanı Persiya ile anlaşmaya girmesi, Romalılar'ı bu şekilde yurttan çıkarması zorunlu oldu. Kral Gubaz İran Hükümdarı Hüsrev'e elçi göndererek bu konuda gizlice görüşüp anlaşmak istediğini bildirdi. Prokopi Kesariel'e göre: Hüsrev'in huzuruna çıkan Laz elçiler şunları anlattılar:

"Kolhlar'ın Perslerle tarihi dostlukları vardır. İki ülkenin birbirine karşı sayısız hizmetleri olmuştur. Elimizde buna ait bir hayli belge vardır. Elbette sizin elinizde de buna dair belgeler vardır. Ne var ki geçmişte gerek bizim krallığımızın isabetsiz görüşleri ve gerekse sizin başarısız politikanız Kolhlar'ın Romalılarla ilişki kurmasına zemin hazırlamıştır. Şimdi kralımız ve halkımız İranlılarla kardeşçe, dostça anlaşarak yaklaşmak arzusundadırlar. Romalılar kralımızın yetkilerini gaspettiler. Sadece üzerindeki üniformasısını bıraktılar. Yakında bunu da çıkarıp köle durumuna getireceklerinden korkarız. Ülkemize sayısız "Romalı asker soktular. Laz halkının karşısına diktiler. Bunun adına da "Lazika'yı dış düşmandan korumak" dediler. Bizim dış düşmanlarımız yoktur. Tek düşmanımız Romalılar'dır. Onların tek düşüncesi yurdumuzu korumak değil soy-

gunculuk yapmaktır. Laz zenginliklerini güvenlik içinde Roma'ya aktarmaktır. Şu örneğe bakıp baskının derecesini anlayınız: Laz halkının günlük ihtiyacı olan her türlü maddeyi ellerinden yok pahasına, zorla alıyorlar, halkın istemediği bir takım eşyayı da onlara zorla bir kaç misli fiyatla satıyorlar. Halkın elindeki altın, gümüş ve başka kıymetli eşyaları zorla satın alıyorlar. Bu işe de "Ticaretin incelikleri" adını veriyorlar. **Ülkemizde her türlü iş tutma hakkı öncelikle Romalılar'ındır. Lazlar'ın tek serbest uğraşıları çobanlıktır.**

Lazlarla anlaşmaktan ne karımız olacak, diye düşünürseniz buna bir kaç örnek verebiliriz. Gücünüze bir dost ülkenin, Lazika'nın gücünü de katmış olursunuz, egemenlik çerçeveniz genişlemiş olur, Lazika sayesinde Karadeniz'e iner batıya açılma fırsatı bulabilirsiniz. Karadeniz'de gemi inşa eder deniz ticaretinizi geliştirebilirsiniz, Bizans'ı kolayca sindirme gücüne kavuşursunuz. En önemlisi ise Lazika'nın Kafkas silsilesi önünde bekçilik edip sizi kuzeyli saldırganlardan koruması hizmeti olacaktır. Bütün bunlara karşı arzumuz zorba Romalılar'ın yurdumuzdan çıkarılıp cezalandırılmasında bize yardımcı olmanızdır.."...

Laz elçilerinin bu sözlerinden kolayca anlaşılacağı gibi ülke Romalılar elinde can çekişme durumuna getirilmişti. Bu sözlerden yine kolayca anlaşılıyorki, Laz toprakları İranlılar için paha biçilmez stratejik-politik öneme haizdi. Zira Karadeniz'e inecek olan İranlılar batıya doğru tüm sahil şeridini kolayca elde etmeye olanak bulabileceklerdi.

Pers hükümdarı Lazlar'ın önerilerini zevkle dinledi, hiç tereddüt etmeden memnuniyetle onlara yardım sözü verdi. Elçiler hükümdara:

"Yol güvenliğini merak ekmeyiniz. Biz önlemler alır, ordunuza rehberlik ederiz. Onları en kestirme yoldan, esenlikle Lazika'ya ulaştırırız".. diye açıklamalarda bulundular.

Hüsrev Laz elçilerinden ricada bulunup:

"Bu anlaşmamız gizli tutulmalı, ne dost, ne düşman duymamalıdır." diye tembihte bulundu. Hüsrev yedek askerlerini hizmete çağırdı, ordusunu güçlendirmeye başladı. Bir yandan da:

"Kartli'de (Doğu Gürcüstan'da) işler karışık, orayı düzeltip döneceğiz" diye uydurma haberler yaydı.

542 yılında Hüsrev'in ordusu sefere çıktı. Kartli yolu ile Lazika'ya doğru harekete geçti. Laz elçileri de Pers ordularına rehberlik ediyorlardı. Çetin ve yorucu yolculuktan sonra Hüsrev Lazika'ya indiğinde Kral Gubaz tarafından merasimle karşılandı.

Pers kuvvetleri önce önemli bir kale-şehir olan Petra'yı çember içine aldılar. Romalılar şiddetle karşı koydularsa da büyük can kaybı ile şehir Persler tarafından elde edildi. Bu kalede komutan olan Romalı zalim Yohanne Tsibe yaralanıp öldürüldü. Kaleye girmek için dıştan tünel kazılmaya başlandı. Komutansız kalan kaledeki Roma kuvvetleri Hüsrev'den barış istediler. Hüsrev bu öneriyi kabul ederek Romalılar'a can ve mal güvenliklerinin korunacağına söz verdi. Kale kapıları açıldı, Hüsrev kuvvetleri Yohanne'nin bütün hazinelerini ele geçirdi.

Petra kalesi zaferinden dolayı Hüsrev çok sevinçliydi. Artık batıdan gelecek her türlü tehlikelerin önüne geçilmiş oluyordu. Tüm sahil boylarını Romalılar'dan koparma olanağı doğmuştu. Ticaret güçlenecekti, Avrupa ile kısa yoldan ilişki kurması kolaylaşacaktı. En önemlisi de Lazika'nın işgali ile Doğu Gürcistan (Kartli) çember içine alınmış oluyordu. Orada meydana gelecek ayaklanmaların önüne geçmek kolaylaşacaktı. Zira Lazika toprakları öteden beri asi Kartililer'in ilk sığınak yeri durumunda idi. Üstelik her fırsatta Lazlar kardeş İberya'nın yardımına bu yönden koşmakta idiler.

Doğrusunu söylemek gerekirse **bu davetli Pers işgali Lazlar'a çok pahalıya mal olmuştu.** Ülkeye çok zararlar açmakta idi. Örneğin: Ülkenin bağımsızlığını tehlikeye düşürmüş, ticaret hayatını kısırlaştırmış Lazika-İberya hattı üzerinden geçmekte olan Hindistan transit ticaret yolunu Lazlar'a kapamıştı.

Lazika'nın ekonomik hayatı büyük oranda ticarete dayalı bulunuyordu. Bu unsurun zayıflaması Lazlar için son demekti. Bunun yanı sıra işler umulduğu gibi çıkmadı. **Persler'in Lazlar'a karşı tutumları Roma mezalimini gölgede bırakmaya başladı.** Persler de Kral Gubaz'ın iç işlerine el atıyorlar, Laz halkının sırtına ağır vergi yükü yüklüyorlar, kale kuvvetleri halkın içine dalıp günlük yiyeceklerini bile ellerinden zorla alıyorlar, **Hıristiyan Lazları Mazdeizme zorluyorlardı.** Kısacası Hıristiyan Laz halkı Mazdeist İranlıların baskısı altında inim inim inlemeye başladı. Velhasıl Lazlar'ın Persler'in yardımı ile huzura kavuşma ümidi hüsrana uğradı. Kral Gubaz'ın yeni endişesi artık çilekeş ülkesini şu İranlı hırsızlardan kurtarma çarelerini aramaya dönüştü.

Hüsrev bütün bunları pekala biliyordu. Bu nedenle Kral Gubaz'ı ihtiyatla karşılıyordu. Ve karar verdi: Lazika Krallığını kaldırıp ülkeyi İran'a katacak, iç ayaklanmalara fırsat vermeyip kanla-ateşle bastıracaktı. Bunun için de hemen Gubaz'ı öldürtmesi, Laz halkının ileri gelenlerini İran'a sürmesi, İran'dan getirilecek Persler'i de Lazika'ya yerleştirmesi gerekti. Bu konudaki satırları yine Prokopi Kesariel'den dinleyelim:

"Persler'in batıya karşı varlıklarını koruyabilmeleri ve sahil boyunca yayılmaları ancak **Lazika'yı İran toprağına katmakla** mümkün olabilirdi. Çünkü Laz toprağı Bizans'a karşı hem karadan, hem denizden çok önemli saldırı hattı durumundaydı. Romalıların bu ülkeyi terketmeleriyle İran'ın burada ayağını pekiştirmesi başarılamadı. Lazlar'a karşı güvensizlik ve

her an için isyan olasılığı mevcuttu. Zira Laz halkı eskiye kıyasla daha da kötü sosyo-ekonomik uçurumun başına getirilmişti. Koydukları kaideler özgürlüksever Lazlarca çekilesi değildi. İki müttefik ülke arasındaki din ve dünya görüşü birbirinden çok farklıydı. **İranlılar putperest Mazdeist, Lazlar ise kitaplı din sahibi Hıristiyandılar.**

Lazika'da tuz ve tahıl üretimi yeterli değildi. Bu maddeler Romalılar'ca batıdan getirilip satılırdı. Karşılığında paradan çok deri, esir ve başka türlü takas eşyaları alınırdı. Bu olanakları yitiren halk sıkıntılara düştü. Hüsrev bu durumun ayaklanmalara neden olacağından endişe duyuyordu. Bunu önlemenin ilk şartı Gubaz'ın öldürülmesi, Lazların İran'a sürülmesi, Laz topraklarının başka göçmenlerle ve İranlılarla doldurulması idi..."

Hüsrev, bu düşüncesini güvenilir adamlarından Fevriz'e açtı. Kendisine 3000 savaşçı vererek Lazika'ya gönderdi. Fevriz Lazika'ya varınca orada Gubaz'ın muhaliflerini de toplayıp birleştirdi. Onlara Gubaz'ın kellesini almak gerektiğini anlattı. Bunu işiten Gubaz ve Laz büyükleri infial durumuna geldiler.

Ülke bağımsızlığını yitirmekten başka milli nüfusunu, halkını da yitirme tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyordu. Kurtuluş için gerçekten büyük gayret gerekti. Ama nasıl? Bu küçücük ülke zayıf gücü ile güçlü düşmanına nasıl başedebilirdi? Gubaz bu kötü durumdan kurtulmak için yine eski duruma dönmek gerektiğini, eski durumun daha ehvenişer olduğunu düşünüp Romalılarla barış görüşmelerine karar verdi. Jüstinyen'in sarayına giden Laz elçileri İran mezalimini bir bir anlatıp "Romalılar'a karşı düştükleri hataların bağışlanmasını, Lazika'ya yardım eli uzatılmasını" rica ettiler. Perslerden kurtuluşun ancak bu şekilde mümkün olabileceğini söylediler.

Vatan sevgisi, ulus sevgisi çaresiz Laz Kralı Gubaz'ı böyle namerde bile boyun eğdirmek zorunda bırakmıştı.

Keizar Justinyen zaten işin buraya varacağını tahmin et-

mişti. Müsait fırsat kollayıp Lazika'dan işgalci İranlılar'ı kovmayı tasarlamakta idi. İşte beklediği fırsat ayağına gelmişti. Derhal 7.000 kadar Romalı ve 1.000 kadar da Laz askeri kuvveti hazırlayıp Komutan **Dagiste** yönetiminde Lazika üzerine gönderdi. Bunu işiten Hüsrev yardımcı güç olarak acele bir miktar asker toplayıp **Mermerose** komutasında cepheye sevketti. İki taraf çarpışmaya girdiler. Laz toprağı ateşe-kana boyandı. Yoğun çarpışmalar özellikle kale şehri **Petra** çevresinde toplanıyordu. 549 yılında sonuçlanan savaş Romalılar'ın zaferiyle bitti. Pers kuvvetleri Lazika'dan çıkarılmış oldu.

İran şahı bu yenilgiyi bir türlü hazmedemeyip silahları elinden bırakmıyordu. 550 yılında **Huriane** komutasında güçlü bir ordu toplayarak Lazika üzerine gönderdi. Ordu "**Tshenistskali**" suyu başına gelip karargâh kurdu. Burada girişilen çarpışmalarda İranlılar tekrar yenilgiye uğrayıp dağıldılar. Karargâhları Lazlar'la bağlaşıkları Romalılar'ın eline geçti.

Bu son savaşta Romalı komutan Dagiste'nin tutumunu beğenmeyen Lazlar Keizara adam göndererek şikayette bulundular ve:

"**Komutanınız Dagiste'yi İranlılar satın aldı. O Persler'in çıkarına çalışıyor. Ordumuzu büyük kayıplara uğrattı...**" dediler. Keizar Degiste'yi derhal Konstantinepolis'e getirerek zindana attırdı. Onun yerine komutan **Besa**'yı gönderdi.

Lazika'nın İranlı güçlerden tamamen arındırılması için kale şehir Petra'ya tekrar hakim olan düşmandan kurtarılması gerekiyordu. 551 yılında Komutan Besa Petra'yı sardı. Fakat kendilerine çok pahalıya mal olan bu kaleyi İranlılar kolay kolay terketmiyorlardı. Yoğun çarpışmalar sonunda Petra Besa tarafından kurtarıldı. Kale duvarları yerle bir edildi.

Bu kötü haberi işiten Pers Komutanı **Mermerose** çok daha güçlü bir ordu ile başkent Arkeopolis'e (Nakalakevi) yüklendi. Fakat kısa zaman sonra püskürtüldü. Çareyi kaçıp Kutais ci-

varındaki Muhurisi'ye sığınmakta buldu.

Bir kısım Laz halkı ve idarecileri kısa zaman sonra Romalılar'dan yine dert yanmaya başladılar. Hiçbir müttefik Laz halkının yararına değil de kendi çıkarına çalışıyordu. Güya bağlaşık olan Romalılar yine eskisi gibi halkı bizar edip soygunlara girişiyorlar, ağır vergilerle onları eziyorlardı. Bundan dolayı Laz ileri gelenleri Kutais'teki İranlılarla gizli ilişkiler sürdürüp bir gece çok önemli stratejik değeri olan Lazika'ya ait Ukimeriano kalesinin anahtarlarını Persler'e teslim ettiler.

Kral Gubaz bu düşüncedeki yurttaşlarına karşı çıkıyordu. O, Romalılarla iyi ilişkiler içinde olmaktan başka çıkar yol göremiyordu. Yöredeki İranlılar'ın tamamen temizlenip sınırların sağlamlaştırılmasına gayret ediyordu.

551 yılı ilkbaharında İran-Roma çarpışmaları yine patlak verdi.
Arkeopolis'de daha bir kaç cephede İranlılar başarı sağladılar. Mermerose bir kaç Bizans karargâhını ele geçirdi. Kurtardığı kalelere kendi askerini yerleştirdi. Bu tarihten kısa bir zaman sonra 554 yılında Mermerose öldü. Yerine **Nahoregan** adlı komutan tayin edildi.

Kral Gubaz, son durumu değerlendirerek bu başarısızlığı Bizans komutanlarının gönülsüz çalışmalarına ve ehliyetsizliklerine yorumladı. Komutanlar Martine, Besa ve Rustike'nin Lazika'nın korunmasına gereği kadar önem vermedikleri kanısına vardı. Bu nedenle artık bu komutanlara güveni kalmadığını açıkça söyleyip Keizar Justinyen'e şu haberi gönderdi.

"Komutanlarınız işleri halletmeye değil, daha da kötüleştirmeye gayret ediyorlar.." dedi. Bu şikayete önem veren Keizar derhal Besa'yı geri çağırdı, diğer iki komutanı da çeşitli cezalarla cezalandırdı. Romalı yazar Agatia Skolastikos bu konuda şunları yazmaktadır:

"İranlılar'a karşı yenilgiye uğrayan Romalılar şahsi eşya-

larını bile toparlıyamadan cepheden kaçtılar. Bu utanç verici durumdan endişelenen Laz Kralı Gubaz bunun ardından daha da çirkin olayların meydana gelmesinden çekiniyordu. Gubaz Romalı stratejistlerin bilgisiz kişiler ve komutanlar Besa, Martine ve Rustike'nin de hain kişiler olduğunu söyledi.." demektedir.

Bu suçlamalar Bizanslı komutanları çileden çıkardı. Gubaz'ı ortadan kaldırmak için fırsat gözlemeye başladılar. Bir yandan da Keizara şikayetçi göndererek:

"Gubaz'ın İranlılarla gizli anlaşmaları var. Keizarımıza ihanet içindedir." iddiasını ileri sürdüler. Komutan Rustike'nin kardeşi Yohanne'yi Konstantinopolis'e gönderip Keizarı inandırmaya çalıştılar. Gubaz'ın öldürülmesi için ferman dilediler. Agatia Skolastikos ifadesine göre:

"Yohanne Keizarın huzuruna çıkıp saygılar sundu ve Gubaz'ın kusurlarını saymaya başladı. Gubaz Roma ordularına engeller çıkarıyor, İranlılar'a rehberlik edip yol gösteriyor, yardımlarda bulunuyor, işgali kolaylaştırıyor. Yakında ülkeyi tamamen düşmana teslim edebilir. Bunun önüne geçilmezse kendi ülkemiz de tehlikeye girebilir." dedi. Keizar bu inanılmaz haberlere hayret edip emretti:

"Öyleyse Gubaz'ı acele İstanbul'a getirmenin çaresine bakınız" dedi. Yohanne kendi beceriksizliklerinin ortaya çıkmasından korkup bu tekliften hoşlanmadı. Keizara:

"Güç kullanarak Gubaz'ı İstanbul'a getirmek çok zordur Keizarım."

"O teb'amız sayılır, gücünüzü kullanın, yakalayın bana getirin" diye çıkıştı Keizar. Yohanne lafı Keizardan kaparak:

"Kuvvete başvururuz ancak karşı koyması halinde ne yapmamızı önerirsiniz" dedi. Keizar da:

"Bir şey yapmanız gerekmez. O ağır biçimde cezalandırılacak, ihanetinin cezasını canıyla ödeyecek."

"Onu öldürmek zorunda kalırsak vicdan azabı çekmemeliyiz desenize."

"Evet. Emirlerime uymaz, karşı koyarsa onu bir düşman gibi öldürünüz." dedi Keizar. Zaten Keizarın ağzından bu lafı koparmaya çalışan komutanlar artık Gubaz'ı rahatlıkla öldürmenin yollarını araştırmaya başladılar. Gubaz bu hain komutanların kendisi için düşündüklerini pekala hissediyordu, ancak korkunun ecele faydası olmadığını düşünerek pısırıklık, çekingenlik etmeyi gururuna yediremiyordu. Hain komutanlar Onoguri'den İran kuvvetlerini atmak bahanesiyle Gubaz'ı karargâha davet ettiler. Maksatları onu orada öldürmekti. Gubaz tek başına ve üstelik silahsız olarak bunu kabul etti ve komutanları **Hobistskali** yakınında karşıladı. Taraflar süvari idiler. Söze Rustike girdi:

"Buyurun sayın Gubaz, Persler'i Onoguri'den kovmaya gidiyoruz, sizde kuvvetinizi alıp bize katılınız."
ben: "Bu görev anlaşmalara göre Laz askerinin değil sizlerin görevidir. Sizin baştan beri tutumunuz bu derecede gevşek olmasaydı, işe canıgönülden sarılsaydınız önümüzde bugün bu Pers belası kalmayacaktı. Bu kaleler düşmanla dolu olmayıp siz de insan içinde yüzü kara dolaşmayacaktınız. Eşyalarınızı bile düşmana hediye edip maskara olmayacaktınız. Eğer rütbelerinizin şerefini kurtarmak istiyorsanız hatalarınızı düzeltmelisiniz. Ben askerimle size katılamam, alt üst ettiğiniz tüm işleri yoluna koyamam dedi. Gubaz sözünü bitirir bitirmez hainlerin elçisi bulunan Yohanne gizlice hançerini kınından sıyırıp var gücü ile Gubaz'ın kalbine sapladı. At üstünde bağdaş kurmuş olan Gubaz soluksuz yere yıkıldı. Yerde bir ara ayağa kalkmak için çabalarken Rustike can alıcı darbeyi indirdi, **silahsız Gubaz'ı oracıkta öldürdüler**.

Zavallı ülkesinin bağımsızlığı için çırpınan kahraman Kral Gubaz'ın öldürülmesi Lazika'da çok şiddetli tepkilere yol açtı. Her an için ülkede kanlı olayların başlaması artık işten değildi.

Agatia Skolastikosun ifadesine göre:

"Bu olay Laz ordularında şiddetli üzüntü ve tepkilere yol açtı. Laz askerleri karar verip bundan sonra Romalılar'la askeri dayanışma yapılmayacağı gibi Romalı istekleri doğrultusunda savaşa girmeyeceklerdi. Gubaz'ın cenazesi gömüldükten sonra ülkede yas ilan edilip savaş durduruldu."

Bundan sonra Lazlar vakit kaybetmeden Romalılar'dan hain katilleri teslim etmelerini istediler. Yargılayacaklarını bildirdiler. Aksi halde intikam alınacağını ve çok kanlı olaylar meydana geleceğini haber verdiler. Laz halkının bir kısmı derhal Romalılar'la dostluğu bozup İran tarafına geçmeyi, katilleri saklayan Romalılar'dan intikam almayı, onları ülkeden kovmayı ve tüm bu olaylardan da Keizarı sorumlu tutmayı savundular. Bu fikri savunan gurubun başına bilgi ve becerisiyle ün yapmış **Laz kahramanı Ayet** geçmişti. Agatia Skolastikos'un eserinde genişçe yer verilen Ayet'in sözlerinden bazılarını burada açıklayalım:

"Ölümü ile bizi eleme boğan kahraman Gubaz'ımızın ruhuna burada hep birlikte dua edelim. Onu rahmetle, saygıyla analım. Ne yazık ki Kolhida'da Lazlar'ın güneşi bugün söndü. Eski itibarımızı yeniden kazanmamız artık güç. Başkalarını kendimize özendirmek olanaksız oldu. Kafa kafaya verip düşünelim: Dostumuz kim, düşmanımız kim? Toprağımızda dolaşmakta olan bu adamlar dostumuz mu? Bağrımıza hançer sokan eller dost eli mi? Şunu bilmeliyiz ki Bizanslılar'ın hakaret ve zararları bu kadarlıkla bitmecektir. Keizar denilen adam eşi bulunmayan sinsilerdendir. Ülkemizdeki karışıklıklardan o çıkar hesaplamaktadır. Yaptıkları ihanetlerin, işledikleri cinayetlerin adına "Kardeşlik, koruyuculuk" diyorlar. Persler hiç bir zaman böyle davranmadılar, buna tenezzül etmediler. Onlar dosta dost, düşmana düşmanca davranmayı bilirler. Oynak karakterli değiller. Benim düşüncem şu: İranlılar'la birleşelim. Kaderimizi onların eline terkedelim. İranlılar iyi niyetli ve dost

için özverili insanlardır..."

Ayet'in sözleri dinleyicilerce coşku ile karşılandı. Ancak bu konuşmadan hemen sonra ayağa kalkan başka bir lider **Partaze**, Ayet'in düşüncelerine katılamayacaklarını açıklayarak halka şöyle seslendi:

"Sevgili yurttaşlar. Öyle bir gün yaşıyoruz ki duygularımızı kontrolden aciziz. Akılla, izanla hareket etmek elimizden gelmiyor. Bizi kedere garkeden bu alçakça cinayetten Keizar Jüstinyen'i sorumlu tutmak haksızlık olur. Justinyen'den önce açıklama isteyelim. S
yargılayalım. Herhalde o buna hayır diyemez. Uğursuz canileri koruyup saklayamaz. Ama bu işten dolayı Romalılar'a sırt çevirip İranlılar'la birleşmek bence doğru değildir. İranlılar bencil insanlardır. Hıristiyanlıktan bizi soyutlayıp başımıza Mazdeizmi, putperestliği dolarlar. Elbette bizim için bundan büyük felaket düşünülemez. Canımız alındıktan sonra, kendi benliğimizi kaybettikten sonra tüm Persiya'yı bize bağışlasalar ne kazanırız? Aksine, Persler'in bizden alınacak intikamları vardır. Bu teslimiyetten ne umulur? Açık düşmandan korunmak dost kisveli düşmandan korunmaktan kolaydır. Roma Keizarı suçluları teslim edip bize reva görüleni telin ederse anlaşmaları bozmaya gerek görmüyorum.." dedi...

Uzun süre sürüp giden bu karşılıklı münakaşalarda Parteze'nin düşüncesi başarılı oldu. Lazlar bir elçiler heyeti oluşturarak Konstantinepolis'e Justinyen'e gönderdiler. Elçiler Keizardan, suçluların cezalandırılmasını, Lazika Krallığına da Gubaz'ın kardeşi **Tsate II**'nin getirilmesini istediler. Keizar bu istekleri ikiletmeden kabul edip yerine getirdi. Tsate II'ye Krallık nişanları taktı, paha biçilmez hediyelerle tahtına gönderdi. Tsate II'ye Romalı senatör Atanase'yi de katarak cinayet olayını araştırmaya memur etti. Atanase, Yohanne ve Rustike'yi suçlu bulup ölümle cezalandırdı. İnfaz Lazika başkenti Arkeopolis'de Laz büyüklerinin gözü önünde yerine getirildi. Duruşma olayını

da detayıyla kaleme alan Agatia Skolastikos'un satırlarından bir kısmını burada veriyoruz:

"Rustike ile Yohanne hücreden çıkartılıp duruşma salonunun suçlulara ait sol kısmına dikildiler. Sağ tarafta da Laz savcılar oturdular. Savcılara iddiaları soruldu. Onlar uzun uzun suçlamaları okuyup deliller gösterdikten sonra dedilerki: Biz burada her şeyi tam tamına anlatabilmiş değiliz. Anlattıklarımız bu suçluların ölüm cezaları giymelerine yeterlidir, dediler. Senatör Atanase bu iddia ve delilleri yeterli görüp her iki suçluyu ölümle cezalandırdı."

Ülkede durum sakinleşip elverişli ortam yaratıldığında Kral Tsate II Romalılarla birlikte İran'a karşı yeni savunma hazırlıklarına başladı. Bir kaç gün içinde de savaş başlatıldı. İlk anlarda İranlılar Pazisi (Poti) ve Arkeopolis yakınlarında iki önemli noktada yenilgiye uğradılar. Az sonra da Rodopolis'i (Vardtsihe) mıntıkasını terke zorunlu kaldılar. İran Hükümdarı Hüsrev Lazika'daki savaşı kaybettiğini kabul ederek anlaşma isteğinde bulunmak zorunda kaldı. Bu kötü yenilgiye neden olan ögeleri de:

1. Savaş bölgesinin İran'dan uzak olması.

2. Yolların kötü, elverişsiz olması.

3. İberya ile Lazika'yı ayıran Surami boğazının kolay geçit vermemesi.

4. Vahşi, ulu ormanlık alanların ordunun yürüyüşüne engel olması.

5. Köprü yokluğu ve inşaat meşakkatının ağır olması.

6. Orduya erzak yetiştirme zorluğu vb. gibi nedenler gösterildi.

562 yılında Lazika'da savaşa son verilip 50 yıl süreli barış anlaşması imzalandı. Anlaşma gereğince Hüsrev, güçleri Lazika'yı boşalttılar, ülke özgürlüğüne kavuştu. Ne var ki bu an-

laşma tarafları Transkafkasya'nın diğer bölgelerindeki ve Anadolu'nun bir çok bölgelerindeki karşı güçlere saldırmama konusunda bağlayıcı değildi. Bu boşluktan yararlanmak isteyen Bizanslılar İran nüfuzu altında bulunan Hıristiyan dindaşları İberya (Doğu Gürcüstan) krallığına saldırıp elde etme işini planlıyorlardı. Esasen İberya devlet büyükleri de bunu arzulayıp kardeş Lazika'nın Roma nüfuzuna girmiş olmasını kendileri için batıya yaklaşma yolu olarak görüyorlardı. Çünkü ülke Mazdeist İranlılar'ın çok ağır din, kültür, sosyal ve politik baskıları altında ezilmekte idi.

572 yılında İberya İran'a karşı ayaklanarak tüm ilişkilerini kesti. Bizanslılarla birleşti. Bu ayaklanmayı yeni Roma Keizarı Herakle memnuniyetle karşılayıp kendi askeri güçleriyle İberya'nın yardımına koştu. İran karşı saldırıya geçti. Herakle'nin güçlerini Lazlar, Abasgiler (Abhazlar), ve bir kısım İberyalılar takviye ediyorlardı. Bundan başka yine Herakle'nin çağrısı üzerine başlarında bizzat Hakanları Cibgu olduğu halde Hazarlarda Bizans'ın yardımına koştular. Herakle kuvvetleri İran kuvvetleriyle donatılmış bulunan İberya başkenti Tbilisi çembere aldı. 626 yılına değin süren bu muhasara başarıya ulaştı. Tbilisi'den ve tüm İberya'dan İranlılar çıkarılıp temizlendi.

Lazika böylece Roma (Bizans) ile Pers (İran) gibi iki büyük düşman arasında 7. yüzyıla kadar çekişme sahası oldu. Bu çekişme Romalılar'ın zaferi ile son erdi. Bu kadersiz savaşlarda Laz halkı ve ülkesi sayısız çileler çekti, hesapsız zararlar gördü. İki düşman, çıkarcı ülkenin iki yönden saldırması felaketini Laz halkı daima acılarla sinesine çekmek zorunda bırakıldı. Ülkelerini savunmak için, cennet yurtlarını korumak için halk elinden geleni esirgemedi. Ancak iki büyük canavara yetecek gücü kendinde bulamadı. İşte onun içindir ki Laz liderleri sürekli ikili, esnek politika izlemek zorunda kaldılar. Tutumlarını, davranışlarını düşman gücüne bakarak yönlendirmek zorunda kaldılar. Bu nedenle Roma Keizarları ile Pers Şahları Lazlar'ın samimiyetine güvenemez oldular. Lazlarla

yaptıkları anlaşmaları mümkün mertebe sağlama bağlamak için yeni bir hileli, bağlayıcı yol buldular. Her anlaşmanın sonunda imzanın yanısıra Laz sarayından, kral ailesinden bazı kişileri güvence olarak alıp ülkelerine götürdüler. Onlara kendi ülkelerinin kültürlerini aşılamaya çalıştılar. Her iki düşman ikinci zorlayıcı unsur olarak da dini kullandı. Anlaşmaların sonlarında İranlılar Mazdeizmi, Romalılar Hıristiyanlığı ülke çapında yaymak hakkı kopardılar. Buna rağmen Lazlar kültür ve coğrafi konum itibarlarıyla Romalılar'a daha yakın bulunuyorlardı. İran ülkesi ise uzak ve ters düşüyordu. Bunun sonucu olarak **Lazika'da Hıristiyanlık akımı daha revaç buldu, daha etkin oldu.**

Lazika din işleri görevlileri kendi ülke sınırları dışında kalan Lazların da din ulları sayılırlardı. Onların her türlü din eğitim ve problemleri Laz ullarının görevleri arasına girerdi. Prokopi Kesariel'in verdiği bilgiye göre:

"**Ne Roma ve ne de Laz tebası olmayan sınır dışındaki Lazlar dini bağlarla Lazika'ya bağlı bulunurlardı. Din eğitimini Laz papazlardan alır, kilise organizasyonları Lazika Patrikliğince yürütülürdü.**"...

Başlangıçtan beri Laz ulusal sınırları dışında, bir çok ülkede de Laz kilise ve kültür evleri inşa edilmişti. Bunlardan en ünlüsü **Filistin'de Jerusalem**'de bulunuyordu. Lazlar, ana dillerinden başka Elenice'yi de iyi bilir, konuşurlardı. Agatia Skolastikos'un yazdığına göre:

"Kolhlar(Lazlar) Elen lisanını öğrenmeye çok erken çağlarda merak sarmışlardı. Çünkü bu lisan hem din hem ticaret hayatında önemli yer tutmakta idi.."

Bu iddiayı doğrulayan Elen yazarı Temist (317-338) de şöyle yazmaktadır:

"Kolheti'de Elen kültürü çok yaygındı. Kolhlar tüm Elen bayramlarına, dini günlerine, ayinlere katılır sempati gösterir-

lerdi. Bir çok Kolh'un bayramlarda iyi, güzel söz söyleme (hitabet) yeteneğini kanıtlamış, ayinlerdeki rolleriyle kendilerini sevdirmişlerdir.."

Bu sözlerden anlıyoruz ki IV. yüzyıl ortalarında Kolheti'de(Lazika) Poti yakınlarında mükemmel bir **RİTORİKİ** (Din kültür merkezi) faaliyette bulunuyordu. Bu okulda Lazlardan başka Bizanslı öğrenciler de ders görüyorlardı. Yazar Tsemist'in de bu okulda okuduğu şu satırlarından anlaşılmaktadır:

"Şairlerimizin dizelerinden okuyup öğrendiğimiz gibi, Teselya'dan çıkan Argon gemisinin gelip yanaştığı o yerde.... Pazisi yakınındaki o büyük okulda ben de din öğrenimi gördüm, feyz aldım..."

Lazların Elen kültürü ilişkileri yanısıra kuşkusuz kardeş İberya (Kartli) küültürü ile de çok sıkı ilişkileri vardı. Özellikle Lazlar'ın Hıristiyanlaşmasından sonra soydaşları Gürcü boyunun kullandığı "Kartça" diyeleğinin önemi bir kaç kat daha büyüdü. Giderek bu diyelek tüm Gürcü boyları için biricik ulusal diyelek halini almaya başladı. Çünkü bu diyeleğin herkesçe öğrenilip okunması-yazılması diğer diyeleklere bakınca daha kolay idi. Kart diyeleği zenginleşip yaygınlaştıkça tüm kardeş Gürcü boyları arasında yakınlaşma, kaynaşma, birleşme olanağı doğdu. Ortak edebiyatın meydana getirilmesi kolaylaştı. Bu ortak kültür evreninde Laz din ve düşün adamları Gürcü kültür ve kilisesine, bilimine paha biçilmez yapıtlar kazandırdılar.

Gürcü bilim adamı N. Mar'ın ifadesine göre:

"Lazlar çağdaş Elen kültüründen Gürcü kültürüne çok değerli yapıtları çeviri yoluyla kazandırdılar. Bunun tanığı olarak eski Gürcüce metinlerde çok sıkı raslanan Lazca kelimeler gösterilebilir. Biz bunu "**Tçanizm**" adıyla adlandırabiliriz.."

Prokopi Kesariele göre ise:

"Laz kralları her nevi diplomatik yazışmalarla önemli diğer belgelerin kopyalarını daima saklarlardı. Örneğin: Kral Gubaz'ın elçileri İran sarayına gittiklerinde çok eski Laz-İran anlaşma belgelerini yanlarına götürüp ortaya koydular, iki ülke arasındaki politik ilişkileri gözler önüne serdiler."

V.-VI. yüzyıllarda Lazika'da yönetim biçimi krallıktı. Krallık hiyerarşisi babadan oğula değil, ailenin içindeki kraldan sonra en yaşlı kişiye geçerdi. Örneğin: Kral Tsate I'den sonra yönetim oğlu Gubaz'a verilmeyip Tsate'nin küçük kardeşi Opsite'ye verilmişti.

Bizans egemenliği yıllarında Laz krallarına Bizans nişanları takılıp Keizar onayıyla tahta çıkmalarına rağmen yönetim işlerinde bu krallar tamamen özgürdüler....

LAZİKA KRALLIĞININ YIKILIŞI

Tiflis'in kurtarılması ve Lazika-İberya topraklarından Persler'in çıkarılmasından sonra Keizar Herakle her iki ülkeyi kesin olarak ele geçirme planları düşünmeye koyuldu. Bu sıralarda güneyden başlayan güçlü Arap akınları karşısında bu önlemi almakta yarar görüyordu. Arap akıncıları Güney Kafkasya sınırlarına yaklaşmakta, tehlike büyümekteydi. Bu durumda tek çıkar yol Kartli ve Lazika sınırlarını güçlendirip tehlikeye karşı direnç kurulmalıydı. Bunun yanısıra Bizans hesapları Lazika toprak bütünlüğünü parçalayıp minik idari bölgelere ayırmak, Laz milli gücünü daha kolay zapturapt altında tutmayı kolaylaştırmaktı. Zira bizzat Herakle Laz krallarının ve Laz ulusunun aktif savunma azmini tecrübeleriyle görmüş, öğrenmişti. Ayrıca Laz kralları kendi milli toprakları dışında, Bizans yararına savaşmaya da yanaşmıyorlar, Keizar Herakle'yi bu konuda reddediyordu. Bizanslı tarihçi Teofane'nin kayıtlarına göre: "Bir yıl sonra Keizar Herakle Persiya'ya saldırmak istedi. An-

cak Gürcü ordusu ve özellikle Lazlar buna karşı çıktılar ve cepheyi terkedip evlerine döndüler. "Bu türlü nedenler Keizarın Lazika Krallığını tümüyle ortadan kaldırıp İberya'daki gibi ülkeyi küçük beyliklere bölmeye bahane hazırlıyordu. Sonunda iş oraya kadar dayandı. Lazika krallığı ortadan kaldırıldı. Ancak buna ait kesin bulgi materyaline henüz sahip değiliz. Şurası bir gerçekki tarihçi Teofane'ye göre: **Tarih 689'u gösterdiği yıl artık Lazika Krallığı ortada görünmüyordu.** Ülke Laz patriği Eristav Serge Barnukisdze eliyle yönetiliyordi. Fakat Patrik Serge de Bizans'a bağlılığını göstermeyip kısa süre sonra ayaklandı. Ülkeyi araplara teslim etti. Keizar meşum planlarını 7. yüzyılın sonunda ancak gerçekleştirmeye muvaffak oldu. Tekrar Lazika toprağına hakim olup ülkeyi Eristavlıklara (Beylikler) böldü. Serge Banukisdzeye ise Bizans Patrikliğinin Lazika temsilcisi ünvanı verildi.

Bunca çarpışmalar, savunma savaşları Lazika Krallığının tüm güç kaynaklarını tüketmişti.

Kapıya dayalı Arap işgalcilerinin yarattığı buhran ve bazı dış problemler ülkenin yenilgisinde yegane etken oldu. 643 yılında Doğu Gürcüstan Arap işgaline uğradı. Lazika'ya saldırı fikri bundan sonra daha da güç kazandı. Araplar güya bu yolla Lazika'da, Karadeniz sahil boyunda ve hatta tüm Güney Kafkasya'da Bizans politik ve ekonomik etkinliğine gem vurmayı düşünüyorlardı. Bizans Keizarı Araplar'ın kendisi için ne türlü tehlikeler planladıklarını pek iyi anlıyordu. 730 yılında Murvan komutasındaki Arap güçleri tekrar Gürcüstan'a karşı saldırıya geçti. Önce Kartli işgal edildi. Ardından 735'de Samtshe.. Samtshe'den hareketle Murvan orduları Lazika'ya (Egrisi) sarktı.

Murvan Lazika ülkesinin sahil şeridinin tamamına yakın bölümünü işgal altına aldı. Bu durum Lazlar için çok büyük politik dikkat ve beceri gerektiyordu. Lazika ve Samshe sınırlarında güvenilir önlemler almaktan başka Laz Eris-

tavlıklarına iyi niyetli Bizans temsilcilerininde yerleştirilmeleri gerekiyordu. Kuşkusuz Bizans açısından iplerin Patrik Serge Barnukisdze'nin elinde kalması asla elverişli bir iş olamazdı. Zira o geçmişte ülkeyi Bizans aleyhinde Araplar'a teslime kalkışmıştı. Bu nedenle de gözden düşmüştü. Eristavlıklarda gözlemci bulundurmakla hedefe ulaşılamayacağı aşikardı Keizar için. Laz Eristavlarına karşı tavrını göstermekte gecikmedi. Bu kez çareyi Abhazya Eristavını ön safha geçirmekte aradı. Bu Eristav Bizans'a karşı bir dereceye kadar bağlılık hissi veriyordu. Bu kişi Abhazya Eristavı Leon I idi. Leon I'in ülkesi Kelasur'dan başlıyor Küçük Hazareti suyuna kadar uzanıyordu. Fakat kuşkusuz Bizans arzusuna göre Leon I kısa zamanda Lazika topraklarına kadar genişleyecek, insiyatifi elde etmeye çalışacaktı. Böylece hem Laz birliği dağıtılmış olacak, hem de Laz-Abhaz birleşik güç oluşturulmuş olacaktı. Bu düşüncenin yanısıra Abhazya'da Araplara karşı güçlü savunma tesisleri, kaleler, surlar inşa edilmeye hız verildi. Abhazlar yaratılmış olan bu fırsattan yararlanmayı bildiler. Bizans-Abhaz yardımlaşması ile Laz toprakları kolayca kontrol altına alındı. Zamanla Lazistan (Egrisi) coğrafi ve politik sahası Abhazya coğrafya ve politik sahası kapsamına girmiş oldu. Laz bağımsızlığına son verilmesi ancak VII.-VIII. yüzyıllar içerisinde gerçekleştirilebildi. **VIII. yüzyıl sonunda artık bu topraklarda Lazika yok, Abhazya vardı.**

Bağımsızlığın elden gitmesiyle birlikte Lazika'da ülke bütünlüğü bozuldu. Toprak ikiye ayrıldı. Güneybatı kesimi Güneyli Gürcü kökenli Tçan-Lazların yaşama sahası, Kuzeybatı kesimi ise Kuzeyli Gürcü kökenli Megreller'in yaşama sahası olarak belirdi. Bu iki Laz toprağının ortasındaki Çoruh ve Rion vadilerine zamanla Gürcücenin ana lehçesi (Kartça) ile konuşan unsur hakim oldu.

Gürcülerin ana kolu olan Kartlar'ın Lazika'ya sarkıp ülkenin orta kesimlerine yerleşmelerine kuşkusuz Arap işgalcileri neden oldu. Araplar ele geçirdikleri Gürcü(Kartli) ülkesine çe-

kilmez zulümler yapıyorlar, halkı ekonomik, özgürlük ve inanç (ruhani) baskısı altında inletiyorlardı.

Abbasi soyunun halifeliği döneminde çok şiddetli İslami kaideler yüklendi Hıristiyan Gürcüler'in sırtına. Gürcü halkının İslama zorlanması Arap geleceğinin güvencesi açısından zorunlu görülüyordu. İslama girmiyenleri güdüm altına alıyorlar, onları türlü sıkıntılara, müşküllere düşürüyorlardı. Zenginlerin malları, mülkleri ellerinden alınıyor rütbelilerin rütbeleri, ünvanlıların ünvanları gaspediliyordu. Daha bitmez tükenmez işkence ve haksızlıklarla Gürcü halkı Araplar'ca bizar edildi. Gürcü halkının yaşama şansı İslamlığa bağlı gözüküyordu. Arap güdümü ve tazyiki altındaki halk kurtuluşu Lazika'ya kaçmakta arıyordu. Fırsat buldukça gruplar halinde Lazika'ya (Egrisi) sığınıyor, nisbeten hafif olan Bizans boyunduruğunu Arap boyunduruğuna tercih ediyordu. Örneğin Kartlı Eristavı Nerse Lazika'ya sığındığında beraberinde 300 kadar asker, asillerden bir çok aile, kendi ailesi ve saray erkanını da götürmüştü. Ardından diğer Kartlı Eristavları Arçil, Yoanne, Cuanşer ve daha bir çoklarında sığınmaları izledi Nerseyi.

Lazika'da Rion havzasının güney kesimi V-VI. yüzyıllarda sürekli İran-Roma savaşları nedeniyle nüfusunun tamamına yakınını yitirmişti. Bu yüzden bu arazi Kartliden sığınanlar için yerleşime ideal bir saha idi.

LAZİSTAN BİZANS İDARESİNDE

Bizanslılar, ikiye böldükleri Lazika'nın Tçaṇ-Laz bölümünü Gürcüstan'dan tümüyle koparıp kendi topraklarına katmakta gecikmediler. Bu bölüm Çoruh vadisinden başlıyor Trabzon sınırlarına kadar uzanıyordu. Bu da küçümsenemeyecek kadar geniş bir arazi parçası sayılırdı. Lazika'nın küçük bir bölümü (Viçe, Hopa, Gonio) ise Gürcüstan sınırları içinde

Samsthe Eristavlığına bağlı kalmıştı. Dikkat edildiğinde kolayca anlaşılacağı gibi Gürcü milli topraklarından koparılamayan bu küçücük mıntıka ahalisi ana dillerini, milli karakter ve değerlerini koruyabilmiş, günümüze kadar yaşayabilmiştir. Lazika'nın Trabzon'u da içine alan batı sahası halkı ise zamanla yabancı unsurlar içinde eritilip orijinal milli yapıları değişime uğratılmıştır.

Karadeniz'in Lazlar'a ait sahil şeridinin çok önemli stratejik ve ekonomik önemi vardı. Bunu göz önünde bulunduran Bizans Keizarı bu toprakları kendine mal etmeye ve üzerinde yaşayan yerli Tçan-Laz Gürcülerinin yurtlarıyla ilişkilerini kesmeye, onları asimile etmeye gayret gösteriyordu. Bunu başarabilmek için de mıntıkayı çok sıkı kontrol altında tutmaya, Laz Gürcüleri arasında Yunan lisanını yaygınlaştırmaya özen gösteriyordu.

IX.-X. yüzyıllar içerisinde bölük pörçük Gürcü ülkesinin derlenip toparlanması, birleştirilip, güçlendirilmesi konusunda tüm Eristavlıklarının gösterdiği çaba ve mücadele arasında Laz Gürcüleri yer alamamıştı. Bundan başka, artık Laz Gürcülerinin ana Gürcüstanla politik ve kültürel ilişkileri de kesilmişti. Bizanslılar buna asla izin vermiyorlardı. Bu nedenle X.-XII. yüzyıllarının feodal Gürcüstan'ında girişilen büyük kültürel reformlar, bayındırlık işleri vb. gibi olumlu sonuçlardan Laz Gürcüleri mahrum kalmış oluyordu. Giderek Laz yöresi Gürcü kültür merkezleriyle ilişkilerini kaybetti. Ağır bir Bizans kültür baskısı altına sokulmuş oldu.

Büyük Gürcü kültür adamımız Profesör Niko Maar'ın ifadesine göre "**Artık Laz Gürcülerinin kiliselerinde ibadetler Yunan geleneğine göre yapılmaya başlanmıştı.**" Diğer Gürcü tarihçi P. Acaria'nın ifadesine göre "**Lazlar arasında, artık Laz lisanını terkedip Yunancayı benimseyen, kendilerini de Yunan olarak tanıtan bir zümre türemişti.** Bu zümre kendi dini merkezleri olarak da İstanbul Rum Ortodoks Patrikliğini

tanımıştı. Buna rağmen bu zümrenin Yunanlı olmadığı konuşmalarındaki aksan farklılığı ile kolayca anlaşılmakta idi. Bu zümrenin işgal ettiği saha, **Trabzon'dan batıya doğru Platana'ya kadar, güneye doğru Gümüşhane'ye kadar genişliyordu**. Bu saha içerisinde rasladığımız büyük yerleşim birimleri ise üç adetti Trabzon, Platana ve Gümüşhane.

Bizans boyunduruğu altına düşen Laz-Tçanlar milliyet, lisan ve diğer özelliklerini Rumca'ya karşı koruma gücünü bir türlü kendilerinde bulamıyorlardı. Dışarıdan böyle bir gücün kendilerine ulaştırılması da olanaksızdı. Aslında bu şartlarda Lazların kuzeyli kardeşleri Megreller de savaş ve işgaller nedeniyle çok güçsüz düşmüş, Laz kardeşlerine yardım ulaştıracak kudretleri kalmamıştı. Diğer Gürcü Eristavlıkları da kendi aralarındaki çekişmelerden fırsat bulup ilgilerini Laz problemleri üzerine çevirememekte idiler. Üstelik Abhazya ve Tao-Klarçeti (Erzurum-Artvin) yöneticileri Bizans egemenliği altında bulunuyorlar, merkezi Gürcüstanla Lazlar arasındaki her türlü ilişkiye engel teşkil ediyorlardı. Bizans ise Gürcü feodallarının birleşip tek güç halini almalarına mani oluyor, güney Gürcüstan'ı kesinkes kendi toprağına katmaya gayret gösteriyordu. Bu toprağı korumak uğrunda müttefik Gürcü kralları Bagrat III Giorgi I ve özellikle Bagrat IV (1027-1072)'in Bizans'a karşı uzun ve zorlu savunma savaşları verme zorunluğu doğmuştu. Bu şartlarda Laz-Tçan yurdunu kurtarmak, Ana Gürcüstan'a kavuşturmak Gürcü Kralları için pek zor görüyordu. Beklemekten ve olumlu fırsat kollamaktan başka yapılacak bir iş görünmüyordu şimdilik.

Gürcü Kraliçesi Tamara iktidarı işte bu döneme rastlar. Gürcüstan'a feodal monarşi sistemi Tamara döneminde epey bir ilerleme gösterdi. Bu dönemde Gürcü etki alanı Karadeniz'den Hazar denizine kadar genişledi. Artık bunca güce ulaşan bir Tamara döneminde hayati önemi olan vatan parçası Lazistan'ın milli sınırlar dışında, yabancı işgalinde kalması

düşünülemezdi.

Tamara, haçlı seferleri ve Bizans sarayındaki iktidar kavgaları kargaşasından yararlanmakta gecikmedi.

Tamara tarafından bazı Gürcü din adamlarına dağıtılan Altın ve diğer ihsanlara Bizans Keizarınca el konması olayı bahane edinilerek Keizarın hak ettiği cezaya çarptırılması kararlaştırıldı. 1204 tarihli Gürcü vakainamesi kayıtlarına göre: Tamara Bizans üzerine Lih ötesi kesimi kuvvetlerinden bir kısmını sevketti. Bu kuvvetler Lazika, Trabzon, Liman, Samsun, Sinop, Giresun, Kotiora (Ordu), Amastria, Eraklia ve tüm Pontusu kısa zamanda ele geçirdi. Bu saha üzerinde bağımsız bir Trabzon Krallığı kurulup tahtına da Gürcü sarayında büyütülüp yetiştirilen Tamara'nın yakın akrabası, güvenilir **Rum prensi David Komnenon** oturtuldu. Gürcü vakanüvistinin bu kaydını Bizans vakanüvisti Miheil Panaret de doğrulamaktadır. Panaret'e göre: 6 Nisan 1204 günü haçlı orduları İstanbul'u muhasaraya aldıklarında Komnenosların büyüğü Aleksi, teyzesi Tamara'dan yardım temin ederek Gürcü ordusunun desteğiyle Trabzon'u işgal etti. Küçük kardeşi David de yine Laz ve Gürcü kuvvetlerinin yardımıyla Bitinia'yı ele geçirdi.

Böylece Tamara Bizans'tan kurtardığı Laz-Tçan yurdunu Trabzon Krallığı adıyla himayesi altında almış oldu. Bu konuda bir başka tarihçi akademisyen **Uspenski** ise şunları yazmaktadır: Karadeniz sahillerinde Komnenosların zafere ulaşmaları kuşkusuz Kraliçe Tamara'nın hazırladığı bir pozisyondu. Bu durumda Aleksinin ancak Tamara himayesinde hüküm sürmesi mümkün olabilirdi. Doğu Karadeniz sahillerinde Gürcü-Bizans mücadelelerinin sonucu Komnenos Krallığının kurulmasına zemin oluşturdu."

Tamara'ya ait menkibelerde onun Trabzon Komnenos ülkesinde oynadığı emsalsiz rol üzerine Lazlar arasına da yaygın tarihi öykülere bolca raslamak mümkündür. Bucaklı Laz Mehmet Ali Çeboğlu'nun anlattığı öykü şöyle: "Lazlar'ın eski

asilleri Megrel'miş. Megreller Trabzon'a kadar uzanan sahada Gürcü Kraliçesi Tamara'nın yönetiminde yaşarlarmış. Bucakta bir pınara "Mapa Tskari" diyorlar. Bu, Kraliçe Pınarı demektir. Tamara'ya izafe edilmektedir. Bundan başka, Atina'dan ilerde, deniz içinde kocaman kaya üstünde iki katlı, dört cepheli bir kale vardır. Bu yapının adına "Kız Kulesi" diyorlar. İşte bu kuleyi yapan da Tamara olduğu için bu isim verilmiş. "Başka bir Laz halk deyişi de şöyle: "Lazistan'da birçok tarihi yapılar varmış. Bunlardan birinin tamiri gerekmiş. Lazlara para yetiştirememişler bunu, dertlerini Tamara'ya iletmişler Tamara saçından bir tel koparıp Lazlara vermiş. Bu saç teli sayesinde Lazlar hazine ya da altın madeni keşfetmişler. Zengin olup yıkık binayı tamir etmişler. Onarılan yapıları gören Tamara pek beğenmiş, sevinmiş. Lazların becerikliliğini takdis etmiş. İşte o günden bu yana Lazlar **yapıcılıklarıyla** ün salmışlar yöreye."

"Tamara'nın duası o kadar yaramış ki Lazlar'a her evden birkaç sanatkar yetişmiş. Gürcü ülkesini Laz ustalar doldurmuş. Evler, köprüler, köşkler, surlar, kiliseler vb. hep Laz ustaların eseri olarak yükselmiş."

Trabzon Krallığı üzerindeki Gürcü etkinliği ve Lazların Bizans boyunduruğundan kurtarılması olayını Bizanslılar asla hazmedemiyorlardı. Özellikle yönetici kadrolardaki aristokratlar mücadeleye hazır bekliyorlardı. Bu durum Trabzon Krallığı için yönetim aleyhtarı bir hizbin oluşmasına neden oldu. Gürcüstan taraftarı Laz grubu ile Bizans sempatizmanı Laz olmayan diğer gruptu bu. Bu iki karşıt grup kendi politik düşünce paralelinde bir kişiyi yönetime getirmek için mücadeleye girdi. Gürcü Krallığının güçlü dönemi boyunca Trabzon tahtında sürekli Gürcüstan sempatizmanı krallar iktidarda tutuldu, Laz çabalarıyla. Bu krallar Gürcüstan sarayınını prensesleriyle evlendiriliyor, iki ülke arasında sıkı ve sıcak bağlar tesise çalışılıyordu. Ancak ne vakit ki Gürcüstan'da **Moğol istilaları** başlayıp ülke savaş nedeniyle zayıf düştü, işte o vakit Bizans taraflısı grup Gürcü taraftarı Lazlar'a karşı aktif harekete başladı-

lar. Bu saldırgan grubun telkin ve zorlamasıyla Kral İoane II Bizanslı bir prensesle evlenip Bizans Keizarlığı koruyuculuğunu kabul ettiğini açıkladı. Bu demekti ki Doğu Karadeniz'deki Milli Laz ülkesi Gürcü etki alanından koparılıp tekrar Bizansın boyunduruğuna girecekti. Bu gelişmelere tabi ki Gürcüstan seyirci kalamazdı. Laz Gürcülerinin bu hayat-memat sorunlarına ilgisiz kalınamazdı. Bu düşünceden hareketle 1282 yılı Nisan ayında Gürcüstan Kralı David VI (Narin) Trabzon'a karşı saldırıya geçti. Ancak bu seferden olumlu sonuç alamadan dönmek zorunda kaldı.

Gürcüstan'da evli olan Trabzon Kralı İoane II'nin kızkardeşi Teodara 1285 yılında birleşik Laz-Gürcü ordusuyla Trabzon'a saldırarak ülkeyi ele geçirdi. Kardeşi Kral İoane'yi (II) tahttan indirerek kendisi oturdu. Bunun anlamı ise Gürcüstan yanlısı Laz grubunun zafere ulaşması demekti. Gürcü tarihçi İvane Cavahişvili'ye göre: Gürcüstan XIII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kendi emekleriyle kurulan ve nüfusunun çoğunluğu Gürcü soyundan Lazlarla meskun olan bu ülkeyi daha bir büyük ilgiyle izleyip gözetim altında tutmaya gayret etti. Zira soydaşları Lazların gelecekteki mukadderatıyla birinci derecede ilgilenmek onun tabii hak ve göreviydi. Laz Gürcülerinin bu başarıları pek doğal olarak Bizanslılar'ı tedirgin ediyordu. Buna karşın Gürcü kesimi de hiçbir özveriden kaçınmayıp ülke mukadderatındaki rolünü terke yanaşmıyordu.

Gün olup Trabzon tahtına Aleksi II oturduğunda Gürcü devlet adamları ne edip ettiler, Aleksi'yi Meshet feodali Beka'nın prenses kızı ile başgöze muvaffak oldular. Gürcü vakainamesindeki bilgiye göre de: Rum Kralı Kir Mihail Komnenos Gürcü Atabegi Beka'ya, prenses kızına karşılık ülkesi Lazistan'ı tümüyle bağışladı. Bu kayda bakılırsa Atabeg Beka Lazistanı damadı Aleksi II'den teslim almış gözükmektedir. Diğer bir anlamda da, Trabzon yönetiminde Gürcü yanlısı Laz grubu tekrar etkinlik kazandı. Bu son gelişmeler Bizans sarayını çileden çıkarmaya yetti. Ancak Bizanslılar Kral Aleksi II hayatta

kaldığı sürece hiçbir olumlu sonuca ulaşamadılar. 1330 yılında Aleksi'nin ölümünden sonra tahta oturan kardeşi Vasil, aceleden Bizans Keizarının kızı Prenses İrine ile başgöz edildi. Bu durum Keizar yanlılarına güç kazandırdı ve bunlar çok şiddetli saldırılarla Laz Gürcülerini boğazlamaya başladılar. Laz Gürcüleri bu boğuşmada yenik düştüler. Rum kesimi Laz kesiminin çok değerli iki liderini ölümle cezalandırdı. Öldürülen Laz liderlerden biri Dukaleki Tçantçidze, diğeri Caba Domestikos'tu. Bunlardan Dukaleki Tçantçidze ayrılıkçı Laz güçleri lideri, Caba Domestikos ise Trabzon ordusu başkomutanı idi. Bu yenilgi Laz hareketlerini sindirmeye yetmedi. Lazlar güçlerini toparlamaya çalışıyorlar, yeni mücadelelere hazırlanıyorlardı. Bu sıralarda Bizans'ın keyfini kaçıran olaylar gelişmeye başladı. **Osmanlı Türkleri Başkent Konstantinople kapılarına dayanmıştı**. Osmanlılar tüm Küçükasya beyliklerini elde etmişler, ordularını artık Bizansın başkenti üzerine yöneltmişlerdi. İşte bu tehdit Bizans'ı çok tedirgin etmişti. Bu dönemde Gürcüstan tahtında güçlü Kral **Giorgi V** (Parlak) hüküm sürmekteydi. (1314-1346) Giorgi V (Parlak) Trabzon Laz Gürcülerinin de askeri ve siyasi lideri durumundaydı.

1341 yılında Türkler Trabzon Krallığını talan edip ateşe verdiler. Bu durumdan yararlanan Lazlar Kral Vasil I'in kızkardeşi **Anna** (Anna Kutlu) ile anlaşarak ona kraliçelik önerisinde bulundular. Türklerin ülkeden çekilmesinden sonra Anna, Laz ordusunun gayretiyle Bizanslı prensesi kraliçelik makamından atıp kendisi oturdu. Bizanslı İrine'nin tahtan indirilmesi ve **Anna Kutlu**'nun tahta çıkması olayında Gürcü ordusu da büyük rol oynamıştı.

Bizans Keizarı bu son duruma çok öfkelendi. Aynı yılın 30 Temmuzunda üç gemi dolusu askerle Trabzon limanına dayandı. Askerle birlikte Komnenon Prenslerinden Miheil de getirilmişti, Konstantinepol'den. Niyet bu prensi Trabzon tahtına oturtmaktı. Lazlar ve Gürcü ordusu ilk zamanlarda taktik gereği ilgisiz ve hareketsiz gibi kaldılar. Fırsatı kaçırmayan Bizanslılar

Komnenon Prensi Mihail'i saraya sokup tahta oturtular. Miheil bir gün sarayda sabahladıktan sonra ertesi sabah Lazlar tarafından yakalanıp kapıdışarı edildi. Bunun heyecanıyla coşan Laz kuvvetleri limanda bekleyen Bizans askerlerine saldırıp onları perişan ettiler. Gemilerini de ellerinden aldılar. Prens Miheil'i ve sabık kraliçe İrine'yi ülkeden çıkarıp Konstantinepol'e gönderdiler. Böylece Trabzon da yine Laz başarılarıyla tekrar Gürcü sempatizanı idare kurulmuş oluyordu.

Laz Gürcülerinin Rumlarla sürekli mücadelesi 1453 yılında artık son buldu. Bu tarihte Osmanlılar Konstantinepol'u işgal edip Bizans'a son vermişlerdi. Kenti de kendi topraklarına katmışlardı.

Kısa süre sonra Osmanlılar Trabzon'u işgal ettiler. Son Kral David Gürcüstan'dan imdat istedi. Fakat tüm istek ve sızlanmaları sonuçsuz kaldı. **1461 yılında Sultan Mehmet II (Fatih) güçlü ordusuyla Trabzon kıyılarına dayandı.** David bu orduya karşı koyma cesareti gösteremedi. Nihayet ülkeyi savaşsız olarak Osmanlıya teslim etmek zorunda kaldı. **Sultan Mehmet II, David ve 8 oğlunu boğdurup ortadan kaldırmakta gecikmedi.**

LAZİSTAN OSMANLI YÖNETİMİNDE

Yukarıda belirtildiği gibi 1461 yılında Osmanlılar'ın Trabzon'u işgalinden sonra Lazlar arasında yeni bir tedirginlik baş gösterdi. Ergeç Osmanlılar Lazlar'a karşı baskı ve terör uygulayabilirlerdi. Gürcü tarihi kayıtlarından anlaşıldığına göre bu dönemde Lazistan'ın bir bölümü, Viçe-Hopa ile Gonio arasındaki yerler Gürcü feodali Kahaber Gurieli'nin elinde bulunuyordu. Bu bölge Samsthe Gürcü Atabegliğine bağlı bulunduğu sıralar Atabeg Kvarkvare tarafından Kahaber Gurieli'ye hediye

edilmişti. Bunun nedeni ise Samsthe Atabegi Kvarkvare Kartli Kralı Giorgi VIII (1446-1469) ile mücadeleye giriştiğinde Kahaber Gurieli'yi kendi safında tutma gayretinden idi. İşte bunu temin için Lazistan'ın bu kesimini Kahabere hediye edip onu hoşnut etmişti. Gürcü tarihi bu hususta şunları yazmaktadır: "Kvarkvare Atabeg Gior'i VIII ile savaşa giriştiğinde Gurieli Khaber'in Giorgi'yi desteklemesinden çekindi. Onu kendi tarafında tutmak için ona Acara'yı, Tçaneti bağışladı. Kahaber bundan memnun olup Kvarkvare'ye dostluk yemini verdi."

1465 yılında vukubulan bu olayın öyküsü Lazlar arasında "Khaber'in Osmanlıya karşı gösterdiği kahramanlıklar"la birlikte günümüze kadar ulaşabilmiştir. Ayrıca Mamia Gurieli tarafından sonraları Tsitsianov'a verilen Guria sınırları hakkındaki yazılı bilgide bu konuyada değinilmektedir. Bu konuya aşağıda tekrar değinilecektir.

Osmanlılar çok geçmeden Bizanslılar'ın yaptıklarından farksız olarak Lazlar'ı tehdide başladılar. Bizanslılarla Osmanlıların Lazlar karşısındaki farkı sadece şuydu: Bizanslılar Lazlar'ın dindaşları (Hıristiyan), Osmanlılar ise başka bir dinden (İslam) bulunuyorlardı. Bu din ayrılığı Lazlar'ın durumunu daha da güçleştiriyordu.

Lazlar'ın Bizanslılara karşı verdikleri mücadele milli karakterlerini, dil ve kültürlerini koruma noktasında iken bu defa Osmanlılar'la yapmak zorunda kalacakları mücadele daha çok cepheli olacaktı. Zira aralarındaki **din farkı** yanısıra daha acımasız, **kültürel** yönden geri kalmış bir toplum görünümdeydi Osmanlılar. Lazlar'ın korktukları çok geçmeden başlarına gelmeye başlamıştı. Türkler Lazlar'ı, onların soydaşları Gürcüler'den tümüyle koparmaya, Hıristiyan dininin kökünü kazıyıp İslamın yerleştirilmesi çabalarına girişmişlerdi. Bu işe girişildiği dönem Sultan Selim II (1512-1520) yıllarına raslar. Sultan Selim II acımasız ve fanatik bir karaktere sahipti. İslamı yayma hususunda telkin ve ikna yolu yerine kaba güç kullanma

düşüncesindeydi. 1503-1516 Samsthe Atabegliğine Mzeçabuki (Güneş Çocuk) geldiğinde Gurieli elinde bulunan Lazistan'ın kuzey bölümü problem olmaya başladı. Mzeçabuki'nin endişesine göre: Lazistan sahilleri Msheta Atabegliğinin dışa açılan deniz kapısı iken bu kapı Kvarkvare tarafından Gurieli'ye hediye edilmekte kapanmış oluyordu. Bu mıntıkanın Gurieli'den geri alınması gerekiyordu. Çok geçmeden bu fırsat doğmuştu. Osmanlılar Gurieli'nin ülkesinin kuzey kesimi olan Guria'ya saldırdılar. Bunu fırsat bilen Mzeçabuki Osmanlılar'la Gurieli'ye karşı anlaşarak Lazistanın bu bölümünü işgal etti. Gürcü tarihi kayıtlarına göre: "Mzeçabuki Osmanlılar'la dostluk anlaşması yaparak Gurieli'nin topraklarına saldırdı. Savaş sonunda Acara ile Tçaneti'yi işgal etti." Bu dostluk anlaşmasına göre Mze-Çabuki Osmanlılar İmereti Gürcü topraklarını işgale kalktıklarında ordusuna erzak yetiştirmeyi ve yol gösterici rehberler vermeyi kabul etmişti. Bu yüzden İmereti Kralı Bagrat III (1510-1548) Samsthe Atabegi Mze-Çabuki'ye karşı düşmanlık duyuyordu. İranlılar'ın Samsthe'ye saldırmasını fırsat bilen Bagrat III Dadiani feodali Gurieli'yle de anlaşarak Samthe'ye saldırdı. Savaş alanı Murcahet arazisiydi. Bu savaşta Mze-Çabuki (1516-1535) yi tutsak düşürdüler, ülkesini işgal ettiler.

Bagrat III sözünde durarak Mze-Çabuki'den geri aldığı Acara, Tçaneti'yi Gurieli'ye iade etti. Samsthe'yi de kendisi ilhak etti. Selim II'nin saldırıları bu kezde kuzeydeki Gurieli Lazistanı üzerine yöneldi. İslam dininin Gürcüstan Lazlarına empoze edilme işine girişilmeye başlandı. Gürcü tarihine göre: Sultan Selim (Süleyman) ın bu saldırısı şu sözlerle ifade edilmektedir: Osmanlı orduları yine Gürcüstan'a saldırıp Kral Bagrat'ın ülkesinde Spalıları, Gurieli'nin ülkesinden Tçaneti'yi ele geçirdiler. Batum'da kale inşaatına giriştiler. Gurieli bu duruma komşu Gürcü feodalları Levan Dadiani ile Bagrat'a bildirdi. Dedi ki: Osmanlılar benim işimi bitirdikten sonra sıra size gelecektir. Böyle olmasını istemiyorsanız bana yardım ediniz." Gurieli komşularından yardım beklemekle yetinmedi, tüm gücüyle

Osmanlılarla savunma savaşlarına girişti. Karada geçen çarpışmalarda Osmanlı ordusu büyük zayiata uğradı. Osmanlılar Çoruh suyu ötelerine çekilmek zorunda kaldılar. Kayıklara doluşup nehri geçtiler. Nehir bu mevsimde çok azgın olduğu için Gurieli'nin askerleri düşmanın peşinden gidemediler. Nehrin karşı yakasındaki Gonio'da Osmanlılar kale inşaatına başladılar. Gurieli boş ümitlerle yardım beklerken İmereti Kralı Bagrat III yardım şöyle dursun aksine Dadiani ile Gurieli'yi birbirine takıştırma çabalarına girişti. Bu şartlarda Gurieli çok zayıf düştüğünden ülkesini Osmanlılar'a karşı koruyamazdı. Kısa zaman içinde Tçaneti Osmanlı istilasına uğramış oldu.

Yine Gürcü tarihi kayıtlarına göre: "Dadiani Çoruh ötesinde üslenen (Gonioda) Osmanlı kuvvetlerine kayıklarla saldırıp düşmanı oradan söküp atma gücünü gösteremedi. Osmanlılar Gonio kalesini inşa ettikten sonra kolayca Tçaneti ve Acara'ya akınlar düzenleyip Gurieli'nin topraklarını ve tüm zenginleri ellerine geçirdiler." Osmanlılar böylece XVI. yüzyıl içinde İmereti Kralı Bagrat III ile Mamia Gurieli arasındaki çekişmelerden yararlanıp tüm Tçaneti'yi ellerine geçirmiş oldular.

Gürcü halk deyişlerine göre bu Osmanlı-Gürcü savaşı sırasında Laz ordusuna komutanlık eden Kahaber Gurieli çok büyük kahramanlıklar gösterdi. Kahaber birçok kez düşman ordularını Laz topraklarında yenilgiye uğratıp geri çekilmelerine mecbur etmişti. Ancak saldırganlar çok üstün kuvvetlerle Kahaberi mağlup edip öldürdükten sonra Lazistan'ı ele geçirmeye muvaffak olabilmişlerdi. Kahaberin öldürülmesinden sonra Laz halkı bu kahramanları için destanlar, menkibeler söylemeye başladı. Bu tür övgü sözlerini Osmanlılar şiddetle izleyip söyleyenleri cezalandırdılar. Fakat bugüne değin Kahaber yine de unutulmuş değildir. Onun hakkındaki kahramanlık öyküleri dillerden düşmüş değildir. Kahaberi için söylenenlerin birçoğu atasözü niteliği kazanmıştır Gürcüstan'da. Örneğin bunlardan birisi: **"Her yiğidin adı yiğittir, Kahaber'in ki ise babayiğittir."**

Selim'in Lazistan seferleri üzerine söylenmiş önemli öyküler Lazlar arasında günümüze kadar söylenegelmiştir. Örneğin: "Padişah askerleriyle birlikte Trabzon'dan hareketle Melo'ya dayandı. Melo'dan savaşa savaşa Gonio kalesine indi. Kaleye üslenmekle Arhavi, Viçe, Atina, Hopa, Gonio, Batum, Çhala, Beğlevan, Noğedi (Makriali) Sarp kent ve köylerini abluka altına aldı. Savaş üç ay aralıksız sürdü. Lazların erzakı tükendi. Askerlerinin yüzde yetmişbeşi kırıldı. Nihayet Osmanlılar, Lazlarla barış görüşmelerine oturdular. Lazların temsilcisi Petros söze başladı: "Savaşacak askerimiz kalmadı, yiyecek erzakımız tükendi." dedi. Osmanlı temsilcisi (Paşa) da: "Size yiyecek verelim ama ölen askerlerinizin geri getirilmesi olanaksız. Erkek çocuklarınız on yıl içinde birer asker olarak yetişir. Endişe etmeyiniz. Size bir önerimiz var. Sakın bizi reddemeyiniz."

"Nedir öneriniz" diye sordu Petros.

"Müslümanlığı kabul ediniz." dedi Paşa.

"**Bizler Hıristiyanız. Bizi böylece kabul ediyorsanız ediniz, asla Müslüman olamayız.**" dedi Petros da.

"Peki -dedi Paşa- istediğiniz gibi olsun"

Petros Osmanlı paşasına bir kağıt uzattı. Üzerindeki istek şuydu

"Ülkemiz Lazistan'da sığırlarımıza, davarlarımıza, tavuklarımıza ve neyimiz varsa hiçbir şeye el uzatılmasın, zarar verilmesin."

Üç yıl boyunca Laz halkının yaşamında hiçbir değişiklik olmadı. Kiliselerinde serbest ibadet edebiliyorlar, okullarında kendi dillerini rahatça okuyabiliyorlardı. Ama bu uzun sürmedi. Üç yıl sonra Laz papazlar birer birer yakalanıp ikişer, üçer yıl süreyle hapse atılmaya başlandılar. Ülkede papazların sayısı azaldı. Bunların yerine 45 kişilik hoca grubu getirilerek Lazistan'da görevlendirildi. Türkçe

medreseler açıldı. Her aileden çocuklarını bu okula göndermesi istendi. Çocuğu olanlar medreselere getirilip yazdırmak zorunda bırakıldı.

Sultan Selim'in bu işgal olayı üzerinden bir asır kadar zaman geçtiğinde, 1615 yılında misyoner Lui Grancerios tarafından kaleme alınan bilgilere göre: "**Rize nahiyesi Trabzon'la Gürcüstan arasındaki sahil boyunca uzanmaktadır. Bu nahiyenin Trabzon'a yakın kesimindeki ahali Yunanca, Gürcüstan'a yakın olan kesimindeki ahali de Megrelce konuşmaktadır. Rize kenti Lazların kentidir. Lazlar Megrel ulusundandır. Zamanla İslama geçişler olmaktadır.** İslamı kabul etmeyenlere ağır vergiler yuklenmekte, ekonomik ve moral baskısı yapılmaktadır. Bu baskılar Lazlar'ın Türklüğe boyun eğmelerinde büyük rol oynamaktadır. Bazı aileler yeni doğmuş erkek çocuklarını öldürüp yok etmektedirler. Zira böyle yapmakla evlatlarını ağır yaşam şartlarından ve İslama zorlanmaktan kurtarmış sayıyorlar. **Yetişkin kızlarını Yeniçerilerle evlendirmeye özen gösteriyorlar. Bu yolla bir dereceye kadar rahat yaşama şansı elde etmeye çalışıyorlar.** Lazların isimlerinde değişiklik yapılmaktadır. Hıristiyan isimleri müslüman isimleriyle değiştiriliyor. **Çok az miktarda Laz, geleneksel Hıristiyan ve milli ad ve soyadlarını koruyabilmiştir.**"

Lui Grancerios'un bize ulaşan bu bilgilerinden anlıyoruz ki, Osmanlılar çok ağır şartlarla Laz halkını İslama ve itaate sokmaya çalışmışlardır.

Osmanlılar, Lazlar'ı Türkleştirme ve İslamlaştırma çabalarına sonraki yıllarda da ara vermiş değiller. XVII.-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı vergi ve angaryalarına tahammül edemeyen, diğer yandan Hıristiyanlık'tan da vazgeçemeyen bir çok insan **kurtuluşu Gürcüstan'a kaçmakta aradı.** Bunu becerememeyen birçok insan da nisbeten kolay bulduğu kurtuluş yolunu seçip **batıya, Rum kesimine doğru çekilmeye başladı. Bir kısım Laz halkı da Latin (Katolik) kiliselerine sığınıp canını ve di-**

nini korumaya çalıştı. Osmanlı baskıları nedeniyle dağılan Laz halkında artık yavaş yavaş denasyonalizasyon görülmeye başlandı. **Müslüman olanlar Türkler arasında, Hıristiyan kalanlar Rumlar arasında erime felaketine düçar oldular.**

İslama giren Lazları ana Gürcüstan'dan iyice koparabilmek için Osmanlı mollaları çok yoğun propaganda yapıyorlardı. Sık sık Lazlar'a: **Sizler Gürcüler'e akraba değilsiniz, ayrı bir milletsiniz**. Bunun için alfabeniz Gürcü alfabesi değil, Arap alfabesi olmalı, çünkü Müslümansınız." diyorlardı. Böylece Lazlar arasında Gürcülüğe ait ne varsa kovuyor, iki kardeş halkın arası iyice açılıyordu. Güçlü Osmanlı ülkesi Gürcüstan'ın kalan topraklarına da göz koyup zaptetmekle tehdit ettiğinden artık Lazlar'a Gürcüstan'dan imdat yetişme ümidi de sönmüştü. 1545 yılında Pasinler yakınındaki Sohoista'da çıkan çarpışmalarda Osmanlılar Gürcü kuvvetleri yenilgiye uğrattılar. Bu savaşta tüm Samsthe-Saatabago toprakları Osmanlı'nın eline geçti. Kaybedilen bu topraklarda da Türkleştirme, İslamlaştırma hareketleri başladı. Bu tarihten sonra Türkler Gürcüstan'ın bağrındaki topraklara da göz koymaya başladılar. Kartl Kahetiyi, İmereti-Odişiyi tehdide başladılar. Osmanlılar öte yandan da İranlılarla çarpışmalarını sürdürüyorlardı. Bu iki ülkenin çarpışmaları Güney Kafkasya'yı elde etme yarışından başka bir şey değildi. Bu nedenle Gürcüstan toprakları bu iki saldırgan komşu ülkenin savaş alanı haline gelmişti. İşte bu kötü durum Lazlar'ın kurtuluş ümidini tümüyle söndürmekte idi. Artık bu durumda Gürcüstan'ın kendilerine yardım ulaştırmasına olanak göremiyorlardı. **Küçücük Laz ülkesi güçlü Osmanlı pençesi altında büyük bir milli trajedi oynamakta**, gelecek günlere ümitsizce bakmaktan başka bir çare bulamamaktaydı.

Fakat, XVIII. yüzyıl politik yaşama bazı değişiklikler getirdi. Osmanlılar karşısında güçlü bir Rusya göründü, sahnede. Rusya Kafkasya'da Osmanlı yayılmacılığına set çekip gem vurmakta gecikmedi.

1723 yılında Osmanlılar Tbilisi işgal ettiler. Sonrada tüm Kartli bölgesini ele geçirdiler. Kartli yöneticiliğine İslamı kabul etmiş Bagratlı ailesinden Prens İese'yi (Mustafa Paşa) tayin ettiler. Kartli yönetimi prensip olarak Ahaltsihe (Ahısha) paşası İsak'a bağlı hale getirildi. İsak Paşa Sultan tarafından Kartli'de İslamın yaygınlaştırılmasıyla da görevlendirilmişti. Ahaltsihe paşaları Lezgilere Kartl-Kaheti topraklarında soygunculuk ve esir ticareti gibi kanunsuzlukları yapma için her türlü olanak sağlıyorlardı.

XVIII. yüzyılda vukubulan bu türlü yüz kızartıcı olayları gemlemek için Kral Erekle II ile İmereti Kralı Solomon I çareler düşünmeye başladılar. Ahaltsihe paşalığının Gürcüstan'ın geleceği için ne komplolar hazırlamakta olduğu iyice aşikardı. Gürcüstan'ın Samsthe, Şavset, Klarcet, Acara ve Lazistan mıntıkaları artık İslamın çizdiği yola girmiş, yavaş yavaş milli benliğini yitirmeye yüz tutmuştu. Bu felaketi hazırlayan Osmanlıların Ahalsiheden acele çıkarılması gerekti. Erekle II bunu temin için 1768'de Rusya'dan yardım istedi. Bu sıralar esasen yayılmacı politika izleyen Rusya da Akdeniz'e inebilmek için dikkatini Karadeniz'deki Bosfor-Dardanel üzerine çevirmişti. Marks'ın düşüncesine göre: Bosforu-Dardaneli elinde bulunduran ülke Akdeniz'in anahtarına sahip demekti. İşte şimdi buna olanak verecek şartlar doğmuştu. Ruslar Gürcüstan'ın Karadeniz sahillerini ele geçirecekler, bu yolla Osmanlıları sıkıştırma fırsatı bulacaklardı. 1768 yılında Osmanlı-Rus savaşı patlak verdi. Gürcü Kralı Erekle II bunu fırsat bildi. Ahaltsihe paşalığını kurtarmak üzere Rus yardım kuvvetlerinin başındaki General Totleben'le birlikte 1770 yılında Osmanlılar karşı saldırıya geçti. Fakat Totleben'in yarattığı problemler nedeniyle Rus yardım güçlerinden yararlanma olanağı bulunamadı. Erekle II bu savaşa tekbaşına girmek zorunda bırakılmış oluyordu. İlk çarpışmalar 1770'de Aspinza yakınlarında başladı. Bu çarpışmalarda Erekle başarı gösterdiyse de kuvvetlerinin yeterli olmaması, onu geri çekilmeye zorunlu bıraktı. Silah zoruyla

başarıya ulaşamayacağını anlayan Erekle, Katerina II'ye müracaatla politik yardım ve destek dileğinde bulundu. 1771 yılının 30 Aralık tarihli mektubunda Erekle Katerina'ya şunları yazmaktadır:

"Size mütevazi saygılarımı sunarak yardım dileyen şu mektubu yazıyorum. Tarihi Gürcü toprakları olan ve sakinlerinin bir kısmı işgalcilerce müslümanlaştırılmış bulunan fakat lisanları hâlâ Gürcüce olan Ahaltsihe topraklarını bu yaz kurtarmayı planladık. Osmanlı sultanı ile herhangi bir nedenle ya da barış akdi maksadıyla bir araya geldiğinizde Ahaltsihe'nin durumunun da gözönünde tutulmasını ve bu tarihi toprağımızın bize iadesinin sağlanmasını istirham ederim."

1773 yılının 27 Nisan tarihli mektubunda da Erekle Katerina II'ye şunları yazmaktadır:

"Atalarımın mirası olan Ahaltsihe'nin daha fazla yabancı işgali altında kalmasına tahammül edemeyiz. Zira yerli Hıristiyan Gürcü halkı gitgide İslam'a zorlanıp sokulmaktadır. Türklerle anlaşma masasına oturulduğunda bu konunun da dile getirilmesini ve mutlaka bu topraklarımızın Türklerden kurtarılmasının sağlanmasını dilerim."

Kral Erekle Gürcüstan'ın bağımsızlığının korunabilmesi için Samsthe-Saatabago'nun ne derece önemli politik ve stratejik konumu olduğunu pek iyi biliyordu. Fakat kral bu hedefe ulaşamadan öldü. Bu hayati önemi olan görevi gelecek kuşaklara vasiyet olarak bırakmak zorunda kaldı.

1801 yılında Kartl-Kaheti'nin Rusya'yla birleşmesinden sonra ilk iş olarak ülkenin Karadeniz sahil boyundan Osmanlıların kovulması işini ele almak geliyordu. Bu şunun için önemliydi ki: İmereti Kralı Solomon II Rusya ile anlaşmaya yanaşmıyor, muhtemelen Osmanlı dostluk ve desteğini Rusya'ya yeğ tutuyordu. Bunu önlemek için önce Poti kalesini elde etmek ve Solomon'un Osmanlıya giden yolunu kapatmak gerekiyor-

du.

1809 yılının 24 Kasım günü Rus ordusu Poti kalesini kuşatıp Osmanlıları oradan uzaklaştırdı. Ardından 1810 yılında da Solomon'un ülkesi olan İmreti'yi de ele geçirmeyi başardı. Son İmreti Kralı Solomon II saray erkanı ile birlikte Lazistan'a çekilmek zorunda kaldı. Müslümanlaşmış Gürcüler burada Solomon ve adamlarına büyük sempati ile karşıladılar. O kadar ki, Selim Paşa Himşiaşvili İmeretinin Ruslardan kurtarılıp Solomon'un yeniden tahtına kavuşturulması hususunda yardım sözü bile verildi.

Solomon, ülkesinin kurtarılacağı ümidiyle Trabzon'da beş yıl bekledi. 1815 yılında orada hayata veda etti. Solomon'un cenazesi Aziz Grigol Kilisesi zeminindeki yerinde toprağa verildi. Mezarı bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Solomon'la birlikte Trabzon'a gelen maiyetinin torunları bugün Trabzon'da "İverpulolar" adıyla anılmaktadırlar. Trabzon kenti o sıralar yurdundan kaçmak zorunda bırakılan sayısız Gürcü'nün sığınma yeri haline gelmişti.

Lazistan'da Osmanlı idaresinin kurulmasından sonra ülke onbir idari bölgeye ayrıldı. Onbir bölgenin her biri ayrı derebeyi tarafından yönetiliyordu. Osmanlı kanunlarına göre iş yürüten bu Laz derebeyleri padişaha asker ve vergi vermek gibi hizmetlerle yükümlü tutulmuştu. Bunun dışında kendilerine özgü, yarı bağımsız statülerini sürdürüyorlardı. Baştan ayağa silahla donanmış bu beyler arkalarında adamları ile vatandaşa diledikleri gibi davranmakta yetkili bulunuyorlardı. Halk bu beyler önünde birer köleden farklı değildi.

Lazistan derebeyleri daha geniş idari alana yayılabilmek için bazen birbirleriyle itişip kakışmaktan çekinmiyorlardı. Bu itişmenin faturası ise köylünün, çiftçinin sırtına yükleniyordu. Duruma uzun süre seyirci kalamayan saray, bu kargaşaya bir son verme gereğini duymuştu. 1820 yılında derebeylikleri ortadan kaldırarak idareye doğrudan el koydu. Laz beylerinin cesa-

ret ve enerjisini iyi bilen padişah Lazistan'daki davranışlarında çok dikkatli olmalıydı. Teyakkuzu asla elden bırakmamalıydı.

Korkulanın başa gelmesi gecikmedi. Sabık beyler arasında acımasız boğuşmalar baş gösterdi. Trabzon Paşası Osman bu kargaşadan yararlanıp kendi idaresi altındaki diğer beyleri de ortadan kaldırmayı düşündü. Fakat bunu başarabilmesi için gerekli askeri gücü saraydan temin edemeyeceğini anlayınca Acara Beyi Ahmet Beg Himşiaşvili'ne yardım için başvurdu. Ahmet Beg Himşiaşvili topladığı Acara askerleri ile Lazistan'a hücum etti. Bu saldırıda gerekli barut, kurşun ve erzak Osman Paşa'dan yetiştiriliyordu. Ahmet Beg Himşiaşvili kuvvetleri ile Osman Paşa kuvvetleri arasında, iki ateş arasında sıkışan Lazlar Kapistro civarında direnç göstermek istedilerse de tutunamadılar, çoğunluğu kadınlardan oluşan direnişçi Lazlar kısa zamanda itaate alınmış oldu. Ahmet Beg Himşiaşvili kuvvetleri altı ay süresince Lazistan'dan ayrılmadı. Padişahın direktiflerini harfi harfine yerine getirip Lazlar arasında Osmanlı nizamının yerleşmesine hizmet etti.

Ahmet Beg Himşiaşvili Acara ve Posof civarlarında çok büyük saygınlık kazanmıştı. Böyle bir kişinin cezbedilmesi Ahaltsihe'yi kurtarmaya çalışan Ruslar için paha biçilmez bir kazanç olacaktı. Rus Generali Bebutov Himşiaşvili ile diyaloga oturdu. Önceleri onu elde etmeyi başarır gibi olduysa da sonra Himşiaşvili böyle bir dostluğa yanaşmıyacağını Ruslara bildirdi.

1828-1829 yıllarında Ruslar Ahaltsihe'ye saldırma hazırlığına başladılar. Ahaltsihe'nin savunma işinde Osmanlılar Laz savaşçılarını kullanmayı yeğlediler. Zira Lazlar gözünü budaktan sakınmayan savaşçılar olarak ün yapmışlardı. General Paskeviç'e gelen raporlardan anlaşıldığına göre Lazlar gerçekten söylendiği gibi emsalsiz birer kahramanlık örneği göstermekteydiler.

Müslümanlığa girmiş olan Lazların Hıristiyan Gürcü soydaşları üzerine savaşa gönderilmesi pek kolay olmuyordu doğrusu. Kuşkusuz fanatik Osmanlı molla ve hocaları Lazlar'a telkinle: Karşılarında Gürcüler, değil Rüslar bulunduğunu, Rusların kendilerini Hıristiyan edeceğini inandırmaya gayret ediyorlardı. Aslında milli duygularından ve hasletlerinden epey uzaklaşmış bulunan **Müslüman Lazlar** bu sözlere inanmakta tereddüt göstermiyorlardı. Bu nedenle **önce dinlerini, sonra da Osmanlı çıkarlarını korumak için hiç çekinmeden kendilerini ateşe atıyorlardı.**

1828 yılının 15 Ağustos günkü çarpışmalarda General Paskeviç Ahaltsihe yakınlarındaki Klde köyü civarında Osmanlılar'ı yenilgiye uğrattı. Böylece Ahaltsihe Paşalığı, ya da tarihi Gürcüce adıyla Samtshe Saatabago toprakları işgalcilerden temizlenmeye başlandı. 1829 yılında imzalanan Adrionopol anlaşması sonucu Osmanlılar Ahaltsihe'yi Ruslar'a terketmeyi kabule mecbur kaldılar. Bu anlaşma olayı Marks ve Engels'in kaleminden şu şekilde aktarılmaktadır:

"Rusya sebep yaratarak Osmanlılarla 1828-1829 savaşına girişti. Bu savaş Adrianopol anlaşmasıyla sonuçlandı. Bu anlaşma ile Ruslar Anapa ve Poti gibi önemli iki Karadeniz liman kentini Osmanlılardan geri aldılar. Ahaltsihe'yi kalesiyle ve Ahalkalaki (Ahilkelek) de kurtarmış oldular. Bu zafer, Osmanlı işgali altında bulunan Güney Gürcüstan toprakları, Acara, Şavşet, Klarcet ve Lazistan'ın teker teker kurtarılması olayının başlangıcı idi. Osmanlı-Rus savaşları sırasında, Kars çarpışmalarında laz birlikleri Ruslara karşı kullanılmakta idi. Bu savaşta da Lazların kahramanlıklarından Rus ordusu komutanı 1855 yılı 19 Ekimindeki yazışmalarında şöyle söz etmekteydi. "Lazlar Kars'taki cephemizi yarma girişiminde bulundular. Kazak askerlerine gözlerini kırpmadan şiddetle saldırdılar. Bu yarma girişimi sırasında 23 Laz askerinin kahramanca can verdiğini gördük." Aynı general raporunun sonunda şu sözlere de yer vermiştir: "Lazlar o derece yiğit insanlar ki Osmanlı askerleri kolay

kolay Laz köylerine girip icraat yapmaya cesaret gösteremez."

Karadeniz sahillerinde Rusya'nın güç kazanmış olması Avrupa ülkeleri arasındaki güç dengesini bozmuştu. Bu nedenle İngiltere ve Fransa Osmanlılar'a yanaşarak 1854-1856 Kırım kampanyasını başlatmakta yarar gördüler.

Bu savaşta Ruslar Batum'u ele geçirmeyi planlıyorlardı. Zira bunu elde etmekle Çoruh boyundan Osmanlılar'ı çıkarıp Acara ve Lazistan'ı kurtarmak kolay olacaktı. Nikoloz I'in Başkomutan Vorontsov'a yazdığı şu satırlara göz atalım: "Arzu ve ümid ediyorum ki sadece Türkler'i Çoruh boyundan kovmakla kalmaz Kars üzerine ilerlemeye de muvaffak olursunuz. Batum'u kurtarmak Kars'tan sonra daha kolay olacaktır."

Batum'un startejik önemi üzerindeki Karl Marks'ın düşüncesi şöyleydi: "Bu savaşta Türkler açısından hayati önemi haiz nokta Erzurum, Ruslar açısından ise Tbilisidir(Tiflis). Bu iki hayati noktayı elde tutabilmek için önce Batum'a sahip olmak gereklidir. Bundan başka Batum'un öteden beri ticari hayatta oynadığı önemli rol de unutulmamalıdır. İşte bu önemi iyi takdir eden Rus Çarları daima Batum'u elde etme çarelerini düşünmüşlerdir."

Gerçekten Batum Türkler için de çok önemli bir coğrafi konuma sahipti. Anadolu'ya sahil yoluyla açılan kapının kilidi, tüm Türkiye pozisyonuna hakim bir nokta ve Erzurum'u sırtından vurabilecek bir üstü. Batum'a hakim olabilecek tarafın üstün deniz gücüne sahip olması gerekliydi.

1855 yılında Osmanlılar İngiliz ve Fransızların desteğiyle Ruslara karşı, karşıya saldırıya geçtiler. Ordularını Sohum ve Zugdidi'ye indirdiler. Bu girişim Abhazya, Odişi ve Samegreyo'yu ele geçirmeye yönelikti. Fakat bunda başarı sağlayamayarak yenilgiye uğradılar. 1856 yılı Paris anlaşmasıyla Abhazya ve Odişi boşaltmak, sınır olarak yine Çoroki'yi tanımak zorunda kaldılar. Osmanlıların Megrel yurdu Odişi elde edip burayı

da kardeş Lazistan gibi İslama sokma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Bu son çarpışmalarda dikkat çeken bir husus da şu oldu: Osmanlıların Kars ve Bayburt savaşlarında kullandıkları Laz birlikleri Odişi savaşında rol almamıştı. Bundan da anlaşıyor ki Osmanlılar tarafından Laz-Megrel kardeşliği iyi bilinmekte, bunun doğuracağı sakınca iyi anlaşılmaktaydı.

Rus işgali Laz bölgelerine kadar genişleyip Laz-Megrel arasındaki engel ortadan kalktığında Lazların kardeşleri Megrellere karşı ne derece sevgi ve yakınlık hissettiklerini çeşitli şekillerde göstermişlerdi. Bunun farkında olan Osmanlılar bu yakınlık hissinin ortadan kaldırılması için Lazlar arasında korunabilmiş Gürcülüğe ait ne varsa yok etmeye, Laz lisanını köreltip Osmanlıca'nın hakim kılınmasına ve Lazları dejenerasyona uğratmaya çaba göstermeyi tek çıkar yol olarak görüyorlardı. Laz milli toprağına yabancı unsurların getirilip yerleştirilmesiyle bu işe fiilen başlanmış oldu. Gonio ve Kahaberi civarına Kürtler, Avşarlar, Hemşinliler (Müslüman Ermeniler) vb. halklar yerleştirilmeye başlandı. Rize ve Mapavri (Mepuri) civarına Müslümanlaşmış Rumlar vb. yerleştirildi. Buranın yerli Laz unsuru ise Anadolu'nun uzak semtlerine sürülmeye başlandı. Laz topraklarında Gürcülük izleri bırakmamak üzere ne bulurlarsa yıkıyor, kale, sur, kilise ve manastırları yerle bir ediyorlardı. Bazı yapılar ise cami ve medreselere çevriliyordu. Gürcü emeğiyle yapılan bu yapılarda Laz çocuklarına Gürcü düşmanlığı öğretilmeye başlanmıştı. Lazların soydaşları, kardeşleri olan Gürcüler "**Gavurluk, dinsizlik**" gibi sıfatlarla karalanıyor, bu milletten uzak duran, nefret eden Müslüman Lazlar'a cennet kapılarının açılacağı vaadediliyordu. **İslam dinini paravan olarak kullanan hoca ve mollalar aslında Lazlar'ın Türkleştirilmesi işine hizmet etmekte idiler.** Bu da Lazlar arasında kültürel yozlaşma ve yoksullaşmalara yol açıyordu. Engels'in fikrine göre: İslam ihtilali ve tüm diğer dini ihtilaller, eskiye dönüş (Gericilik) düşünce ve çabasından başka bir şey

değildi. Bu düşüncenin doğruluğunu Lazistan'da bütün çıplaklığıyla gözlemek mümkündü. **Yüksek kültürüyle ün yapmış eski Lazika İslamlık döneminde tarihi hasletlerinden çok değer kaybetmiş olarak gözler önündeydi işte.**

Berlin anlaşmasından önce, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Rusya'nın eline geçen Lazika'nın bir bölümünün sosyal ve ekonomik durumu bizlere çok ilginç bilgiler vermektedir. Bu dönem Lazistan'ı hakkındaki bilgi kaynakları pek bol olmamakla beraber bu kaynaklardan üçü bizim için çok önemlidir. Bu üç belgenin müellifleri: Osmanbey, G. Kazbegi ve V. Palgrev'dir.

Osmanbey 1864 yılında Lazistan'ı tetkike çıkmıştı. Gezi sonrası izlenimlerini bir kitapta toplayıp bize Lazistan'ın doğası, havası, yolları, sosyal yapısı vb. gibi bir hayli ilginç bilgi aktarmaktadır. Osmanbey'in kaleminden: Karadeniz kıyılarının Anadolu ile Kafkasya arasında kalan bir kısım topraklara Lazistan adı verilmektedir. **Lazistan** adı, üzerinde yaşayan Gürcü boylarından "**Lazlar**"a izafe edildiği belirtilmektedir. Sınırları: Kuzeyde Karadeniz, Kuzeybatıda ve doğuda Çoruh nehri, güney ve güneybatıda Samansu deresi ile çevrilmiştir. Bu sınırlar içinde arazi 7.000 kilometrekare kadardır. En büyük kenti Trabzon'dur. Bu kent coğrafi önemi nedeniyle başkenttir. **Trabzon halkı karışık etnik gruplardan oluşmuştur. Nüfusunun Müslüman kesimini Lazlar ve Rum dönmeleri oluşturur.** Burada yaşayan değişik milletlerden gelen Müslüman nüfus din, ortak lisan ve ortak çıkar hesaplarıyla kaynaşmış, bütünleşmiş görünmektedir.

Lazlar ayrı bir dile sahiptirler. Bu dil Gürcü dilinin bir diyaleğidir. Lazlar fiziksel olarak da Gürcülerle tıpatıp benzerlik gösteriyorlar. Lazlar çalışkanlıklarıyla tanınırlar. Hemen çoğunluğu toprakla uğraşır. Yetiştirdikleri ürünler: Mısır, buğday, arpa, fındık ve tütün. Bolca bal ve deri de üretmektedirler. Lazistanın keteni de ünlüdür. Buranın keten dokümaları tüm

doğu ülkelerinde tanınmıştır.

Lazlar toprak işlemekte usta insanlardır. Onlar vahşi ormanlıkları bağlık bahçelik hale çevirmekte maharet gösterirler. Denizcilikte ve ticarette bir çok uluslara rakiptirler. Karadeniz'in her köşesinde onların gemileriyle karşılaşmak olağandır. En büyük geçim kaynaklarını denizcilik ve ticaret oluuşturur. Lazlar birer usta gemi inşaatçılarıdır. **Osmanlı deniz askerlerinin dörtte üçünü Lazlar oluşturur**. Lazlar ayrıca yedi yıl süreyle hizmet görmek üzere orduya usta denizciler göndermektedirler. Bakır ve pirinç kap kacak yapımında da usta insanlardır bunlar. O kadar ki: Tüm Osmanlı ülkesinde bu sanat Lazların tekelinde sayılabilir. Deri ticaretinde pazarları Kafkasya'dır. Dokuma işlerinde Laz kadınları söz sahibidirler. Lazlar arasında ticaret ve el sanatlarının gelişmesi onların kahramanlık ruhlarına olumsuz etki yaratmıştır. 40 yıl kadar önce feodal sistem Lazistan'da tamamen son bulmuştu. Bu sistemin hüküm sürdüğü yıllarda, derebeyler arasında karada ve denizde sık sık çarpışmalar oluyordu. Bu çarpışmalar halkı çok tedirgin ediyor, zarara uğratıyordu. Derebeylerin saray ve kale kalıntılarına dağlarda ve sahillerde bolca raslamak mümkün. Eski kabadayılık çağı kapanmakla beraber omuzunda silahıyla gururlu gururlu dolaşan Lazlar'a bugün de raslamak olağandır. **Lazlar'da silahsız dolaşmak hemen hemen mümkün değildir.** Savaş yıllarında Lazlar daima ön safları yeğlerler. Adeta bayraktardırlar. Barış zamanlarında ise üniformalı hizmetler onlara çok cazip gelmektedir. Bunu da bir çeşit savaş hali gibi görüp son derece haz duyarlar."

Osmanbey yazılarının sonunda bize Lazlar'ın giyimleri hakkında da bilgiler vermektedir. Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi Laz kıyafetinin Acara ve Guria kıyafetlerinden hiçbir farkı görülmemektedir:

"Laz giysilerinde savaş kıyafeti özelliği ilk bakışta göze çarpmaktadır. Bacakları sıkı sıkıya saran koyu renk bir şalvar,

aynı kumaştan kısa ve dar bir üstlük. Üstlüğün ön kısmında, omuzlara yakın yerde iki fişeklik. Belde ipek bir kuşak. Başta kabalak. Omuzda kundağı gümüş savatlı bir tüfek, belde sarkan bir kama (Çerkes kaması pozisyonunda)."

Lazistan hakkında epeyce geniş bilgiler veren İngiliz Konsolosu V. Ciford Palgrev'in yazdıkları da dikkate değer şeylerdir. Palgrev'e göre: "Trabzon Vilayeti sınırları içerisinde yaşayanların toplam nüfusu 850.000 kadardır. Bu nüfusun 56.000'ı Hıristiyandır. Müslüman kısmını oluşturan unsurun büyük bölümü Lazlardır. Lazlar çok mütenasip insanlardır. Onlar usta birer toprak işleyicisi, anadan doğma birer denizcidirler. **Arhavi**'deki 51 köyde yaşayan 19.551 kişi geçimini balıkçılıkla sağlar. 19.551 kişiden 18.115 kişi Müslüman, 1.436 kişi Rumdur. **Rum diye isimlendirilen bu insanlar aslında Yunanlı değil, eski Hıristiyan Lazlar'dır**. Arhavi beldesi Türkiye için iyi bir sahil savunma hattıdır. Arhavi'ye inen vadilerin girişleri sağlam kalelerle tahkim edilmiştir. Buranın derebeyleri bir çok yönleriyle Ortaçağ İngiliz feodal lordlarını anımsatmaktadır. Bunlardan bazıları gösterdikleri yararlılık karşılığında Sultandan geniş mülkler edinebilmiştir. Çoğunun mülkü ise atalarından tevarus etmiştir. Laz derebeyleri çok geniş idari yargı yetkilerine sahiptirler. Tebalarına toprak ya da herhangi bir mülkü bağışlamakta serbesttirler. Bu derebeyler Konstantinepol'e karşı iki esas görevle yükümlüdürler. Birincisi: Yıllık vergileri halktan toplayıp hazineye göndermek, ikincisi: Gerek duyulduğunda ve istenildiğinde masrafları kendilerine ait olmak üzere savaşçı asker gücü ulaştırmak. Bu savaşçıların komutanlığını derebeyi kendisi ya da en yakınlarından biri üslenmekteydi. Bu komutanları sultanların sık sık ödüllendirdiği görülürdü. Bugün bu şartlar ortadan kalkmıştır. Derebeylerin mülkleri devlet tarfından ya kamulaştırılmış, ya da satınalınmıştır. Mülkiyetleriyle beraber bu kişiler ünvanlarını ve yetkilerini de yitirmişlerdir. Artık bunların yerini paşalar almıştır."

1870'li yıllarda askeri sıfatla Lazistan'ı ziyaret eden G. Kazbegi de aşağı yukarı bu bilgilerin benzerlerini vermektedir. Kazbegi'nin izlenimlerine göre: "Lazistan toprakları, Kemer deresi(Demirpalo) ile Makriel arasındaki dar Karadeniz kıyı şeridini kapsamaktadır. Bu ölçüler içerisindeki ülkenin pek geniş yer tuttuğu söylenemez. Tabiat Lazları dar kıyı şeridi içine hapsetmiş. Bu nedenle sakinlerinin dörtte biri geçimini teminde güçlüklere düşmüşler. Lazlar sonunda tabiat koşullarını yenmeyi de başarmışlar. Şanslarını denizde aramaya koyulmuşlar. Onların geçimleri ve bugünkü yaşantıları deniz dalgalarıyla içiçe, kucak kucağadır. Ekmeklerini balıkçılık ve ticaret yoluyla kazanmaktadırlar.

Laz lisam, yakın akrabası olan Megrel lisam yamnda az çok farklılıklar göstermektedir. Günümüzde **Lazcamn üç ayrı şivesi vardır.** Bunlar: **Hopa, Arhavi** ve **Atina** şiveleridir. Hopa ağzı, Megrelcenin tıpatıp bir benzeridir. Abuderesi ağzı olan Arhavi ağzı diğer iki ağzın ortak özelliklerini taşımaktadır. Üçüncüsü olan Atina ağzı ise artık ağır bir Yunancanın ve Türkçenin etkisiyle aslından epeyce uzaklaşmıştır.

G. Kazbegi, Hopalı Lazlar'ı şu şekilde tarif etmektedir: "Bunlar asil insanlardır. Lisanlarını bırakmamışlardır. Giysileri, Acara ve Guria benzeridir. Hepsi Müslümanlaştırılmıştır. Hopa güzel bir beldedir. Özellikle Orta Hopa şirin bir yer. Sakinleri güzellikleriyle, kibar giyimleriyle göze çarparlar. Hele sahil boyu Lazların güzellikleri insanı pek etkileyecek düzeydedir. Fiziki yapıları düzgün, temiz bu insanların hafızalarının da çok güçlü olduğu görülüyor. Gözlemlerim beni şu kanaate götürdü ki: Sahil boyu Lazlarının gelenek, görenek ve düşünce kapasiteleri Türkiye'de yaşayan Gürcülere nazaran çok daha üst düzeydedir."

G. Kazbegi'nin Laz kadınları için söyledikleri de şunlar: "Çarşıda dolaşan kadınlarla karşılaşıyorduk. Alaca bayramlık giysileri içinde çok güzel görünüyorlardı. Eşyalarını sepetlerle

taşıyorlar, güzel gözlerini peçelerle saklamaya çalışıyorlardı. Bazıları güya elinde olmayarak, kaza ile yüzünü hafifçe açıyordu. Bir anlık da olsa başdöndürücü parlak tenli güzel yüzlerini görebiliyorduk. Hemen hepsi, boylu boslu, düzgün vücutlu, sarışın, mavi gözlüydüler. Laz kadınları görülmemiş enerjileriyle, yürekliliklerıyle, sağlam seciyeleriyle diğerlerinden gayet kolay ayırt edilebiliyordu..

Lazistan, beş idari bölgeye ayrılmıştır: Hana, Gonio, Arhavi, Hemşin ve Atina. Lazistan önceleri bir vilayet olarak idare edilmekteydi. Bu vilayet Trabzon Eyaletine bağlı bulunuyordu. **1873 yılı** istatistik kayıtlarına göre Lazistan'da 9.205 hane oturmakta idi. Genel nüfusu ise **55.350**'ye ulaşıyordu."

Uzun asırlar Osmanlı idaresinde kalmış olmalarına rağmen dikkate değer husustur ki: Lazların ileri gelen aydın kişileri kendi ülkelerinin tarihlerini, coğrafyalarını ve Megrellerle olan dil ve soybirliğini hâlâ unutmamışlardır. Gürcü tarihçisi D. Bakradze ile yakın dostluğu bulunan aydın Lazlardan Hasan Ağa Muradoğlu bunlardan biri. D. Bakradze 1873 yılında arkeolojik araştırmalar maksadıyla Guria ve Acara'ya gitmişti. 1860'dan bu yana dostu bulunun Hasan Ağa Muradoğlu ile orada yine buluşmuştu. Hasan Ağa, D. Bakradze'ye bu karşılaşma sırasında pek enterasan bilgiler aktarmış Lazistan üzerine. Bu konuda D. Bakradze şunları yazmaktadır: "Hasan Ağa bana, özbeöz Laz ailesinden olduğunu, dedelerinin Gürcüstan içlerinden Hopa'ya (Ortahopa) gelip yerleştiklerini, esas eski Gürcü soyadlarının Mouravişvili olduğunu, ancak Osmanlılar'ın bu sözün fonetiğine uygun Muratoğlu soyadını taktıklarını, bu soyadının da Lazistan'da itibarlı bir soyadı olduğunu anlattı. Hasan Ağa iyi Gürcüce konuşabiliyordu. Lazlar'ın geçmişini ve bugününü eni konu tetkik etmiş Lazistan sınırlarını bana şöyle tarif etti: Çoruh suyundan çıkarsınız, dağ silsilesi yoluyla Rize-Trabzon arasındaki Kemer bucağına inersiniz, işte bu çizginin denize bakan bölümü Lazistan topraklarıdır. Kemer köyünde elle oyulmuş kaya mağaralar bulunurmuş, bu köy eskiden Rum ülkesi ile

Laz ülkesini birbirinden ayıran noktadaymış. Lazca, bu noktada başlar, doğuya doğru uzanırmış. Lazistanın Kuzeydoğu ucundaki Gonio'da Türkçe, batı ucunda da Rumca dilimizi baskı altında tutmaktadır. Laz lisanı köylerde daha kolay özelliğini koruyabilmiştir. Kırsal kesim Lazcasının Megrelcedenpek farkı yok gibidir. Bu iki lehçe kırsal kesimde daha çok yaklaşmaktadır birbirine. Eskilerimizin anlattığına göre: Lazlarla Megreller aynı ulusmuş. Yani Gürcü ulusunun bir kolu. Gürcüler'in bu kolu bir zamanlar Kemer köyünden başlar tüm sahil boyunca Biçvintaya (Abhazya) kadar uzanırmış. Gürcü krallarından biri nedense Lazlara saldırmış, ülkeyi orta yerinden ikiye ayırıp aralarına esas Gürcü boylarından aileler yerleştirmiş.

Sakın öğündüğümüzü sanmayın, biz Lazlar bölgenin en kahraman insanlarıyız. Bizde herkes silahlıdır. İyi nişan vururuz. Düşman ne kadar güçlü olursa olsun ona sırtımızı dönmeyiz. Bu bizde kesinlikle ayıp ve yasaktır. Beylerimiz de ünlü ve adildirler. Önceleri onlar her yönleriyle daha da güçlü idiler. Toprakları geniş, köleleri(köylü) sayısızdı. Her beyin idari bölgesi kalelerle, toplarla donatılmıştı. Gemileriyle Karadeniz'de korkusuzca dolaşıyor, etrafa korku salıyorlardı. Çoğu zaman Batum ve Poti limanları bile bu beylerin etki alanı içinde kalmıştı. Padişah 30 yıl kadar önce bu beylerin mülklerini ellerinden alıp devletleştirdi. Bu durum onları güçsüz düşürdü. Ünvanları ve yetkileri de geri alınıp basit birer yurttaş haline getirildiler. Beylerimizin tümü Gürcüce bilir, konuşurlar. Beylerimizin hanımları Gürcüceyi hem daha kibar konuşur, hem de okuyup yazabilirler. Çünkü bu hanımların çoğu Çürüksu ve Samegrelo soylularının akrabalarındandır.

Bugün Laz beylerinin soyundan gelen aileler şunlardır: Makriola ve Liman köylerinde yaşayan Zumbaia'lar ve Manelişvili'ler. Bucakta, Ortahopa'da, Dimitret'de, Sundura'da yaşayan Muradoğlu (Mouravişvililer), Sundura'da yaşayan Şaloğlu (Şalikaşvililer), Kilse'de, Pernoni'de, Arhavi'de yaşayan Jordanialar, Kapisar'da yaşayan Potiri'ler (Poturialar),

Belev ve Atina dolaylarında yaşayan Baltaşvililer.

Lazistan'da sayısız kilise ve manastırlar vardır. Bunlardan çoğu bugün yıkık durumda. Sarp ormanlarında yontma taşlardan yapılmış ilginç bir kilise vardır. Makriali'de Zumbaiaların evi yakınında iyi korunmuş kubbeli, büyük bir kilise, çevresi surlarla çevrili bu kilisede yazılar ve resimler sökülmüş, dökülmüş. Yanıbaşında iki katlı bir çan kulesi duruyor. Alt katı ahır olarak kullanılıyor. Abuislah köyünün yüksekçe bir yerinde büyük bir kilise vardır. Lazca buna "**Ohvame**" diyoruz. Bu söz "**ibadethane**" anlamındadır. Eskiden kuraklık olduğu zamanlar Lazlar bu kilisenin önünde toplaşır, **yağmur duası** yaparlarmış. Yakınında başka bir kilise daha vardı, yakın zamana kadar resimleri bile duruyordu duvarlarında. Bu kilise bakkal dükkanı olarak kullanılıyordu. Şimdi artık ortalarda görünmüyor bu kilisede. Peroniti köyünde Jordaniaların arsasında kubbesi çökük bir kilise daha vardır. İçinde cinler, periler var diyorlar. Kimse korkusundan yanına yaklaşamıyor. Lazların atalarından kalma kiliselerin çoğunda üzüm şarabı çıkarmak için yalaklar vardır. Hepsinde de toprağa gömülü çok iri şarap küpleri vardır. Bu kilise çevresinde geniş sahada yaygın Hıristiyan mezarları vardır. Bu mezarlar son yıllarda definecilerin meraklarını uyandırdı. Bir bir açılıp soyuldu. Para, kap, kacak ne varsa çalınıp götürüldü."

Burada okuduğumuz: Osmanbey, G. Kazbegi ve Hasan Ağa Muradoğlu'nun açıklamaları Lazların geçmişteki sosyal, kültürel ve ekonomik durumlarını azda olsa anlatmaktadır.

1877 yılında Osmanlı-Rus savaşı patlak vermişti. Bu savaşta Gürcü birlikleri olağanüstü çaba ile Osmanlı elindeki Gürcü topraklarını kurtarmaya gayret etti. Batum kenti savaş alanının önemli bir merkezi idi. Osmanlı işgal ordusu burada çok sağlam bir şekilde üslenmiş durumdaydı. Çok çetin mücadele sonunda bu savaş Rusların zaferi ile sonuçlandı. 1878 Berlin anlaşması ile barış imzalanmış oldu. Anlaşmaya göre Ruslar

Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlılar'dan geri aldılar. Böylece Müslümanlaşmış Gürcüstan'ın önemli bir kısmı yeniden anayurda katılmış oluyordu.

Bu anlaşma ile Lazistan'ın küçük bir bölümünü de Ruslar kurtarmış oluyorlardı. Bu toprak parçası Çoruh boyundaki Maradidi bucağının Çhala vadisiydi. Çhala vadisinde 16 köy bulunuyordu. Kıyıdaki Sarp köyü ile Kopmuş köyü (Liman) yakınlarına kadarki sahada idi bu 16 köy. Ruslar Lazistan'ın tamamını elde etmeye muvaffak olamadılar. Üstelik küçük bir bölümünü almakla Lazistan'ın etnik ve coğrafi bütünlüğünü bozmuş oldular. Lazlar bu kez iki ayrı ülke topraklarında bölünmüş oldular. Ne yazık ki Lazistan'ın Osmanlı kesiminde olduğu gibi çarlık Rusyası kesiminde de Lazlar'ın kaderi üzerinde hiç bir olumlu çalışma göze çarpmıyordu. Aksine her iki işgalcinin niyeti de aynı istikamette görülüyordu. Tarihi Gürcü yurdu Lazistan'ın tümüyle ana yurttan koparılıp uzaklaştırılması istikametiydi bu.

Bu tarihten sonra Osmanlılar Rus korkusu nedeniyle Lazistan'ı Türkleştirme politikasına ağırlık vermeye başladılar. Oysa Ruslar işgal ettikleri Laz topraklarının küçücük bölümünde bile Türk lisanı ve gelenklerinin izlerini ortadan kaldırmayı akıllarına getirmiyorlardı.

V. Lozoni'nin ifadesine göre: Batum ve Artvin il sınırları içerisinde, Türk sınırı boyunca Türkler'in Ruslar'a karşı yürüttükleri gizli İslam ajitasyonuna Ruslar hiçbir zaman kulak asmamaktaydılar, önem vermemekteydiler. Bu İslam ajitatörleri ise çirkin buldukları "Gavurluk" alemini sınırdan mümkün mertebe daha uzaklara kaydırmaya gayret gösteriyorlardı.

Ruslar'ın ikinci hataları da Rus kesimindeki Lazistan halkına kendi öz lisanları Gürcüce ile tedrisat göstermek yerine bunu yasaklayıp onları tamamen yabancı olan Rus lisanıyla okutmalarıydı. Bundan başka Rus işgalindeki Lazistan kesiminde din adamlarının halka Türkçe ile din dersi vermelerine

müsaade ediliyordu ki bu çok tehlikeli bir ileriyi görmezlikti. Hocalar öğrencilerine herşeyden önce Rus nefreti duygusu aşılıyordu. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan görüntü şöyleydi. Bu bölgede Rus lisanı asla tutunamamıştı. Gürcücenin etkisi gerileyip azalmıştı. Bozuk ve hatalarla dolu bir Türkçe yerleşmeye başlamıştı. Bu dönemde Gürcü halkı ağır bir Rus baskısı altında ölüm-kalım savaşı vermekte olduğundan fırsat bulup kardeşleri Lazların biraz daha karışık problemlerine eğilemiyordu. Bu şartlardaki Gürcüstan, Lazistan'ı kendi kaderine terkedilmişlik içinde, İslam-Türk adabına göre yaşantısını sürdürmeye bırakıyordu.

Türkleştirme korkusuyla uzun yıllardır titreyen Gürcü yurdunun bu Laz bölgesi bu kez de Ruslaştırma korkusu ile sarsılmaya başlamıştı. Şu vardı ki anayurt içine girmiş bulunan Lazlar'ın bu kesimi halkı artık Gürcüstan'ın iç kesimiyle ilişki olanağına kavuşmuşlardı. Sanat ve ticaret ilişkileri kardeş Lazlarla Gürcülerin birbirleriyle kaynaşmasına olanak sağlamıştı.

1890'lı yıllarda Gürcüstan'da yayınlanan Periyodik yayınlar arasında Lazlar hakkında epey bilgilere, haberlere tesadüf ediliyordu. Bu bilgiler: Lazların etnografyası, iş dünyaları, Lazistan'ın fiziki coğrafyası, tabii zenginlikleri vs. gibi bilgilerdi. Bu tarihlerde Lazistan'ı ziyaret eden Zakaria Tçiçinadze'nin verdiği bilgiler de şöyle.

"Lazistan ülkesi Trabzon paşalığına bağlı bir ülkedir. Lazlar'ın tüm meseleri bu kentte görüşülüp çözüm bulur. Onların çok az meseleleri İstanbul'a ulaştırılır. Türkiye Lazistan'ı ile Gürcüstan Lazistan'ının genel nüfusu **150.000** civarındadır. Laz lisanı kendi toprağında yeterince korunmuştur. Halk evlerinde, aile arasında sürekli Lazca konuşmaktadır, özellikle kadınlar daha arı bir dille konuşmaktadırlar. Rus işgalindeki Lazistan Çhala vadisinden ibarettir. Buranın merkezi Livana yada Maradidi buçağıdır. Buradaki Laz köyleri şunlardır: Dakvara, köyü, 15 hanelik (Bu köy halkının büyük bölümü Rus işgali

sırasında köylerini terkedip Osmanlı Lazistan'ına çekilmişlerdir) Ohardia köyü, 20 hanelik, Kortaneti 25 hanelik, Bağlevani 40 hanelik, Pançureti 25 hanelik, Sucuna 45 hanelik, Mamanati 30 hanelik, Skura 15 hanelik, Makrati 45 hanelik, Mağraveti 29 hanelik, Mtçati 20 hanelik, Gabriela 15 hanelik, Düzköy 60 hanelik, Sarpi 40 hanelik, Limani 30 hanelik, Makrialni (Noğedi) 80 hanelik ve nüfusu önemsiz düzeyde bir kaç köy daha, burada saymadığımız.

Çhala vadisi Osmanlı Lazistan'ına mükemmel yollarla bağlı bulunmaktadır. Lazlar arasında bu yolla ticaret ilişkileri sürmektedir. Ticaret metaı: Limon, portakal, zeytin, incir vb. dir. Artık Lazlarda Gürcüce ya da Lazca soyadlarına raslanmıyor. Bunların tümü Trükçeye çevrilmiş, öyle kullanılmaktadır. Örneğin Kurdianiler (Kürdoğlu) yapılmış, Margianiler (Margoğlu) haline sokulmuş. Mariamidzeler ise (Miroğlu) biçimine sokulmuş vb.

Lazlar'dan bazı yarı aydınlar kulaktan kulağa aktarma yoluyla kendi tarih öykülerini iyi kötü bilmektedirler. Yaşlı Laz hocaların Zakaria'ya Tçiçinadze'ye 1895'de anlattıkları şöyledir:

"Lazlarla Megreller tek ulusmuşuz. Bizim ulus Abhazya'dan başlar, batıya doğru tüm sahil boyunun doğusunu kapsarmış. Bu topraklar üçe bölünükmüş. Bu üç bölümün ayrı ayrı isimleri bulunurmuş. Birincisine Lazistan, ikincisine Tçaneti, üçüncüsüne de Samegrelo denirmiş. Bu üç bölgenin halkı tek bir dille, Lazca ya da Megrelce konuşurlarmış. O çağlarda dilimizi Gürcüler bile bilir, kullanırlarmış. Lazlarla onların komşuları İmereti ve Kartli Gürcüleri anlaşmakta hiç zorluk çekmezlermiş. Sonra düşmanlar gelmiş, birliğimizi, dirliğimizi bozmuşlar. Yabancı boyunduruğu altına düşmüşüz. Aslımızdan, birbirimizden uzak kalmışız. Bu yüzden birbirimizin dilini anlamakta güçlük çekmeye başlamısız.

Lazlar sanatkar insanlarmış. Dülgerlik, yapıcılık, sarraflık,

oymacılık, kabartmacılık vb., onların başarı gösterdikleri sanat dalları imiş. Laz ustaları çalışmaya genellikle Gürcüstan'ın iç bölgelerine giderlermiş. Samagrelo, İmereti, Guria, Acara, Mesheti-cevaheti vb. Lazlara sık raslanan yerlerdi. Bu iş ilişkileri Lazlarla Gürcülerin birbirlerini tanımalarına, Lazların aydınlanmalarına büyük katkılarda bulunuyormuş. Bunun farkına varan Osmanlılar, Lazlar'ın Gürcüstanla olan ilişkilerini engellemeye başlamışlar. Zakaria Tçiçinadze'nin ifadesine göre: Osmanlılar Lazlar'ın artık Gürcüstan'a asla gitmemelerini, kendi ülkelerinde daha bol iş ve iyi kazanç bulunduğunu anlatıp inandırmaya çalışmışlar. Bu öneriye uymak zorunda kalan Lazlar, artık Anadolu'nun uzak bölgelerine doğru dağılmaya mecbur kalmışlar. Böylelikle yurdundan uzaklaşan bir çok Laz, gurbette Türk kadınlarla evlenip yurduna geri dönememiş. Atalarının toprağından tümüyle kopup asimileye uğramış. İhtiyar Ahmet Efendinin (Halvaşi) sözleri bunun doğruluğunu kanıtlamaktadır.

"Lazlar'ın Gürcüstan'da iş tutmaları yasaklanınca ve Gürcüler'in Acara ve Livana'ya gelip gitmeleri seyrekleşince bizler, yani Lazlar Gürcü lisanını konuşmaktan mahrum kalmışız. Böylelikle de zamanla unutup gitmişiz."

Bundan başka, Laz denizcilerin, gemi yapımcılarının Anadolu'nun uzak semtlerine dağılıp iş tutmaları ve oralarda yerleşip kalmaları onların aslından uzaklaşmalarına etken olmuştur. Yine Zakaria Tçiçinadze'ye göre:

"Denizcilik sanatı Lazların yurtlarından uzaklaşmalarına zemin hazırlıyordu. Ticaret işi de öyle. Lazların güzel fizikli ve iyi ahlaklı insanlar olmaları, Osmanlıların Lazlarla akrabalık kurma hevesleri, hatta Laz çocuklarını para ile satın almaya kadar işi ileriye götürmeleri Lazların asimile edilme işini hızlandıran faktörlerdendir."

Lazlar aynı zamanda iyi birer toprak işçisi olmalarına rağmen bu vasıflarını Osmanlı idaresi sırasında aşağı yukarı

tümüyle yitirmişlerdir.

Zakaria Tçiçinadze bu konuda da şunları yazmaktadır:

"Lazlar, bağcılık, incircilik, zeytincilik dallarında pek başarılı idiler. Laz zeytinleri Artvin zeytininden epeyce üstündür. Arıcılıkta hele Lazların emsali bulunmaz. Lazistan balları sadece yurt içinde değil uzak ülkelerde de aranan metadır. Bu ülke çok eskilerden beri **Bal Ülkesi** olarak tanınmıştır. Balmumu üretiminde Lazistan hatırı sayılır bir ülkedir. Yunanistan, Gürcüstan, Rusya gibi ülkeler Laz balmumunun başta gelen müşterileridir. Lazlar balmumunu rakı üretiminde bile başarıyla kullanmışlardır. Gurialılar bu usulü Lazlardan öğrenmişlerdir. Şarapçılık işinde de Lazların saygın yeri vardır. Lazistan'ın dağı taşı üzüm bağlarıyla doludur. Burada şarabın beyazı da, kırmızısı da üretilmektedir. Laz şaraplarının birinci müşterileri Yunanlılardır.

Müslümanlığın Lazistan'a yerleşmesiyle şarapçılık önemini yitirmiş oldu. Osmanlı padişahının buyruğu ile tüm üzüm bağları baltadan geçirildi, şarap üretmek ve kullanmak şiddetli cezalarla yasaklandı.

Yine padişah buyruğuyla **Laz lisanı devlet dairelerinde olduğu gibi aile arasında da kullanılması yasaklandı**. Lazların her yerde ve aile arasında Türkçe kullanmaları zorunlu hale getirildi. Böylece Lazlığın sona erdirilip bu ulusun T**ürkleştirilmesi** çabası en yoğun düzeye çıkarılmış oldu. Bunca ağır Osmanlı baskısı altında artık Laz ana dili ve kültürünü yaşatmak olanaksızdı. Geçmişteki parlak, şerefli Laz varlığı artık hatıralarda kalmıştı. Başka hiç bir çıkar yol kalmamıştı.

Fakat, zaman Osmanlılar'ın Lazlar'a tarihlerini ve kültürlerini unutturmanın pek kolay olmayacağını göstermekte gecikmedi. Her şeye rağmen bazı köklü Laz aileler direnç gösterip geleneksel ana dillerini terke yanaşmıyorlardı. Zakaria Tçiçinadze'nin Grigol Gurieli'den aktardığı bilgiye göre: "Trabzon Baytar okulunda okuyan Laz öğrencilere Türkçenin yanı sıra

Fransızca ve İngilizce de öğretiliyordu. Bu öğrencilerin eline her nasılsa iki kitap geçmiş. Bu kitaplar Mari Brose'nin "Gürcüstan Tarihi" ve Vahuşti Bagrationi'nin "Gürcüstan Coğrafyası" adlı eserlermiş. Bu kitapları inceleyen Laz öğrenciler, Lazistan'ın Gürcüstan'ın bir bölgesi olduğunu, Laz ulusunun da Gürcü ulusunun Megrel dalına bağlı bir aile olduğunu raslantı sonucu öğrenmişlerdi. Bu bilgi onların ilgisini çok çekmiş. Bu tarihten sonra bu öğrenciler Osmanlıların Lazistan'ı işgali ve Lazların Türkleştirilmeleri gayretlerini etraflıca araştırmaya koyulmuşlar.

1892 yılında iyi Fransızca konuşan 3 Laz Batum'a gelmiş. Mari Bnose'nin 1848 'de basılan "Gürcüstan Tarihi" ile Vahuştinin "Gürcüstan Coğrafyası" adlı eserleri ısrarla aramışlar. Kobuletli Gulo Ağa Kaikatsişvili gençleri Batum'da oturan Grigol Gurieli'ye göndermiş. Aradıkları bilgileri ancak onda bulabileceklerini söylemiş. Grigol Gurieli'yi ziyaret eden gençler onu heyecanla Fransızca selamlamışlar. Ardından da Türkçe sohbet olanağı olup olmadığını sormuşlar. Gurieli bir yazısında bu karşılaşmayı şöyle anlatmaktadır:

"Fransızcam yeterli değil dedim onlara. Lazcanında yardımıyla Fransızca anlaşabiliriz belki dedim. Fransızca konuşmanız beni sevindirdi dedim konuklara. Bu şunu gösteriyordu çünkü, asimilasyoncu Osmanlı zihniyeti henüz Lazların geleneksel batıyla ilişkin kültür bağlarını kökünden sökmeyi becerememiş. Sizler batı dilleriyle tarihi ülkeniz Lazistan'la, onun ana parçası Gürcüstan hakkında epey bilgi edinebilirsiniz. Tarihinizi, coğrafyanızı, edebiyatınızı, folklorunuzu tetkik edebilirsiniz, dedim. Ben bu sözleri söylerken gençlerden birinin gözleri yaşardı. Ağlamamaya gayret ederek konuşmaya çalıştı. Dedi ki: Evet generalim bizim de arzumuz bu. Vereceğiniz kitaplar, göstereceğiniz kaynaklar kendi milletimizin geçmişini tarafsız kalemlerden öğretecek bize. Ne yazık ki Gürcüce okumamız yazmamız yok. Türkiye'deki Gürcülerin ana dilleriyle okuyup yazma olanağı hazırlanmamış devletçe. Biz, Lazlar'ın durumu

daha da kötü. **Türkler sürekli olarak bizim ayrı bir ulus değil de Türk kökenli bir kabile olduğumuzu, alfabemizin de Arap alfabesi olduğunu telkin ediyorlar, bizi buna inandırmaya çalışıyorlar**. Oysa tetkik ettiğimiz Mari Brose'nin Fransızca Gürcüstan Tarihinde gördük ki biz **Lazların Türk- lükle uzaktan yakından hiç bir ilişkimiz olmayıp Gürcü boyundan olduğumuz, tarihi yurdumuz Lazistan'ın Türkiye'ye ait değil, Gürcüstan'a ait bir uzantı olduğunu öğrendik**. Yalvarırız generalim bize bu hususta Fransızca kaynaklar temin ediniz. Bu iyiliği bizlerden esirgemeyiniz."

Grigol Gurieli bu Laz gençlerine Brose'nin ve Vahişti'nin eserlerini hediye etmiş. Buna pek memnun kalan Laz gençleri Gurieli'nin boynuna dolanmışlar, teşekkür etmişler. Kendilerini de Lazistan hakkında kulaktan dolma bildiklerini General Gurieli'ye aktarmaya çalışmışlar. Gençler: Bu günkü Lazistan'ın genel durumunu, Laz lisanın hükümetçe nasıl yasaklanıp izlendiğini, 400.000'den fazla Laz'ın yurtlarından nasıl uzaklaştırıldığını vb. anlatmışlar. Sözlerini şöyle sürdürmüşler: **"1810 yılında tüm Lazistan nüfusu 600.000'den fazla iken bunun 400.000'i yurtlarından uzaklaştırılmış, kalan 200.000'i halen eski yerlerinde yaşamaktadır**. Bu istatistiki bilgiler Osmanlı devlet arşivinden alınmıştır. Sürgün nedeni Lazların daha kolay Türkleştirilip siindirilmesiyle ilgilidir." Bu sözleri sıralayan arkadaşına dikkatle bakan diğer genç Laz artık dayanamamış, açıkça ağlamaya başlamış. Sonra ikisi birden Gurieli'nin gözleri içine anlamlı anlamlı bakarak ondan çare, yardım dilemişler. Bir kaç avutucu sözle teselli aramışlar.

İşte bu sohbet sırasında birkez daha anlaşılmış ki Osmanlılar Lazların geleneksel soyadlarını kaldırıp yerine uydurma Türk aile adları getirmişler.

Zakaria Tçiçinadze'nin Lazlarla sohbetlerinden anlaşılmaktadır ki: Lazlar kendi tarihleriyle, milliyetleriyle pek yakından ilgilenmektedirler. Tçiçinadze başka bir yazısında di-

yorki: "Batum'da bir çok Lazla karşılaştım. Bunlardan biri gayet düzgün Gürcüce de konuşabiliyordu. Lazlar'ın Gürcülerle, Megrellerle olan yakınlığından söz edildi. Laz konuklar bu yakınlıktan pek sevinç duydular. Özellikle yalvardılar, dediler ki: Lazlar'ın Türklerle ve Kürtlerle hiçbir ortak yanı bulunmadığını, onların Gürcü kökenli, Megrel soyundan olduğunu Türkçe olarak kaleme alınız ve bunu Türkiye Lazları'nın okuyup gerçekleri öğrenmelerine yardım ediniz. Bunun parasal yükünü bizler üstlenebiliriz. Yeterki halkımız tarihi gerçekleri okuyup öğrensin, aydınlansın. Osmanlıların bize anlattıkları gibi Türk olmadığımızı, dil ve alfabemizin de Türkçe ve Arapça olmadığını anlayalım. Laz konuklar şu noktaya ısrarla parmak bastılar: Dediler ki: Bize anlatın, kardeşlerimiz Megrellerle aramız coğrafi yönden neden böyle açıldı? Acaba biz Lazlar mı Samegrelodan batıya doğru kovulmuşuz, yoksa Megreller mi batıdan doğuya doğru kovulmuş? Bunu çok merak ediyoruz. Bunu lütfen bize izah ediniz.

Laz lisanını Lazlar arasında konuşarak öğrenmek dileğinde olan Gürcü bilim adamı Niko Maar 1910 yılında Osmanlı Lazistan'ına bir seyahat yapmıştı. Niko Maar'la tanışan Lazlar ondan birçok dilekte bulunmuşlar. Israrla istedikleri şey: Laz lisanına ait gramer. Aydın Lazlar buna pek ihtiyaç duyduklarını söylemişler. Lazcanın grameri yabancı dillerde de olsa onu Türkçeye çevirtebileceklerini ve yararlanma yoluna gideceklerini söylemişler.

Zakaria Tçiçinadze'ye göre: **1910'da Osmanlı Lazistan'ında** bir grup Laz aydını kanaatlerini açıklamışlar. **"Lazlar Gürcü kökenlidir ve alfabeleri Gürcü alfabesidir**. Abu İslah köyünden **Laz halkı bakanlığa çok imzalı bir dilekçe göndererek "Bizim dilimiz Gürcücenin bir lehçesidir, izin veriniz okullarımızda çocuklarımıza Gürcüce okutulsun"** demişler. Bu grubun lideri **Abdullah Aşık Hasanoğlu adında bir Laz'mış. Bakanlık Lazlar'ın dileklerini kabul etmiş. Gürcüstan'dan öğretmenler çağrılacağı sırada 1914 savaşı**

patlak vermiş. Bu iş de unutulmuş gitmiş.

Niko Maar bir yazısında şöyle söylemektedir: Hopa'da Faik Efendi adında bir zatla tanıştık. Bu zat Sultan Hamid döneminde bir Laz alfabesi vücuda getirilmesi için girişimde bulunmuş bu isteği pek hoş karşılamamışlar, yakalayıp zindana kapatmışlar. Evini, barkını didik didik arımışlar. Ailesini başka illere sürmüşler, buldukları belgeleri de ateşe vermişler.

İşte XIX. yüzyıl içersinde Lazlar'a ait bölük pörçük bilgiler bunlardan ibaret. Burada ise XX. yüzyıla ait Laz kültürel, ekonomik meselelerini ele alalım ve kısaca gözden geçirmeye çalışalım:

Bu yüzyılda Lazistan'da ana dil konusunda uyanan ilgi dikkatleri çekecek düzeydedir. Politik ve kültürel önemi büyük olan bu sorun Lazların milli camiasını tayinde biricik faktör olacaktı. İşte akademisyen Niko Maar'ın 1910 yılı Lazistan seyahatı bu maksada dayalı bulunuyordu. Niko Maar'ın Lazistan Coğrafya ve Etnografyası araştırmaları çok değerli belgeler olarak elimizde muhafaza edilmektedir.

Niko Maar'ın Lazistan'da Gürcülerle dil, soy, coğrafi birlik gibi konularda yaptığı araştırmalar Osmanlıları tedirgin etmişti. Osmanlı ajanları Maar'ın çalışma sahasını daraltmaya, işlerini güçleştirmeye, teşkil ettiği belgeleri incelemeye, şahşi eşyalarını da karıştırmaya başladılar. Yazıların bir yerinde Niko şöyle söylemektedir: "**Benim Lazistan'da bulunmam herkesin merakını çekmişti. Laz lisanını tetkik edip bunun Gürcüceyle olan akrabalığını ortaya koymaya çalıştığıma bir türlü inanmak istemiyorlardı. Benim özel bir askeri maksatla oraya gittiğimi sanıyorlardı. Bazıları da benim Lazları isyana hazırlamak maksadıyla orada bulunduğumu düşünüyorlardı**"

Oysa bilim adamımız Niko Maar'ın gayesi bu değildi. Onun çabaları mükemmel bir Laz Linguistik ve Etnografik tetkikler yapmak, bu bulguları belgelere dökmekti. Niko düşündüğü gibi

yaptı. Derlediği değerli bilgileri mahallinde çektiği fotoğraflarla zenginleştirdi. Niko'nun bu araştırmaları sırasında büyük yardımları dokunan Arhavili aydın Laz Fevzi Beyi de burada anmak bir vicdan borcudur. Fevzi Beyin açıklamalarına göre: Tçan milleti kendilerine Laz adı vermektedir. Konstantinepoli'deki halk Sinop'un ötesindeki Karadenizlilerin tümüne Laz adı vermektedir. Sinoplular'a, Samsunlular'a, Samsunlular Trabzonlular'a, Trabzonlular da Rizeliler'e bu adı mal etmektedirler. Rizeliler ise bu adı Hopa'ya doğru kalan mıntıkadaki biz Tçanilere yükleyip kendilerini bu isimden sıyırmaktadırlar. Tçanilerin güneyinde, dağ yamaçlarında Müslümanlaştırılmış Ermeniler (Hemşinliler) oturmaktadır. Güneybatı ve batı yönünde oturan Türkler'dir. Ancak bunların hakiki Türk olmayıp Türkleşmiş Lazlar olduğu şüphesizdir. Doğu ve Güneydoğu yönünde yaşayanlar Müslüman Gürcüler'dir. Bunlar arasında Gürcüleşmiş Lazlar da vardır. Türkiye Lazistan'ı iki vilayetten ibarettir. Kemer'le Gurup arasındaki Atina ili, Gurup'tan Kopmuşa kadar uzanan Hopa ili. Bu iki vilayetin bağlı bulunduğu merkez ise Trabzon'dur.

Atina (Pazar) ilinde Lazca konuşan köyler şunlardır: Kukulati, Dudathevi, Meliati, Sürmene, Larosi, Kalencuki, Kemeri, Cabati, Tordovati, Zeleki, Veneki, Hunari, Aranami, Cicivati, Kititi, Saçkuni, Nohalopsu, Suleti, Noğadiha, Hilisa, Huzika, Talvati, Apso, Zağnati, Başköy(Önceleri Petre-Nikolai idi), Bulepi, Hotri, İlastas, Papati, Sapu, Papilati, Cigetura, Dadevati, Mamakivati, Tsukita, Kostanevati, Hako, Eski Trapezoni, Kuençareri (Kua-Nçareri bir arada), Bakasi, Pilangivati, Toli-Kçeti, Mekaliskiriti, Apimho, Komilo, Artaşeni, Sipati, Amgvani, Ti-msivati, Guanti, Nana, Cibistas, Okordule, Tsiati, Salinkli, Yenivati, Şanguli, Dzğemi, Gere, Oce, Ortaköy, Mutapi, Duthe. Bu köylerden başka Atina toprağında birçok köy kalıntılarına raslanmaktadır. Bunlardan akla gelenler: Ğeba, Katoi, Çaluğsirti, Velinairmağı, Deduvati, Kuakçe, Glohoni ve Kuaorontsinoni sayılabilir. Viçe ilçesinde Lazca konuşan köylerde

şunlar: Ğavra, Manasturi, Tçurtçava, Pitshalasupla (Aşağı) Pitshalaulya(Yukarı), Tçanpeti, Hara, Zebeleti, Paçva, Yeniköy, Andravati, Mzuğesupla(Aşağı), Mzuğesulya(Yukarı), Abuskari vadisindeki Laz köyleri: Abuköysupla (Aşağı), Abuköyulya (Yukarı), Sumle, Hazare, Trevendi. Hopa vadisi Laz köyleri: Zurpici, Tskaristi, Peroniti, Kisa, Sundura, Kuledibi, Buçe, Ortahopa, Bucak, Mhigi, Azlağa. Hopa vadisinde bulunan köy kalıntıları: Nadirati, Kilise, Limititi, Duliati, Mapatskari. Bu köylerin tümü Lazca konuşmakla beraber her köyün lisanında ağız farkları görülmektedir. En temiz şive ise Arhavi vadisinde korunabilmiştir. Atina yöresi Lazcası ise Osmanlıca etkisi altında kalmıştır.

Niko Maar'ın Laz ekonomisine ait söyledikleri de şunlar: "Lazlar yoksulluk görmüş halk değildir. Aralarında zenginler çoktur. Kadınları mülklerindeki işleri çevirirlerken erkekleri de para kazanma peşindedirler. Lazlar mısır ekimine çok önem vermektedirler. Ancak yetiştirdikleri mısır yine de ihtiyaca yeterli değildir. Rusya'dan mısır satın alırlar. Laz pirincinin kendine has esmer bir rengi ve hoş bir tadı vardır. Bu pirinç yüksek yerlerde ve susuz arazide yetiştirilmektedir. Lazların ihraç ürünleri arasında meyve ve fındık başta gelir. İhraç ettikleri işgücü ise taş yontucuları, inşaat ustaları, dülgerler, demirci ustaları ve bunlara benzer sanat erbablarıdır. Lazların ürettikleri bıçaklar pek ünlüdür. Bu bıçaklar her yerde aranan zarif sanat eserleridir. Lazlarda balıkçılık da pek gelişmiş uğraşlar arasındadır. Bu işte ünlüdürler. Donanımları iyidir. Elde ettikleri balık ürünü bereketlidir. Laz erkekleri para kazanmak için gurbete giderler. Laz bıçkıcılar Rusya kıyı boyunca da iyi tanınmaktadırlar. Atina (Pazar) Lazları genellikle fırıncılıkla uğraşırlar. Güney Rusya'da öyle bir kent yoktur ki Laz ekmekçi ustalarına raslanmasın. Bu nedenle Pazar Lazları Rusça öğrenmişlerdir. Pazar sokaklarında Rusça konuşanlarla karşılaşmak mümkündür. Viçe Lazları tütüncülüğe önem vermektedirler. Sahilboyu kentlerinde **tütün** ticareti ile isim yapmışlardır. Os-

manlı bürokrasisinde büyük yerleri olanların çoğu Viçelilerdir. 300 kadar Laz çeşitli memuriyet hizmetlerinde iş görmektedir. Okur yazar Lazların çoğu adliye işlerinde ve posta-telgraf işlerinde yer almaktadır. Viçe merkezi aydın insanların kenti sayılır. Bu kentten 50'den fazla öğrenci Konstantinepol'de yüksek tahsilde bulunmaktadırlar. Bu gençler ileri bilgi düzeyinde olmakla beraber kendi öz milli meselelerine değinemiyorlar. **Zira Laz patriotizmi (yurtseverlik) devletçe şiddetle izlenmektedir. Lazcayı kullanmanın yanısıra Laz ulusundan da sözetmek yasak ve tehlikelidir.** Müslüman hocaların Lazlara anlattıkları uydurma hikayelerde: Lazların bu mıntıkalarda görünmeleri üçyüz yıllık bir meseledir. Çevredeki Hıristiyanlık kalıntılarını ise bu hocalar Lazlar'a değil, Megrellere mal etmektedirler. **Bu şartlarda Laz halk edebiyatının korunup yaşatılması mümkün olmamıştır.** Bundan dolayı da Lazlar sözlü ve yazılı edebiyatta zengin görünmemektedirler.

Lazlarda yerel grup oyunları sözlüdür. Lazca bu şarkılı oyunlara "Obiru" denmektedir. 5-6 kişilik iki grup oluşturulur. El ele tutuşmuş oyuncular seri ayak hareketleriyle birbirlerine doğru yaklaşıp uzaklaşırlar. Her grupta bir türkücü solist vardır. Bu kişi karşıki gruba türkülerle dokunmaktadır. Bu sözlerle karşıdakini mat etmek önemlidir. Kadınlar bu grup oyunlarında yer almazlar. Onlarda ayrı grup olarak oynamaktadırlar. Erkekler kız oyunlarını ve atışmalarını uzaktan izleyebilirler. Bu atışmalarda söylenen Lazca türküler birer edebi eser niteliğindedir. Niko Maar'a göre: "Lazlar başlarında kabalak giymektedirler. Önceleri kabalaktan başka, bir çeşit Gürcü şapkası da giyinirlerdi. Bunun Lazca adı Kudi'dir. Gürcüce'de de bu giysinin adı kudidir. Lazlar önceleri ahşap evlerde yaşarlardı. Şimdilerde binalar taştan yapılmaya başlanmıştır. Odaları çok zarif ağaç oyma ve kabartmalarla süslüdür. Bu el sanatı Lazlara özgü bir iştir. Bu oymalar Gürcü oyma ornamentasyonuna çok benzemektedir. Lazlar alçak ayaklı bir çeşit masalar kullanmaktadırlar. Buna da "Tepuri" adı verilmektedir. Evlerindeki eşyalar arasında örme sepetlere çok raslanmaktadır.

LAZİSTAN ETNOGRAFYASI

Maalesef bugüne kadar Lazistan etnografyası araştırma ve inceleme konusu olmamış. Akademisyen Niko Maar'ın "Coğrafya-Etnografya Tetkikleri" ve Zakaria Tçiçinadze'nin "Rusya Lazları" adlı eser dışında bugüne kadar Lazların yaşantıları, gelenek, görenekleri konusunda eksiksiz bilgi veren olmamıştır. Lazların yaşantılarını, örf ve akidelerini tetkik ve tespit etmek bize onların kardeşleri olan Megrelleri, İmeretlilerle, Kartilelerle, Kahlılarla olan soy ve gelenek bağlarının mukayesesi ile öğrenmemize yardım edecektir. Bilginlerimiz bu noktadan hareketle önce Lazca öğrenmek ve bu dilin Gürcüce ile ortak yanlarını saptamak çalışmalarına giriştiler. **Niko Maar, Türkiye Lazistan'ına araştırma görevi ile giden ilk bilim adamımız olmuştur. İlk Laz lisanı gramerini düzenleyen de odur.** Bu çalışmalara katılan başka bilim adamları da olmuştur sonraları. Profesör İ. Kipşidze, akademisyen Arnold Çikobava ve Profesör S. Jğenti bunlardan bazılarıdır. Bu çalışmalar, Laz-Gürcü yakınlığının tayininde çok büyük rol oynamıştır. Bu çalışmalar sonunda Laz edebiyatına ait çok değerli metinler yayınlanmıştır. Bu belgeler henüz Gürcüceye çevrilmemiştir. Bu bakımdan Lazca bilmeyen Gürcüler için bu halleriyle yararlı olmayabilirler. Bu metinleri Gürcüçe karşılıklarıyla okuyucuya sunmak ilk görevimiz olacaktır. Laz ve Megrelce metinlerin

karşılaştırılması bu iki lehçenin tek dilin öğeleri olduğunu ortaya apaçık koymuştur. Bu iki kardeş halkın ortak yurtlarında kan ve kültür bağlarının araştırılması için yeterli gerekçe elde edilmiştir.

Laz ulusunun coğrafi yayılışı epeyce genişçe bir sahayı kapsar. Sarp köyü ile Kemer köyü arasında kalan sahil şeridi, güneydeki dağ silsilesi ve birçok vadiler bu sahanın kapsamı arasındadır. Vahuşti'ye göre bu topraklar: Baiburt ile Borçka'nın güneyi, Tçaneti dağları ardına kadar olan saha Tçaneti arazisidir. Artık bu sahaya Tçaneti değil, Lazistan diyorlar. Sahilden ise: Goniodan Trabzon'a kadar uzanan kıyıboyunu içine alır. Bu sınırlar içerisinde yaşayan halk Laz'dır, Lazca konuşur. Bazı yörelerde Osmanlı etkisi ile üslup bozulmuştur. Niko Maar'ın ifadesine göre: Tüm bölgelerde en temiz lisan kullananlar kadınlardır. Eski gelenekleri en güzel şekilde yaşatanlar da yine Laz kadınlarıdır. Köylü kesimi kentliye nazaran daha arı Lazca konuşmaktadır. Fortuna vadisinde konuşulan Lazca en bozulmamış Lazcadır. Atina yöresine nazaran burada daha temiz Lazca kullanılmaktadır. Osmanlı Lisanı Lazca üzerinde ağır bir etki yapmıştır. **Bugün Lazcayı Türkçenin yardımı olmaksızın konuşabilmek hemen hemen olanaksızdır. Türkçenin dışında Yunanca da Lazca üzerine etki yapmıştır.** Bu nedenle Laz lisanı birçok ağızlara bölünmüştür. Yine bu nedenle Lazcanın edebi lehçesini tespitte güçlük çıkmaktadır. Lazlar'ın politik bağımsızlıktan yoksun olmaları edebi lehçe tespitinde başka bir engelliyici problemdir.

Lazcayı iki farklı lehçeye indirgemek mümkündür. **Bu iki lehçe birbirinden o derece uzaklaşmıştır ki, neredeyse konuşanlar birbirlerini anlayamaz duruma gelmişlerdir.** Bu iki lehçenin coğrafi sınırları şöyledir: Doğuda, Sarp, Hopa, Viçe, batıda, Viçe'den Kemer'e kadar olan saha ve Atina batısı. Bu ağız farkları o derecede ayrılık göstermektedir ki bir ara Niko Maar'ı bile yanlış kanaate götürmekteydi. Niko bir yazısında: "**Megrelce ile Lazca aynı kökene bağlı iki dil olmasına**

rağmen bu gün müstakil iki ayrı dil görünümü vermektedirler" demişti. Niko'dan sonra yapılan Laz-Megrel dillerinin gramatik analizleri bizi kesin ve sağlam sonuca götürmüştür. Arnold Çikobava'ya göre: Lazca ile Megrelcenin aynı kökenli dil olduğu konusunda yeterli delil artık elde edilmiştir. Bu tek ulusun iki ayrı evladı tarihi kaderleri nedeniyle birbirlerinden ayrı düşmüşler, dilleri de zamanla başkalışıma uğramıştır. Onların başlangıç tarihlerine inildiğinde aynı ailenin fertleri olduğu açıkça görülür. Zugdidi ve Gali dolaylarında yaşlı Laz ve Megrellerle yapılan görüşmeler bizim bu düşüncemizi doğrulamıştır. "Arnold Çikobava devamla Lazca ve Megrelce tek bir Zanca'nın iki ayrı lehçeleridir. Öyleki farkları Gürcücedeki Gur, Hevsur, Lenteh ve Bal-kvemo ile Svan lehçelerinin birbirleriyle olan farklar kadar bile değil. Gur ve Hevsur lehçesinin Kartli ana lehçesiyle uzaklığı, Lenteh ve Beço lehçelerinin birbirleriyle olan uzaklığı, Laz-Megrel uzaklığından daha fazladır. Fakat tüm bu lehçeler tek bir Gürcücenin lehçeleridir.

BugünLaz-Megrel lehçelerinin tek bir lisan olan Zancanın iki ayrı ağzı olduğu hususunda ihtilaf kalmamıştır. Zancanın da Gürcücenin ta kendisi olduğunu söylemeye gerek olduğunu sanmıyoruz.

Burada karşılaştırmalı bir kaç sözcük örneği verelim:

Lazca	**Megrelce**	**Gürcüce**	**Türkçe**
Koçi	Koçi	Katsi	Adam
Toli	Toli	Tvali	Göz
Toma	Toma	Tma	Saç
He	He	Heli	El
Pici	Pici	Pici	Yüz
Tsheni	Tsheni	Tsheni	At
Hortsi	Hortsi	Hortsi	Et
Kva	Kva	Kva	Taş
Tskari	Tskari	Tskali	Su
Aşo mohti	Aşo mohti	Ase modi	Buraya gel

Tkebi	Tkebi	Tkavi	Deri(Gön)
Otskertu	Otskerdu	Utskerda	Bakıyordu
Mtskiri	Tskiri	Rtskili	Pire
Kvari	Kveri	Kveri	Çörek
Kona	Kvana	Kana	Tarla
Gza	Gza	Gza	Yol
Kineri	Kini	Kinuli	Dondurma
Tçkoni	Tçokoni	Muha	Meşe
Kurdzeni	Kurdzeni	Kurdzeni	Üzüm
Mu tku	Mu tku	Ra tkva	Ne dedi?
Hoci	Hoci	Hari	Öküz
Kotumi	Kotumi	Katami	Tavuk
Puci	Puci	Puri	Düve
Cuma	Cima	Dzma	Kardeş(Erkek)
Dğa	Dğa	Dğe	Gün
Tçkinti	Tçkinti	Tçikinti	Süt mısır, fasülye

Daha sayısız benzerlikler bulunan Laz ve Megrel sözcüklerinin cümle içinde kullanılışları görmek için bir fıkranın bu iki dilden anlatılışını gözden geçirelim burada.

Nanak Mu Tku? (Lazca)

Ar dğas, nanakala konaşi mendaptit. Ek kai Lazuti çantu. Ma Tçkintiş otohus kogevuçki do buliş kerkitenoşve tsantsas dolovobğabpi. Nanakti kalatite tçinti lobia tsiluptu. Jur saatişkule çkimi çuta cuma Alioşa kapineri şur dololaperi çkinda komohtu do mitsves:

-Pucik çereli geni kodorinuia.

-Hocii vana mozari? kithu nanak.

-Hocia.. utsu Alioşak,

-Pote kai dzira do pinpili dihaşa gegihtas. Mozari tukonna kai tuia. Ma gomakvirdu do nanas bkithi:

-Moro dadis kulani-na aku muyeni pati gatsonuma?

Nanak mu Tku? (Megrelcesi)

Arti dğas nanatskuma kvanaşa midabrdit. Tek cgiri laiti çandu. Ma tçinkintişi tahuva kidipçki do buliş kerkit natsua kalats dinmuvorğvandi. Nana kalatit tçkinti lebias tsilundu. Jiri saatiş ukuli çkimi çize cima Alioşak rulat şuladirki çkinda kumortu. Mitsues, puciak tçangagini kodabadua.

Hocire do pucire? kithu nanak,

-Hocire. utsu Alioşak

-İmeri cgirik gağolu. Primuli dihaşah mordudas. Puci koopendukan cgiri ikuapudu.

Ma gamakvira do nanas vkithi:

-Aba bitsos (dzğabik) aşuni, muşeni getskinu?

Titskuma mutku nanak?

Annem Ne Dedi? (Türkçesi)

Bir gün annemle birlikte tarlaya gittik. Orada güzel mısırlar vardı. Süt mısırları kırmaya başladım. Kiraz kabuklarından örülmüş sepete doldurdum. Annemde eteğine taze (süt) fasulye dolduruyordu. İki saat geçmişti. Küçük kardeşim Alioşa soluk soluğa koşarak yanımıza geldi:

-İneğimiz alaca buzağı doğurdu, dedi.

-Erkek mi dişi mi? sordu annem,

-Tosun, dedi Alioşa.

-Allah iyiliğini versin. Sakalın yerlere kadar uzansın. Ama dişi olsaydı daha iyi olurdu.

Annemin bu sözüne hayret ettim. Sordum:

-Öyleyse yengem kız doğurduğunda niçin üzülmüştün?

Annem buna ne cevap verdi bilir misiniz?

Lazcanın üç lehçesi vardır: 1. Atinuri, 2. Vitsur-Arkabuli, 3. Hopuri. Atinuri lehçesi de (Bulepuri) (Artaşanuli) olarak ikiye ayrılmaktadır. Hopuri lehçesinin hareket noktası (Çhaluri)dir. Vitsur-Arkabuli lehçesinin oluşumu ise bu iki bölgenin karışımından meydana gelmişir.

Şimdi burada bu üç değişik laz lehçesinin karşılaştırmasını görelim:

Hopuri	**Vitsur-Arkabuli**	**Atinuri**	**Türkçesi**
Tsakari	Tsari	Tsari	Su
Tkebi	Tebi	Tebi	Deri(Gön)
Kuci	Uci	Uci	Kulak
Çkoni	Mçokoni	Mçoni	Meşe
Matskunen	Matskunen	Matsunen	Darılırım
Tkobaşa	Tkobaşa	Tkobaşe	Gizlice
Kvaoci	Uaoci	Kvaoci	Karga
Kvali	Kvali	Kvali	Peynir

Bugün coğrafi ve politik engeller yüzünden Lazca ile Megrelce gitgide birbirinden uzaklaşmaktadır. Megrelce Gürcücenin, Lazca ise Rumca ve Türkçenin etkisi altında kalmaktadır. Bunun sadece Gürcücüye ilişkin yönüne örnek olarak bakalım:

Lazca	**Megrelce**		**Gürcüce**	**Türkçesi**
	Eskiden	**Bugün**		
Markvali	Markvali	Kvertshi	Kvertshi	Yumurta

Nana	Nana	Dida	Deda	Anne
Noğa	Noğa	Kalaki	Kalaki	Kent
Dzikva	Dzikva	Şarvali	Şarvali	Şalvar

Bu günkü Türkiye Lazistan'ının nüfusu bir türlü 240.000'i aşamamaktadır. Bu nüfus içersinde Lazca konuşanların sayısı da 160.000 geçmemektedir. Bu durumu şu şekilde açıklamak mümkündür: Kentsel yaşam koşulları Lazları ana dilde konuşma olanağı tanımamaktadır. Kentteki tüm ilişkiler Türkçe üzerine kurulmuştur. Anadolu'nun iç ve uzak kentlerine göçe zorunlu bırakılan Laz kesimi anadillerini kullanma olanağından yoksundur. Lazcanın ayakta tutulduğu yerler ise: Türkçe konuşmakta güçlük çeken kırsal kesim kadınlarının dünyasıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi: Lazistan sahası, Çoruh vadisinden Trabzon kentini içine alacak şekilde sınırlanmıştır. **1925 yılına gelene değin bu bölge Türkiye haritalarında Lazistan olarak gösterilmekteydi.** Buna göre Karadeniz sahilboyunca Laz kentleri olarak kabul edebileceğimiz yerleşim birimleri şunlardır: Trabzon(Lazcası Tramtra), Rize (Rizini), Mapavre (Mepeuri), Pazar(Atina), Sürmene, Vitse, Hopa ve bunlara bağlı köyler. Tüm bu yerleşim birimlerinin adları yakın tarihe değin Lazca-Gürcüce olarak kullanılmaktaydı.

Bugünkü Gürcüstan'da, Sarp köyü dışında daha bir hayli Laz nüfusu yaşamaktadır. Bunlar: Batum kent merkezinde, Gonio bucağında, Thilnari, Maho ve Simoneti köylerinde oturmaktadırlar.

Bunun dışında Abhazya'da da bir miktar Laz nüfusu bulunmaktadır. Gudauta, Oçamçire, Sohum kentleri çevrelerinde dağınık olarak yaşayanların dışında topluca bulundukları kesimler de vardır. Bu topluluk Gulripşi kenti yakınındadır. **Toplam nüfusu 2500'den fazladır.** Son yılların getirdiği tarımsal

ve sınai gelişmeler paralelinde Lazların sosyo-ekonomik güçleri diğer bölgelerdeki Gürcülerle birlikte yükselmiştir. Gürcüstan'da en az lise tahsili görmemiş Lazla karşılaşmak mümkün değildir. Türkiye Lazlarının % 98'i okuma yazma bilmemektedir.

Lazlar işlek hafızaları ile tanınırlar. Türkiye devlet organlarında çok sayıda aydın Laz hizmet görmektedir. Buna rağmen bunlar diğer Gürcülere uygulanan kısıtlama metodu yüzünden sonuna değin yükselme olanağından yoksundurlar.

Tarımcılık ve Kültür Çeşitleri

Çoruh vadisi ile Trabzon arasında uzanan Laz topraklarının güney sınırı geniş yaylak ve ormanlarla çevrilidir. Bunlardan: Liman, Azlağa, Hopa, Bucak ve Beğlevan-Cipoka arasındaki sıra dağlar pek güzel ve ünlüdürler. Lazistan'ın çok güzel sahil şeridi, iğneyapraklı ormanları, sağlam doğa havası ve buz gibi berrak suları Gürcüstan'ın sayfiye yerlerini anımsatmaktadır.

Lazistan doğasının güzelliğineturunçgiller, portakal, limon, mandalina, narenciye bitkileri de ayrı bir güzellik katmaktadır. Buna incir, fındık ve çay bitkilerini de katabilirsiniz. Doğasının bunca zengin ve bereketli olmasına rağmen Lazistan, bu gün ekonomik yönden geri kalmış bir bölge olarak görülmektedir.

Lazların baş uğraşı hâlâ balıkçılık ve sanatkarlıktır. Sarp köyü arazisi dalgalı bir yerdedir. Bu köyde yaşayanlar arazilerini çapa ile(Bergi) işlemek zorunda olduklarından yetiştirdikleri ürün yıl içinde yeterli olmuyordu. Gürcüstan'da Cumhuriyet dönemine girildikten sonra Lazlar'ın geleneksel uğraşlarına (Balıkçılık, deniz taşımacılığı, toprak işleyiciliği, sanatkarlık) yeni boyutlar kazandırılmıştır. Bağcılık, bahçecilik uğraşıları ise daha cazip hale getirilmiştir. Laz balıkçıların avlanma sa-

hası: Çoruh havzasından Liman önlerine değin uzanmaktadır.

Lazistan'da: Orça, Vitse, Talaketi ve daha birçok köy halkı tümüyle el sanatlarıyla ekmeğini kazanmaktadır. Azlağa, Ortahopa, Arhavi ve daha birçok köy halkı ise ticaretle uğraşmayı yeğ tutmaktadır.

Laz balıkçılar (Peluki) dedikleri araçlarıyla kendi yörelerinden çok uzaklara değin açılırlardı avlanmak için. Trabzon (Tamtra), Sinop, Poli (Konstantinepol) vb. birçok uzak sahiller onların uğrak yeri olmuştu. Gürcüstan'da Cuumhuriyet yönetimi kurulduktan sonra yeni olanaklarla Poti, Anaklia, Sohum, Oçamçire ve hatta Kerç sahillerine değin uzanıp bereketli ürün elde etmek daha kolaylaşmıştır.

Lazistan'da 15 Nisandan sonra pirinç ekimi başlar. Bu işin baş emekçileri kadınlardır. Pirinç ekimi için toprak güzden hazırlanmaktadır. Lazların başta gelen ekmeklik hububatları mısırdır. Mısıra Lazcada **Lazuti** denmektedir.

Bazı araştırmacılara göre: Anadolu'nun diğer bölgelerine mısır bitkisi Lazistan'dan götürülüp tanıtılmıştır. **Mısır ekmeğine Türkler Laz ekmeği adı vermektedirler**. Anadolu'da mısır ve diğer bazı tarımsal ürünlerin geliştirilip yaygınlaştırılmasında Lazların çok büyük hizmet payı vardır diyebiliriz.

Mayıs ayı başlarında mısır ekimi başlamaktadır. Bu mevsim Laz gençliğinin iple çektiği mevsimdir. Bu mevsimde imeceler oluşturulur, türlü çeşitli oyunlar oynanır, şarkılar söylenir hoşça günler yaşanır. Evlenme çağındaki gençler gelecekteki eşlerini böyle günlerde beğenip seçerler. Laz gençleri beğendikleri kimseye duygularını türkülerle anlatmaya çalışırlar. Bu türkülerden bir örnek (1937 yılında Sarp köyünden 62 yaşındaki Bayramali Hiraloğlu'ndan derlenmiştir):

Lazca	**Türkçesi**
İazi mulun noderpe ivasen	*Yaz geliyor artık imeceler olur*
Kimik iazma kimi kvala goitvasen	*Kimi yazma, kimi bürgü örtünür*
Giuli çkimi şivaredo muivasen	*Sen olmadan gülüm elden ne gelir*
Si komohta iriholo divasen	*Sen yanımda olsan elimden herşey gelir*
İazi mulun noderpe ivasen	*Yaz geliyor artık imeceler olur*
Sivartaşi Giuli mutu vaivasen	*Yaz geliyor artık hiçbir şey olmaz*
Mik iazma do mikti kazi goitsaven	*Kimi tülbent kimi yazma bağlıyor*
Pukiri ren mindoris dadiçkimi	*Kırlarda çiçek açıı anneciğim*
Bazi oncğoroni dido nezuği	*Kimi utangaç, naz ediyor*
Giari var açkomen koren iazuği	*Yemek yerken ne kadar günah*
Gotsakiruş podias uğun azuği	*Eteğinde yiyecek taşımak*
Aşo bozope renan dedi çkimi	*Böyle kızlarda var teyzeciğim*
Bazi tembeli ren belis giacaben	*Bazıları çok tembel, bele yığılmış*
Ondğener giarişa meper dvaçapen	*Ama öğlen yemeği için eli tez olur*
Kinon kitepes bureği konaçaben	*Kınalı ellerine börek bulaşır*
Panta sarma iveni dadiçkimi	*Herzaman dolma bulunur teyzeciğim*
Bazi keskini ren eihorons belis	*Bazısı becerikli, bele yapışır*
Varti eludgitun eşo tembelis	*Tembelle bir olup asla dikilmez*
Dirduila gaçkinen getgidaş belis	*Bel üzerinde sanki boyu uzamış gibi*
Sum tsanaçkva unon edediçkimi	*Daha üç yıl gerek teyzeciğim oysa.*

Yaz ekimlerine de Laz gençleri bu türlü şarkı ve eğlencelerle giriyorlar. Önce toprağın yüzünü otlardan arındırıyorlar, sonra beş santim kadar çukurlar açıyorlar. İçine tek tek mısır taneleri gömüyorlar. Topraklarını bilimsel biçimde işleyip ürünün artırılmasını bilmiyorlar. Ürünün artırmak için topraklarını 4-5 yıl

kadar dinlenmeye bırakıyorlar. Bu dinlendirme işini de sıra ile yapıyorlar. Bir kısım arazi dinlenmeye bırakılırken diğer bir kısmı ekime ayrılıyor. Bu iş böylece sürüp gidiyor. 4-5 yıl boyunca dinlendirilen tarlaya Ağremi deniyor Lazcada. İki üç yıl süreyle ekilip biçilen tarlaya da Moduli deniyor. Yukarıda da belirttiğimiz gibi pirinç işçiliği kadınlara özeldir. Ağremi toprağında pirinç ekmek doğru değildir. Önce iki yıl üst üste mısır ekmek gerek buraya. Üçüncü yıl pirinç ekimi için elverişli duruma gelecektir artık. Nisan ayı pirinç ekimi ayıdır. Önce erkekler toprağı temizlerler. Mayıs sonuna değin ekim işi bitirilmelidir. Ardından mısır ekim zamanı gelmektedir. Bu işi de kadın erkek imece usulü ile gerçekleştiriyorlar. Mısır ekimi tamamlanmış tarla tırmıkla düzeltilmektedir.

Mısır ekimi de bittikten sonra sıra pirinç tarlalarını otlardan arındırmaya geliyor. Bu işi de kadınlar yapıyor. Ardından mısır çapalama işi yetişiyor. Mısır ürünü (Psumari) denilen otuz okkalık ölçü birimiyle ölçülüyor. Bu ölçüyü ekim sırasında da kullanıyorlar. Laf arasında (Bu yıl yirmi psumarlık arazi ektim) derler.

Güz başlangıcında pirinç hasadı başlamaktadır. Saplar demet yapılır. Demetler erkekler tarafından eve, tavan arasına taşınır. Eğer ürün bol olmuşsa, bunlar yığınlar halinde bir yere toplanır, kurutulur. Sonra da kelleleri sopalarla dövülür. Ürünün samandan ayrılması rüzgâra karşı yabalarla savurmakla oluyor. Bu savurma işine de Lazca Ohintsu denmektedir. Bazen de bu demetleri kış aylarında öküzlerle ya da beygirlerle düvenleyip ufalıyorlar.

Pirinç hasadından sonra iş sırası mısır toplamaya geliyor. Toplanan koçanlar evlere taşınıyor, ayıklanıyor, Bagen denilen özel ambarlarda muhafaza ediliyor. Mısır sapları ve koçanlardan çıkma kabuklar hayvan yaygisi olarak değerlendiriliyor.

Mısır koçanlarını ayıklama işi de çoğu kez imece işidir. Bu işte çocuklar da büyük ölçüde yardımcı olurlar. Bagende kuru-

tulmuş mısır koçanlarının dövülmesi kalın topuzlu sopalarla yapılmaktadır. Üçbeş erkek bagenin ızgaralı döşemesi üzerinde yığılı koçanları dövüyor, tanesi ızgaralardan aşağıya dökülüyor, boş somaklar ise orta yerde kalıyor. Mısırın un haline getirilmesi genellikle köy yakınında, bir ırmak üzerinde kurulu Mskibu denilen su değirmenlerinde olmaktadır. Aşağı yukarı Lazlarda her aile grubu özel bir değirmene sahiptir. Bazen de bir kaç değişik aile ortak değirmen kurmakta, sıra ile bundan yararlanmaktadır.

Darı da biçildikten sonra tavan arasında depolanıyor. Başakları kurutma işi Ovle adı verilen çubuk örme kaplarda, baca içinde asılmakla yerine getiriliyor. Başaklar baca içinde iki günde ufalanmaya hazır hale gelmektedir. Darının harmanlanması Onçamure'de pirinçte olduğu gibi Onçhvare yapılmaktadır. Ürünün bol olduğu yıllar harmanlama işi için su ile işleyen bir çeşit çarklı makine sisteminden de yararlanılmaktadır.

Toplumsal iş hayatında imecenin, karşılıklı yardımlaşmanın pek önemli yeri vardır Lazistan'da. Geniş arazilerdeki ekim (Otasu) ya da (Ohaçku), çapalama (Gomalu), ayıklama(Okinu) işleri hep bu tür dayanışmalarla yürütülmektedir. küçük arazilerdeki sebze, meyve yetiştirme işlerinde imeceye gerek duyulmamaktadır. Çalışma sırasında karşılıklı türküler söylemek, şiirler okumak Laz iş hayatında önemli yer tutmaktadır. İş sırasında gençler iki gruba ayrılmakta, karşılıklı iğneleyici şiirli, türkülü sözlerle atışmalar zincirini sürdürüp götürmektedirler. Bu atışmalı türküler sık sık balıkçı ağı ipliği eğiren kızlar arasında da yapılmaktadır.

İmeceler sıra ile yapılmaktadır. Önce bir kaç imeceye gidilip gün kazanılmakta, 15-20 işgünü kazanılınca da imece toplanmaktadır. Bazen de önceden imece çağrılmakta, sonraki günler bunun karşılıkları ödenmektedir. Buna adam kazanmak (Koçi mogaperi) ve adam borçlanmak (Koçiş gedvaleri) denir. İmece de borç savma işine (Gedvaleri), gün kazanma işine de

(Ugedvalu) denmektedir.

İmece çeşitlerini de şöyle sayabiliriz: Ekme imecesi (Ohaçkuşnoderi) Çapalama imecesi (Gomoluşnoderi) , Mısır toplama imecesi (Otahuşnoderi), Ayıklama imecesi (Okinuşuoderi), Devşirme imecesi (Otsiluşnoderi), vb. Bu imecelerde kadın erkek birlikte çalışılır.

Yeni kurulmakta olan bir evin ağaçlarının taşınmasında, yeni inşa edilen bir deniz aracının suya indirilmesinde (Pelukaş gelançeşi), Ağ ipliğinin eğrilmesinde (Masaş nokapeş othu) borçlandırmadan, karşılık beklemeden imeceye katılınmaktadır. İnşaat araçlarının taşınması, av araçlarının suya indirilmesi işi erkeklere, iplik eğirme işi de kadınlara aittir. Burada kadın erkek işbirliği yoktur.

Bir köyde değişik birkaç imece aynı gün çağrılabilir. Bu köyün büyüklüğüne, yapılacak işin önemine göre değişir.

İmece günü ve adam sayısı imece sahibince önceden belirlenir. Ona göre yemek hazırlığına girişilecektir. Sabah erkenden imece sahibi köy içinde yüksekçe bir yere çıkar, çevreye (Hayde, hayde) der, çalışma saatini bildirir. Kimi zaman nişanlı kız ile (Noğami) nişanlı erkek karşılıksız olarak birbirinin işine koşmaktadır.

Laz evleri genellikle meyilli arazide kurulduğundan temel yerini kazmak büyük işgücünü gerektirmektedir. Bu tür işte de karşılıksız yardımlaşma görülmektedir. İmeceye katılanlar 8 saatten fazla işte tutulmazlar. Şarkı, türkü, şiir okumada geçen süre de buna dahildir.

İş araç gereçleri:

Bugün Türkiye Lazistan'ında yaşayan halk ekonomik ve kültürel gerikalmışlık nedeniyle tarım araçlarını babadan, atadan kalma biçimleriyle kullanmaktadır. Bunlar arasında karasapan (Hocikokari) örnek gösterilebilir. Bu alet kambur bir ağaç-

tan yapılmakta, ucuna demir susta takılmakta, çift öküz koşulup kullanılmaktadır. Mısır ekiminde kullanılan araçlardan dar ağızlı (Çapabergi) ile geniş ağızlı (Palabergi) de hâlâ tarihi karekteriyle yaşamını sürdürmektedir. Toprak kazıma işinde kullanılan araçlardan biri de (Obelusbari) denilen bel'dir. Bu araç demirden yapılmış, iki dişli bir nesnedir. Tezeklerin ufalanmasında kullanılan bir çeşit tırmık (Potshi) de ilkel haliyle yaşamaktadır. Hasat işinde kullanılan bıçkı ise bildiğimiz el orağıdır. Tüm bunlar, kuşaklar boyunca değişmemiş, geliştirilmemiştir.

Lazlar bahçecilikle de uğraşmaktadırlar. Yetiştirilen sebze türleri: Lahana, fasulye, pırasa, soğan, salatalık, nane, maydanoz, reyhan, domates, biber, patlıcan gibi ürünlerdir. Tavukların saldırısından korunabilmesi için bahçeler en az 500 metre kadar köy dışında olmalıdır. Patlıcan, taze fasulye salatalık, domates gibi sebzeler kışa saklanmak üzere konserve edilir.

Lazların uğraşıları arasında meyvecilikten de söz edebiliriz. Şeftali, elma, armut, üzüm, erik, defne, fındık, nar, ayva, incir, dut, vb. meyveleri Lazistan'da bolca raslanan meyvelerdir. Kış için, elma, armut, erik, incir gibi meyveler güzden dilimlenip kurutulabilir. Üzümden pekmez, ekşimik ve sirke (Cumori) yapılmaktadır. Üzüm pekmezi şöyle çıkarılmaktadır: Olgun salkımlar devşirilip torbalara doldurulmakta, torbalar tahta sandıklara yerleştirilmekte, sandıklar masa gibi yüksekçe ve temizce bir yere oturtulmakta, sandığın altına geniş ağızlı bir kazan yerleştirilmekte, sabunla iyice yıkanıp temizlenmiş ayaklarla sandık içindeki üzüm torbaları çiğnenmektedir. Çıkan şıra kaynatılıp pekmez elde edilmektedir. Torbalarda kalan cibre ise bazen üzerine, su, tuz, ekmek hamuru ve bir miktar da demir çivi kaynatılarak sirke yapımında kullanılıyor. Demir çivinin bu karışıma atılması "Çivi gibi sert olsun" biçiminde yorumlanıyor. Tuz ilave edilmesinin anlamı da kaynatılan şeyin "Şaraba" benzetilmemesi ve kullanılmasının helal olması biçiminde açıklanıyor. Ekmek hamurunun karıştırılmasının anlamı da

çıkacak olan şeyin ekmekle ilişkili ve nimetten sayılmasındandır.

Kazanda biriken üzüm suyu sert ateşte kaynatılmaya bırakılıyor. Kaynama sırasında, üzerine bir miktar "Kül" katılıyor. Külün ekşiliği alacağı söylenir. Bu mayi koyulaşıp katılaşıncaya değin ateşten indirilmiyor, sık sık karıştırılıyor. Kıvamı yeter dereceye geldiğinde de ateşten indirilip soğumada bırakılıyor. Pekmez birkaç çeşit yemek yapımında kullanılabilen bir maddedir. Bunlardan en ünlüsü ise Lazların özel yemeği olan "Termoni"dir. Termoni yemeği, pekmeze bulgur ve fasulye karıştırılarak macun haline getirilmekle elde edilmektedir. Pekmez uzun zaman korunması kolay olan yiyeceklerdendir.

Mart başlarında Lazistan'da narenciye bahçelerinde temizlik ve toprağı kabartma işi başlıyor. Bitkilerin kuru ve zayıf dalları ayıklanır, çevrelerindeki parazit bitkiler ortadan kaldırılır, ağaç dipleri gübrelenir. Seyrekte olsa kar yağdığı zamanlar narenciye ağaçlarının kar yüklü dallarını silkelemek ihmal edilmez bir iştir Lazlar için. Kışların ağır geçtiği yıllar taze narenciye fidanlarının sarılıp sarmalanması, soğuktan korunması gerekir. Lazların portakal ağacı yetiştiriciliği ve aşı sistemi şöyledir: Yaşlı portakal ağacı üzerinde genç bir dal seçilir, bu dala "Pilisi" denir Lazcada. Pilisinin dip kısmından 5 santim kadar genişlikte bir kabuk şeridi çizilip çıkarılır. Soyulan bu kabuksuz kısım çakı ile iyice kazınır. O kadar ki bu kısımda kabukaltı nemi, kayganlığı kalmamalı. Pilisiye kestane kabuklarından bir saksı yapılır, çevresi ince ve kuvvetli toprakla doldurulur. Mayısta yapılan bu operasyon, sonbaharda açılıp bakıldığında Pilisinin soyulan yerin üzerinden saksı içinde kök saldığı görülür. Köklü pilisi ana ağaçtan kesilerek toprağa dikilir. Bu sistem aşılara Lazcada "Dolukidu" denmektedir. Narenciyenin diğer türleri ise normal kalem ya da göz aşısı sistemiyle yapılmaktadır.

Lazlar'ın baş uğraşıları balıkçılık ya da sanatkarlık sınırı çok geniştir. İş için evinden uzaklaşanlara "Gurbete gitti" denir.

Gurbetçi Lazlar arasında: Balıkçılar, gemi yapım ustaları, inşaat ustaları ilk sırayı almaktadır. İkinci sırayı tutanlar ise sahilboyu, liman işçiliği yapanlardır. Bunlar Poti'den başlayarak tüm Doğu Karadeniz yarımdairesi boyunca Kerç(Kırım) boğazına kadar yayılmaktadır. Bu arada Lazların bulunmadığı bir kent düşünülemez. Üçüncü sırayı alanlar, inşaat yapımcıları, dülgerler vb. dir. Bunların çoğunluğu Gürcüstan'ın değişik yörelerinde, Acar'da, Gurya'da, İmerite'de, Samegrelo'da iş tutmaktadırlar.

Yeni evli Laz gençlerinin ekmek parası peşinde gurbete gidip yıllarca yuvalarına geri dönmedikleri bilinen bir gerçektir. Gurbete gidip aile yaşamından yoksun kalan Lazların ağzından söylenmiş türkülere bu yüzden çokça raslanır. Bunlardan işte bir örnek:

Lazca	**Türkçesi**
İri kurbetis vore	*Her zaman gurbetteyim*
Edo pçopup kipali	*Kefal tutuyorum ben*
İrai bdziraminoni	*Yarimi görebilecekmiyim diye*
Gowontskapare pali	*Falcıya fal baktırıyorum*
*	*
Elabaru kalaşi	*Hafiften bir yel esti*
İari dililu paşi	*Aldı yarimi Potiden(Kocamı)*
Nosis vulu movulu	*Nasıl aklım başımda olsun*
İa gomaşinaşi	*Yarimi hatırladıkça ben(kocamı)*
*	*
Tsana mot var gulukter	*Yıllar, bitmek bilmiyorsun*
Şuri mohtu kalişa	*Canım boğazıma dayandı*
Nisa ohoris ikten	*Gelin evde şaşkın şaşkın dönüyor*
Toli uğun mzoğaşi	*Gözleri hep denizlere doğru*

* *

Sandali ielkenoni	*Ey yelkenli gemi (sandal)*
Aşo mot var golitsker	*Niçin bu tarafa bakmıyorsun*
Noğame so ikoni	*Niçin sevgilimi getirmiyorsun*
Panta guris memakten	*Yürekler ıztırapta...*

Uzun zaman evini dönemeyen Laz balıkçının eşi de ardından şunları söylemektedir:

Lazca	**Türkçesi**
Peluka ialkenoni	*Ey yelkenli gemi (sandal)*
Gehti menda mikoni	*Gel beni de al götür*
Kurbetişa nuluna	*Gurbete gidiyorsan*
Kimoci momikoni	*Yarimi de al getir (kocamı)*
Hekti dişilerenna	*Eğer orada evlenmişse*
Gureli momikoni	*Onun ölüsünü al gel bana*
Juris toki kogiudvi	*İkisine de ip bağla*
Goturi guikoni.	*Onları sürükleyerek getir.*

Yaz bitimi, güz başlangıcında Laz balıkçılar ağlarını gözden geçirmektedirler. Gürcüstan Lazları Cumhuriyet döneminden önce köhnemiş teknikle avlanmaktaydılar. 60 yıllık tecrübesiyle 75 yaşındaki Laz denizci Ali Reis Numanişi bize şunları anlattı:

"On yaşımda balıkçılığa başladım. Kullandığımız araçlar dededen kalma şeylerdi. Bugünkü modern teknik olanaklarımız

yoktu. Sandallarımız "Nuşi" denilen bir çeşit araçlardı. Bunlar kalın bir kütüğün yontulup kayık biçimine sokulmuş ve içi oyulmuş ilkel şeylerdi. Ağlarımızda öyle. "Suakişmosa" dediğimiz serpme ağlardan ibaretti. Bunun yanısıra olta da kullanırdık. Her balıkçı evinde ağ örülebilirdi. Oltayı demirci ustalarından satın alırdık. Gürcüce Nuşi denilen kayıklar zamanla gelişti, biçim değiştirdi. Yeni şekline de Tçirniği diyorduk. Daha da geliştirilen bu araçlara bugün Peluki diyoruz işte. Oltalar bugüne dek modadan kalkmadı, hâlâ işe yaramaktadırlar. Bugünkü oltalar eskilerine göre çok daha güzel ve kullanışlı. Demircinin kaba elinde yapılanla fabrikada üretilen olta bir olur mu? Bugünküler fabrikasyon oltalar. "Suakiş mosati" dediğimiz başka bir çeşit çengel daha var. Buna da sadece "Suaki" dediğimiz balık türünü yakalamakta kullanıyoruz. Bunların dört keskin çengellileri de var. Biz "Kamangi" diyoruz buna. Bununla da "Sparo" adı verdiğimiz türden balıklar avlıyoruz. Sarp köyü önünde deniz içinde kocaman kayalıklar var. Bunlardan birinin adı "Kvamoahzi"dir. Kvamoahzinin bir kenarına denizden avladığımız "Mantai" yani "Medüz"ü -bir tür sünger, bağlayıp balıkların buraya üşüşmesini beklerdik. Elimizde çengelli mızraklar olduğu halde. Çok geçmeden balıklar medüzün üzerine üşüşür emmeye başlarlardı. Bizde süratle elimizdeki çengelli mızraklarla saldırır, şişleyebildiğimizi çıkarırdık. Bu mızraklara da Lazca "Kamangi" diyorduk.

Bir tür aletimiz yine var. Bunu da Zargana balığı avında kullanıyoruz. Üç metre sopadan oluşur, basit bir şey. Üç adet sopayı ucuca birbirine bağlar, sargılarla sıkıca sarardık. Sopalar dipten uca doğru incelirdi. Bu aletin elde tutulan ilk bölümüne "Tudeni", ikinci, ortadaki bölüme "Şkaşi", üçüncü uç bölümüne de "Komurişi" diyorduk. Ucuna 12 metre kadar uzunlukta, renkli ipek bir ip bağlanırdı. Bu ipek ipin hazırlanışı da şöyle olurdu: İpekböceği kozaları kaynatılır, yumuşatılırdı. Sonrada bu şaplı suya yatırılırdı. Yaban elması (ahlat) ağacı kabukları bakır bir kapta iyice haşlanır, renkli suyu çıkarılırdı. Sonra da ibrişim bu

suya yatırılırdı. Bundan açık kırmızı bir renk elde edilirdi. Bu renk iplikle yapılan av sezonun başlarında mümkündü. Bir ay kadar sonra ise artık renk değiştirilir, daha koyu sarıya boyanması gerekirdi. Koyu sarı rengi veren bir başka bitki vardır. Buna Lazcada Tskipili diyoruz. Bu bitki ince ince kıyılmakta, içine soğan kabukları karıştırılmaktaydı. Sonrada iyice karıştırılıp kaynatmak gerekti. Bundan koyu sarı bir renk boya elde edilirdi. İbrişimleri bunun içine yatırır boyarlardı. Bu iplikten hamsi benzeri taklit yemlik balıklar örülürdü. Bunlar 12 metre kadar halatlara bağlanır suya bırakılırdı. Halat çekilip sürüklendiğinde hamsi sürüsünü andıran aldatmaca balıklar (Tkomili) zarganaların saldırısına uğrar. Bu yalancı hamsilerin yüzeyi ipek iplikciklerle örülü olduğundan zarganaların dişleri bu iplikciklere takılır, artık kurtulamazlardı. İyi bir av metodu olmasına rağmen bu usul çoktan terkedilmişti. Ancak bazı deneyimsiz genç balıkçılar bunu seyrekde olsa kullanmaktadırlar. Ciddi ve büyük çaptaki balıkçılık bugün modern teknolojilerle donatılmış araçlarla yapılmaktadır.

Eskiden balıkçılık bugüne bakınca çok daha zordu. Bazen buz tutan sahillerde biz yalınayak dolaşmak, çalışmak zorundaydık. Şimdiki balıkçılık, balıkçılık değil, eğlence. Ayakta balıkçı çizmeleri, sırtta özel giysiler. Ne var böyle çalışmaya." Ali Reis Numanişi sözlerini bitiriyor böylece.

Eskiden elde edilen balık ürünün bölüşülmesi de bir başka türlüydü: Örneğin: Tekne hakkı 2 pay, Ağ ve edevat hakkı 4 pay, bunların sahibi olan kişiye 1 pay. Etti 7 pay. Kalan ürün de ava katılan kişi başına bir pay olarak dağıtılırdı. Yani bu aşamada bir kişiye düşen balık miktarının 7 misli araç gereç sahibine verilirdi. Şimdiki sistemde biraz değişiklik görülmektedir. Ava katılan her kişiye aynı oranda pay verilmekte, bunların başında duran, yönetici uzman kişilere de biraz farklı pay çıkarılmaktadır. Eskilerde Yunus avı için Çakmaklı tüfeklerden yararlanılırdı. Ağır ağır seyreden tekne içinden saatte en çok beş atış yapılabilirdi. Bundan 4'ü isabet alırdı. Şimdilerde süratlı motorlu araç-

larla 25 kadar atış yapılıyor, bunun 23'ü isabet ettiriliyor. Şimdiki tüfekler eskiler gibi ağızdan dolma değil, modern, hartuçlu otomatik tüfeklerdir.

Lazistan'da dere balığı avcılığı da yapılır. Ancak bu tür avcılıkta henüz bir gelişme görülmemiştir. Eski usullerle ve basit araç gereçlerle bu iş sürdürülmektedir. Bu işte Kalati örme çubuk sepet ve Helehi iki sopa arasında gerilmiş ağ geniş çapta kullanılmaktadır.

Lazcada Kopsia adı verilen hamsi balığı gırgır ve parapati usulü ile avlanmaktadır. Parapati denen ağın diğerlerinden değişik yanı: 150 metre kadar uzunluktaki tarama ağın bir ucu teknede, diğer ucu karada sabit bir noktada bulunması, balıkların görüldüğü yönde tekne ile kovalanıp çevrilmesi ve ağa doldurulmasıdır. Dört kişilik ekip tarafından yürütülen bu tür avlanmada Çapala, Gorce, Portso, Kvaçhami, Labusi, Zargana, Gulari, Sparo, Levreki, Koteği ve Maraşkil türü balıklar avlanmaktadır.

Muruna ve Zuthi diye adlandırılan balıklar da olta ile elde edilmektedir. Yunuslara sıkılan gülle kurşun 12 milimetre çaplıdır. Tüfekle yunus avı kolay iş değildir. Hareket halindeki araçtan, hareket halindeki hedefe isabet kaydetmek ustalık isteyen iştir.

Yunus balıkları sık sık suyun yüzüne çıkıp nefes alırlar. Yavruları da su üstüne çıkarır soluklandırırlar. Yunus avcıları işte böyle anlarda onlara kurşun sıkarlar. Yaralanan yavru yunussa anne yunus asla yavrusunu bırakıp kaçmaz. Bu sırada anne yunusun da vurulması gayet kolay olur. Yaralı bir yunus yavrusu tekneye alınıp karaya doğru hareket edildiğinde anne yunus teknenin peşinden gelmekten asla çekinmez. Yaralı yavrunun anasını da vurmak Lazlarca çok günah sayılmaktadır. Yunuslar aslında insan canlı yaratıklardır. Bazı özellikleri de insanlarınkine benzer. Örneğin: Yaralı bir yunus yüksek sesle ağlama sesleri çıkarır, gözyaşları döker. Onun iniltileri insana

ızdırap verir.

Lazistan sahillerinde Mutika diye bir balık vardır. Bu balık da yunusgillerdendir. Mutikaların yunustan farkı gagalarının biraz daha kısa oluşudur. Bu balık da yunus avlama sistemiyle avlanır. Ancak bunlar için gülle(misket) kurşun yerine iki adet iri saçma yeterli gelmektedir. Bu balık yunustan daha değerli tutulmaktadır. Mutikaların yağı yunuslarınki kadar ağır kokmamakta, kullanımı daha hoş olmaktadır.

Mutikaların ve yunusların derileri 5-6 santim kalınlığında yağ tabakasıyla kaplıdır. Bunların derileri küçük küçük parçalar halinde doğranmakta kazanlarda kaynatılıp yağı deriden ayrılmaktadır. Yağı alınmış deri parçacıklarına Lazcada Thiçiki adı verilmektedir. Bunun dahi insan için yararlı bir besin olduğuna inanılmaktadır. Birçok ailelerde sıcak sıcak yenmektedir. Kara içlerinde yaşayan Lazlar sahilboyu Lazlarına Çihiki yemelerinden ötürü türküler yakmışlardır. Örneğin:

"Sarpeli ar tanape
Çihikiş mçkomalepe"

"Sarp köylünün her biri
Çihiki yiyicileri"

Ya da

Sarpeli tambalağı
Mteli Delpinaş yağı
Mohvedsana var mogçaş
Ar kandelişi yağı

Sarp köyün tombalağı
Safi yunusun yağı
Yalvarsan da vermem
Bir kandillik yağı

Yunus yağı bugün Türkiye'de yararlanıldığı gibi, eskiden Gürcüstan'da da aydınlanma işinde kullanılırdı. Yağ kandilleri çok tehlikeli aygıtlardır. Sık sık patlamakta, yangınlar çıkarmaktadır. Bugün Lazlar arasında artık bunun kullanılmadığı

görülmektedir.

Eskiden Laz balıkçıları arasında batıl inançlara pek raslanırdı. Örneğin: Av sezonunun açılmasını cumartesiye raslatmakta uğur, hayır umarlardı. Herkes teknesine bir muska yazdırmayı ihmal etmezdi. Bunu teknenin bir kıyısında saklar, artık koruyucu güçlerin kendisine kayıracağına inanılırdı. Birkaç gün avdan eli boş dönen avcı "Tüfeğim nazar olmuş" der onu hocaya (Cinciye) okutmaya götürürdü. Tüfeklere okunmuş bezler, kömür parçaları bağlanır bundan hayır umulurdu. Bugünkü Lazlarda artık bu tür çağdışı inanışlara raslanmamaktadır.

Her Laz evinde daima tuzlanıp salamura yapılmış bolca balık konservesi bulunur. Bu konservasyonu da şöyle yapıyorlar Lazlar: Kelleleri alınmış, içleri temizlenmiş hamsileri tuzluyorlar. Bunları toprak içine gömülü küplere basıyorlar. Üzerine yine bolca tuz ekiyorlar, kapağını sıkıca kapatıyorlar. Zargana ve benzer balıklar da bu şekilde uzun süre saklanabilmektedir. Sudak türü denilen bir çeşit balık da daha ilginç yöntemlerle saklanmaktadır. Bunları temizleyip tuzladıktan sonra baca içinde bir çengele asıyorlar. Kurutuyorlar. Bunun da uzun süre bozulmadan kaldığı görülmektedir.

Sahilboyu Lazları arasında çulluk, turaç ve benzeri kuş çeşitlerinin avlanması da pek yaygındır. Bu av sonbahara doğru olmaktadır: Avlanma yöntemleri şöyle: 8-10 adet at kuyruğu kılı bükülüp kement yapılmakta, bir metre kadar uzunluktaki çomak üzerine sıkıca bağlanmaktadır. Bu çomak toprağa eğik biçimde çakılmakta, kementler arasında da canlı bir çekirge ya da böcek bağlanmaktadır. Çekirge çomak üzerinde çırpındıkça üzerine çulluk, turaç ve bu irilikteki başka kuşlar saldırmakta, ayakları kıl kementlere takılıp yakalanmaktadırlar.

Şahin, atmaca ve buna benzer avcı kuşların elde edilip eğitilmesi de Lazlar arasında bilinen bir iştir. Bu iş şöyle olmak-

tadır: Açık bir arazide çalı çırpıdan bir kulübe yapılmaktadır. Kulübenin içinde pusuda bekleyen kişi elindeki değnek ucuna bir ayağıyla bağlı bir kuş tutmaktadır. Kulübenin üstü tor (ağ) la örtülmektedir. Uzaktan bu yabani avcı kuşu görüldüğünde değnek ucunda bağlı kuş havada sallanmakta, avcı kuşun ilgisi çekilmektedir. Avcı kuş hızla avına çullandığında da tor üzerine kapanıp yakalanmaktadır. Tabii saldırgan yırtıcı kuşun avına çullanması sırasında değnek ucundaki kuş kulübenin içine doğru çekilmektedir.

Yakalanan avcı kuşların eğitilmesi:

Şahin türünden avcı kuşların ayağına ipekliden bir ip bağlanır. Omuzda oturtulup et, yumurta gibi yiyecekler verilir. Sonra kol üzerinde durması öğretilir. Bu arada kollar keskin pençelere karşı korunmalıdır. Tuzlu ete ve yumurtaya dadanan şahin artık sahibini kolay kolay terketmemektedir. Bunların avlanmakta kullanılması da yavaş yavaş verimli olmaktadır. Önceleri 50 metre kadar uzunlukta bir ip ayağına bağlanır. Havaların yağışlı gittiği üç gün süre ile hayvan aç bırakılır. Sonra ava çıkarılır. Avlanacak kuşlar bazen köpekler tarafından aranıp kaldırılmakta, bazen sopalarla çalı çırpı çırpıştırılıp ürkütülmektedir. Havalanan kuş üzerine şahin bırakılmaktadır. Bazen emniyet ipi saldırı mesafesi için yeterli olmamaktadır. Bu yüzden şahinin ardından koşturmak gerekmektedir. Bu tür bir avlanmada 15-20 kilometrelik bir alan tarandığında 150-200 kadar çulluk vb. elde edilebilmektedir. Bereketli bir av dönüşü "Şahine nazar değer" korkusu ile köye gece girilmektedir. Şahine türlü çeşitli nazar boncukları da bağlanmaktadır. İyi bir avcı şahinlerin değerini gözlerine bakarak, göğüs yapısına ve rengine bakarak anlıyabilir.

Bazı kuş avlama yöntemleri:

Lazlarda kuş avlama yöntemleri çok çeşitlidir, burada kısa kısa bir kaç çeşidinden söz edeceğiz. Teferruata girmeyeceğiz. Sırasıyla bu yöntemler: 1. **Neperi**, 2. **Okvinçe**, 3. **Ragi 4 Kan-**

dara vb. dir.

1. **Neperi**: Bu araç ağdan yapılmıştır. Ormanda, yeşillik, karanlıkça bir alanda yol biçiminde bir şerit ağaçlardan temizlenir. Akşam karanlığında aydınlık veren bu geçit yerini kuşlar uçuş yolu olarak kullanırlar. Bu geçidin iki yakasına ağ gerilir. Hızla gelen kuşlar bunun farkına varamazlar. Hızla ağa çarparak üzerinde kalırlar. Gün batımından gün doğumuna değin bu yolla 200 kadar kuş avlayan avcılar görülmüştür.

2. **Okvinçe**: Kış aylarında, karlı havalarda evin avlusunda üçgen biçiminde bir kulübe yapılır. Bu kulübeye bir kapı bir de pencere bırakılır. Pencereye dıştan torba gibi sarkan fakat altına ağaç konmakla şişkin gibi tutulan bir ağ torbası bağlanır. Kulübeye bırakılan zahireye üşüşen kuşlar kapı yönünden ürkütülüp pencereden dışarıya kaçırılır. Pencere deliğine dalan kuşlar ağ torbanın içinde hapsolacaklardır.

3. **Ragi**: Ragiler genellikle ayı, çakal, domuz ve diğer dört ayaklı memeli hayvanların avlanmasında kullanılır. Ancak seyrekte olsa kuş türü içinde kullanılmaktadır. Burada kuş türü için kullanılan raginin sadece tarifini yapacağız. Karlı havalarda, genişçe bir alana bir miktar yem dökülür. Yemin üzerine büyükçe bir leğen kapatılır, leğenin bir kenarına 30 santim uzunluğunda bir çomak dikilir, bu çomağa uzunca bir ip bağlanıp pusuya yatılır. Kuşlar leğenin altına girdiğinde ip çekilir, kuşlar yakalanır. Memeli hayvanların avlanmasında kullanılan Ragiler bu sistemin geliştirilmişi ve de büyük boyutlusudur.

4. **Kandara**: At kuyruğu kıllarından bükülmüş kementler yer yer kertilmiş bir sopa üzerine bağlanır. Kış aylarında armut vb. gibi ağaçlarda görülen parazit, yemişli bitkilerin arasına bu sopa yerleştirilir. Bu yemişleri yemeğe gelen kuşlar sopadaki kementli kısımlara basmak zorunda kalacaklardır. Böylece de kementlere takılıp yakalanacaklardır.

Bazı hayvan ve bitki isimleri

Lazca(Hopa ağzı)	**Lazca**(Viçe-Arhavi ağzı)	**Türkçesi**
Mtuti	Tuti	Ayı
Mgeri	Ngeri	Kurt
Mkipu	Nkiapu	Çakal
Mskveri	Skveri	Geyik
Metkuri ğeri	Tkaş ğeri	Yaban domuzu
Mtkaş kotume	Tkaş kotume	Yaban tavuğu
Mtkuri katu	Tkuri katu	Yaban kedisi
Mtkuri luği	Tkuri luği	Yaban inciri
Mtshuli	Shuli	Armut
Panta mshuli	Panta shuli	Yaban armudu (ahlat)
Uşkiri	Uşkuri	Elma
Mzoğa kulani	Zuğa bozo	Deniz kızı
Kvaoco	Kvaoco	Marsık (Leş kargası)
Kui	Kui	Karga
Tiaspironi	Tiaspironi	Baykuş
Simsi kokai	Simsi kokai	Kuyruk sallayan
Ğaliş mzesku	Ğaliş mzesku	Su karatavuğu

Lazlarda Kıyafet:

Eskiden Laz yaşlı erkekleri başlarına "Başlık" sararlardı. Gençler ise Papak (Kalpak) kullanırlardı. 60-70 yıl kadar önce Lazlar arasında fes modası çıktı. Fakat bu moda burada fazla tutunamayıp ortadan kalktı.

Bugün Türkiye Lazistan'ında geleneksel başlık ve kalpak kullanmak yasalarla yasaklanmıştır. Gürcüstan sınırları içerisindeki Lazlar ise başlık, kalpak ve kabalak gibi başörtülerini kullanmakta serbestirler.

Lazlarda ayakkabı (Tsuga) burunları yukarıya kalkık bir çeşit postalı andırırdı. Pantolon yerine bir çeşit dar şalvar kullanılırdı. Adına da "Dzikvi" denirdi. Dzikvinin üst tarafı kıvrışık, bolca bırakılır, alt tarafı, bacakları kavrar derecede dar bırakılırdı. Üst giysi ise bir çeşit yakasız montu andırırdı. Bu yakasız montun altına sarı ya da kırmızı renkte gömlek giyilirdi. Kırmızı renkler siyah altında daha bir çekici görünürdü. Siyah üst giysinin kol dirseklerine, yenlerine ve omuzbaşlarına ve meşin parçalarına şeritler dikilirdi. Bunlar hem giysiye güzellik katar hem de dayanıklılığını artırırdı. Belde, kalça üzerine kadar inen yün kumaştan dolak dolanırdı. Kama ve zincir gibi şeyler de bu dolama üzerine iliştirilirdi.

Laz kadın giysileri daha bir zengin görünüşlüydü. Çeşitli renklerden rahat giysilerdi bunlar. Bele, uçları aşağıya sarkıtılmış kumaştan bir bellik sarılırdı. İş zamanları genellikle atlastan dikilen bu giysilerin etekleri yukarıya doğru toplanır, bellemeye iliştirilirdi. Bazen ibrişim bir kuşak da bele bağlandığı olurdu. Buna Lazcada "ortkapu" kemer denirdi. Kadınlar günlük yaşamlarında bazen basma entariler de giyerlerdi.

Boyun ve kulaklara ilancuği ve boğa kisti denilen değerli takılar da takarlardı. Gümüş zincir üzerine dizilmiş altın lira-

lardı bunlar. Başlarına altın işlemeli bir tabla konur, alın kısmına yine altın pullu bir gobğapule sarkıtılırdı.

Gürcüstan bölümünde yaşayan Lazların giysilerini bugün artık Gürcüstan'ın diğer bölgelerinde yaşayan soydaşlarınkinden ayırtetmek güçtür. Türkiye kesimi Lazları arasında bu eski tip giysileri koruyup bugüne değin yaşatabilen kimselere raslamak mümkündür. Orça, Çhala vb. köyler bunlar arasındadır. Gürcüstan'ın Sarp köyündeki Lazların sosyo-kültürel gelişme, değişme evrimi yanısıra giysilerinde de çağdaşlaşma kaçınılmaz olmuştu.

Lazlarda El Sanatları

Coğrafi zorunluluk nedeniyle Lazların baş uğraşıları denizle ilişkilidir. Karada gelişen el sanatlarının büyük bölümü de denizle bağlantılı işlerdir. Büyük Gürcü coğrafyacısı Vahuşti Bagrationi eserlerinde bunu açıkça belirtmiştir. Vahuştiye göre: "Laz-Tçani ulusu ağaç işlemeciliğinde pek ileri düzeyde ustalığa ulaşmıştır. İrili ufaklı gemi inşaatında bunlara rakip bulunmamaktadır."

Gerçekten gemi yapımcılığında Lazlarla boy ölçüşebilecek ulus azdır. Gemi yapımcılığında iskelet(Ege) kurma işi çok önemli hesaplar gerektirmektedir. Kişi yaşamı da bu hesaba bağlı olacaktır kuşkusuz. Yapımı tamamlanan gemi son kez gözden geçirilir. Aralık, delik gibi yerler kendir lifleriyle doldurulur, kalafat edilir. Aracın kendisi ve donanımı çeşitli renklerde boyanır. Aracın koruyucu yan tahtaları (talazi), çapa (hope), çapa zinciri (skamemozi), dümen, vb. boyananlar arasındadır. Gemi aksesüarlarından, yelken, halatlar. direk vb. şeyler de Laz ustaların ellerinde biçimlenmektedir.

Ağ Örme sanatı:

Lazistan denizlerinde çok çeşitli boyutlarda balık avı yapılmaktadır. Her balık türü için değişik ağ örmek gerekmektedir. Son yıllara değin Lazların ağ örmekte izlediği yol eski, köhnemiş yoldu. Bu işe iplik eğirmekle başlanırdı. Bu da imecelerle yapılan işlerdendi. Örme işi erkeklere özgü işti. Her balıkçı Laz bunun ustası sayılırdı. Çünkü bununda ustalık gerektiren incelikleri vardı. Ağın çevresinin sağlamlaştırılması için, daha canlı iple örülmüş eteklik dikilirdi. Etekliğin üzerine de sıra ile kurşun ya da taş sarkaçlar sıralanırdı. Üst eteğe de tahta ya da mantar takozlar bağlanır, ağın bir kenarının batmaması sağlanırdı.

Laz ağ çeşitlerinden bazıları şunlardır: Sviakişi, mezgitişi, sarganişi, molozma (Bu ağ küçük ve karışık cins balıklar içindi), tritsaşi (küçük boy balıklar için), apladi(Sahilboyu avlanmalar için), parapati, otkomiluşi, serpme vb...

Bunların dışında Lazlar kuş avında kullanılan çeşitli ağlar daha örmektedirler. Örneğin: Sipterişi, penerişi, torocişi, vb, gibi...

Mersinişi ve murunaşi türündeki balıklar için olta yapımı da Laz ustalarca başarılı el sanatları arasında sayabiliriz.

Sepet Örmeciliği (Hentskeli, Kalati, Gideli)

Laz ustalarının elinden çıkmış sepetlerin zarafetini tarifte insan zorluk çeker. Bunların güzelliği yanısıra çeşitleri gayet boldur. El sepetleri, sırt sepetleri olarak önce iki gruba ayırmak mümkündür. Sepetler kullanılan malzeme (yontma çubuk)lerin inceliği, kalınlığı açısından ve sıklığı, seyrekliği açısından farklılık gösterirler. Ağır yük taşımacılığında kullanılan küfeler genellikle yuvarlak yaş çubuklardan örülmektedir. Bu çubuklar, kestane, defne, fındık ve sarmaşık gibi değişik bitkilerden seçilmektedir.

Yontma ya da yuvarlak çubuklardan örülmüş çubuk sepet-

ler dışında, kiraz kabuğu (tsantsa) ve mısır koçanı kabuklarıyla örülmüş (hasır) sepet ve zembiller de vardır.

Erkek uğraşıları arasında kütükten oyma hamur tekneleri, sofralar, kaşık çeşitleri ve oturaklardanda (iskemle) söz etmeden geçmemeliyiz. Kadın el sanatları arasında, iğneotu ve benzeri ot çeşitlerinden zarif ve değişik kap-kacak ve kumaş örme işini de burada zikretmek gerekir.

Lazlarda genel olarak toprak sanayii (Çanak, çömlek, seramik vb.) gelişmemiştir.

Lazlarda Yapıcılık:

19. yüzyıl başlangıcına kadar Laz yapıları genellikle yontulmamış, yuvarlak kereste ile yapılmıştır. Bina temeli taşla örülür (Dodvalu) toprak yüzeyinden gereği kadar yükseltildikten sonra üzerine, temizlenip yuvarlatılmış kereste ile duvarlar oluşturulurdu. Bu duvarlar üzerine, tam orta yerine boydan boya bir sağlam kalas atılırdı. Çatı bu kalasın iki yakasında oluşturulurdu. Yapıların üstünün örtülmesi sırasında konu komşunun yardımına başvurulurdu. El birlikle binanın üstü kapatılır, yemekler yenilirdi. Yapı ustaları iş bittiğinde keserlerini ağaçlara tıklatır bahşiş istediklerini sezdirirlerdi.

Yeni bitirilen bir evin ocağını ilk tutuşturma işi büyük anlam ve önem taşırdı. İlk ateşi tutuşturanın annesi babası sağ bir kız çocuğu olması uğurlu sayılırdı.

Bugünkü Lazistan'daki kentsel yerleşim birimlerinde yapılar artık betondan, taştan demirden yapılmaktadır. Köy ünitelerinde ise ağaç yapılara bugünde raslamak mümkündür.

Laz konutlarının boyutları: Yaklaşık olarak 42 karış uzunluk, 36 karış genişlik, 12 karış da yüksekliktedir. Lazistan'a İslam dininin girmesiyle bazı değişik alışkılarda girmiştir.

Örneğin: Yeni yapılan yuvaya yerleşecek aile Mevlid okutmalı, dua yaptırmalıdır. Bundan sonra oraya yerleşmelidir. Mevlid ve dua merasimi sırasında bolca şerbetler içilir, tatlılar yenilir.

Laz evleri çok zarif, ince el oymacılığı örnekleriyle bezenirdi. Bunlar kabartma ve çukurtma biçiminde olurdu. İşlenen motifler arasında üzüm çubuğu motifi çok tutulurdu. Taşlar üzerine bile çeşitli bitki ve hayvan motifleri işlemek Lazlar arasında binlerce yıllık gelenekti.

Laz ustalarınca bu tür oryantal el sanatlarıyla bezenmiş yapılara Gürcüstan'ın diğer bölgelerinde de raslamak güç değildir. Acara, Guria, Samegrelo, İmereti bu bölgeler arasındadır. Laz ustalar yaptıkları binaların bir duvarına tarih düşmeyi unutmazlardı. İmereti'de bir köyde raslanan Laz yapısı bir evde Gürcüce ve Türkçe kitabeye raslanmıştır.

G. Çitaia (Laz ornamenti hayat ağacı motifi) adlı yazısında, Hanis-Tsakali vadisinde ün yapmış, Ömer, Ahmed ve Mustafa adlı üç Laz kardeşten söz etmektedir. Bunlar o denli tanınmış kişilermiş ki bu vadide yerel Gürcü ustalar bile onlardan çok şey bellemiş, yararlanmışlar. Sayısız ölümsüz eserlerin yapımında onların yolundan sapmamışlardır.

Laz Yemekleri

Lazlar genellikle mısır ekmeği yerler. Buğday ekmeğini ise pek seyrek kullanırlar. Mısır ekmeğinin pişirilmesi değişik bir yöntem gerektirmektedir. Ocak içinde, iki terek arasında çatılmış birkaç odun tutuşturulur. Üzerine de "Ketsi" denen toprak güveç ya da Pileki konur, kızdırılır. Taze yoğurulmuş mısır unu hamuru bu pilekinin içine konarak, üzeri sacla kapatılır, bir miktar köz konur. Az sonra mısır ekmeği "Mçkidi" pişmiş olacaktır.

Çirbuli (Çılbır)

Laz usulü çirbuli 5 yumurta ile yapılmaktadır. "Muhlama" adı verilen iki kulplu tavada önce tuzla yağ eritilir. Üzerine çalkalanmamış, tüm halinde beş yumurta kırılır. Üstü sacla örtülüp köz konur. Yeteri kadar ateş üzerinde bekletildikten sonra üstü açılır. Bir kez daha üzerine yağ dökülür. Çirbuli yenmeye hazır hale gelmiştir.

Pilai (Pilav)

İyice yıkanan pirinç tencerede kaynatılır. Piştiğinde suyu giderilir. Üzerine tuzla yağ ilave edilir, bir süre daha ateşte bekletilir. Ham koku böylelikle giderilmiş olur. Bir yandan yağın da tüm zerrelere ulaşması sağlanmış olur. Konuklara pilav ikram etmek Lazlarda kaçınılmaz bir adettir.

Makarina (Makarna)

Buğday unundan açılan yufkalar ince ince kıyılıp makarna yapılır. Bu makarnalar tencerede tuzlu suda pişirildikten sonra suyu süzgeçle süzülür. Sonra üzerine yanık yağ gezdirilerek karıştırılır. Makarna olmuştur.

Kveli Kaimağoni (Kaymaklı Peynir)

Laz yemekleri arasında saygın bir yeri bulunan kaymaklı peynirin yapılışı gayet basittir. Bir miktar peynir kaymak içine ufalanır, hamur haline getirilir. Bu yemek elle yenir. Konuklara da ikram edilebilir. Düğünlerde davetlilere verildiği de olur.

Luku (Kara Lahana)

İyice yıkanmış kara lahana yaprakları sıcak suda haşlanır. İnce ince doğranır. Suyu değiştirilerek kaynamaya bırakılır. Yeşil su salınca tekrar suyu değiştirilir. Pişme yeterli hale gelince tahta kürekle bu lahanalar çiğnenir, macun haline getirilir. Lahana macununun üzerine bir miktar kuyruk yağı, tuz, un lapası ilave edilerek karıştırılır. Bir süre daha ateşte tutulur. Kuyruk yağı bulunmadığı takdirde içyağı ve diğer yağlardan da yararlanılabilir. "Luku" yemeği tüm Gürcü kökenli halklar için milli yemeklerden sayılır.

Ağani Lobio (Yeşil Fasulye)

Taze fasulyeler iyice yıkanıp temizlendikten sonra tencere içinde ateşe vurulur. Yeteri derecede piştikten sonra üzerine tuz ve un ilave edilerek karıştırılır. Bazende bu karışım yoğrulup macun durumuna getirilmektedir. En sonunda üzerine yağ dökülür. Birkez daha karıştırılıp yağ her zerreye ulaştırılır. "Ağani Lobio" yemeği hazırdır.

Kumhi Lobio (Kuru Fasulye)

İyice yıkanmış kuru fasulyeler tencerede pişirilir. Üzerine bir miktar pırasa doğranır. Yağ dökülür. Tuz ilave edilir. Bu yiyecek kaşıkla yenmektedir.

Kotumeş Dolma (Tavuk Dolması)

Temizlenmiş tavuğun iç organları boşaltılır.

İçine hafif haşlanmış, terbiyeli pirinç doldurulur. Kaynamaya bırakılır. Yeterince piştikten sonra ateşten indirilir, servis yapılır.

Bu yiyecek özellikle kaynanaların damatlarını ziyaret sırasında yapılıp götürülür. Bazen zengin düğün sofralarında da raslanır.

Brinconi (Pirinç Kavurması)

Bir miktar temizlenmiş, yıkanmış pirinç tavaya konup kavrulur. Üzerine su ilave edilerek kaynatılır. Yeteri derecede piştikten sonra içine bir miktar pırasa ve haşlanmış tavuk eti ilave edilir. Tavuk eti bulunmadığı takdirde diğer etler de kullanılabilir. Tuz ve yağ da konarak karıştırılabilir. "Brinconi" yemeği olmuştur.

Papa (Kaçamak ya da Mamalika)

Laz usulü "Papa" su yerine sütle ya da pekmez şerbetiyle pişirilmektedir. Süt kaynatılır. İçine şeker karıştırılmış buğday

unu azar azar karıştırılarak kaşıkla açılır. Eriyik iyice koyulaşıncaya kadar ateşte tutulur. Süt bulunmadığı hallerde şekerli şerbet, pekmez şerbeti ya da üzüm şırası da bu işte kullanılabilir.

Bureği (Börek)

İyi kaliteli buğday unundan hamur yapılır. Hamur çok ince şekilde oklava ile açılır. Bir tepsi üzerine çaputla yağ sıvanır. Beş kadar ince yufka üst üste tepsi içine dizilir. Üzerine yumurtalı lapa dökülür. "Bureğiş guri" Böreğin lezzeti yumurtanın çokluğuna bağlıdır. Bu yumurtalı lapa üzerine beş kat daha yufka dizilir. Tepsi ateşe vurulup pişirilir.

Baklava

Laz baklavası da börek için hazırlandığı gibi kaliteli hamurdan yapılır. Yağlı bir bakır tepsi üzerine 15 kadar yufka konur. Üzerine sıvı yağ dökülüp her tarafına ulaştırılır. Bunun üzerine de "Hoşmeri" kavrulmuş un serpilir. "Hoşmeri" ceviz ezmesiyle birlikte serpilmelidir. Bu yufka kitlesi düzgün biçimlerde bıçakla kesilir, şekiller verdirilir. Baklava dilimlerine Lazcada "Dağı" adı verilir. Bu haliyle tepsi ateşe vurulur. Yeteri derecede pişince üzerine şerbet dökülerek yumuşamaya bırakılır.

Baklava ve börek pişirme işi, genellikle yetişkin gelinlik kızların görevleri arasındadır. Kız bulunmayan evlerde bu işi komşu ya da akraba kızları yapmaktadır. Baklava ve börek çoğunlukla özel günlerde yani düğün, bayram, davet ve gurbetten dönen Laz erkeklerinin ziyareti sırasında yapılıp yenir. İkram edilir.

Patlicani Tağaneri (Patlıcan Kızartması)

Patlıcanlar iyice yıkanıp temizlendikten sonra ortalarından yarılır üzerine çalkalanmış yumurta lapası dökülerek tavada kızartılır. İşte "Patlicani Tağaneri" olmuştur.

Patlıcaniş Dolma (Patlıcan Dolması)

Yıkanıp temizlenmiş patlıcanlar ortalarından bölünür. İçi oyulup çıkarılır, önceden hazırlanmış kıymalı pirinç, pırasa, soğan karışımı içine doldurulur. Tencerenin içine açık ağızları yukarıya gelecek şekilde dizilir. Kıymalı pirinç karışımına tuz ve yağda ilave edilir. Yeteri kadar pişirilir.

Mtkui Patlicaniş Giai (Domates Yemeği)

Lazcada domatese "Mtkui Patlicani" yabani patlıcan adı verilmektedir. Bu domatesler iki cinstir. Bir çeşidi olgunlaşıp kızarmakta, diğeri ise sürekli gök kalmaktadır. Kırmızı domatesler yemeklerde, gök olanlarda turşularda kullanılmaktadır.

"Mtkui patlicaniş giai" yemeğini yapmak için: Pirinç, soğan, pırasa ve bazı baharat çeşitleri doğranmış ya da rendelenmiş olarak birbirleriyle karıştırılır. Bu karışım önce bir süre suda haşlanır. Sonra üzerine tuz, yağ ve kırmızı domatesler de ilave edilerek pişmeye bırakılır. Yeteri derecede piştiğinde sıcak sıcak servis yapılır.

Süt Ürünü Yiyecekler

Lazlarda hayvancılık yaygın değildir. Bu nedenle süt ürünleri burada bolca görülmez. Bazı aileler bir iki sağımlı inek besleyebilirler. Azda olsa süt ürünlerinden yararlanılmaktadır. Bu ürünler: Süt, yoğurt, ayran, lor, çökelek, peynir ve tereyağından ibarettir. Lazlarda ayran mekanik usullerle değil, yayıklarda yayılmaktadır. Mekanik yöntemle elde edilen ayrana itibar edilmemektedir.

Meyvecilik

Lazlarda meyvecilik, tarım sektörünün ikinci önemli dalıdır. Laz bahçeciliğinde yetiştrilen meyve türleri: Portakal, limon, mandalina, vb.'dir. Mandalina kültürü Lazistan'a diğerlerine nazaran daha geç girmiştir. Buda 20. yüzyılın ilk yarısına raslamaktadır.

Her aile aşağı yukarı yılda 15-20 değişik türde meyve fidanı dikmektedir. Narenciye ağaçları yılda iki kez gübrelenmektedir. Gübre türü hayvansal artıklardır.

LAZLARDA MADDİ KÜLTÜR

Tarihi kaynakların bize verdiği bilgilere göre: Lazistan'da Hıristiyanlık dininin yayılmasından sonra (M.S. 320) yapıcılık alanında yeni bir tür gelişmeye başlamıştır. Bu, kilise, manastır ve korunma tesisleridir. Bunlar arasında en ünlülerinden biri **Trabzon Sofia Manastırıdır**. Bu yapı kompleksiTrabzon'un 10-15 kilometre kadar yakınındadır. Bu manastırdan mezhebi görüş itibarıyla Konstantinepolis'deki Ortodoks patrikhanesine bağlı bulunuyordu ve Ayasofya kilisesinin bir şubesiydi. Bu yapı ibadethane görevinden başka iyi bir savunma objesiydide.

1463 Türk-Selçuklu saldırıları sırasında bu yapı büyük zararlara uğratılmıştı. Bugün artık bunun yıkık duvarlarından bir bölümü ayakta kalabilmiştir. Trabzon ve çevresi halkı (Çoğunluğu Laz kadınlar) bugün bile her yılın ilkbaharında bu yıkık yapının önünde toplaşır Tanrıya dua ederler. Hastalar için şifa, gelecek için iyi şans ve bereket dilerler. Bu , Hıristiyanlık çağı geleneğinin bir uzantısından başka bir şey değildir.

Sofia manastırı dışında Lazistan'da daha sayısız bina yıkıntılarına raslanır. Bunların çoğunun ibadethane olduğuna hiç kuşku yoktur.

Noğedi köyünde (Bu köyün adı Osmanlılarca 17. yüzyılda Makriali olarak değiştirilmişti. Bugün ise Kemalpaşa denmektedir) bulunan **Laz Ortodoks Kilisesi** ise Osmanlı saldırılarından nisbeten az zararla kurtulan binalardan biridir. Bugün bile bu yapının sadece kümbet kısmı çökük bulunmaktadır. İç duvarlarındaki azizlere ait renkli resimler, freskler bugün sağlam

durmaktadır. 1931 yılında görüştüğümüz bu köy halkından 78 yaşındaki Mustafa Papaskir (Papaoğlu) bize şunları anlattı:

"**Biz Lazlar önceleri Megrelmişiz. (Hıristiyan Laz)**. Allah öyle buyurmuş, üzerimize Müslüman askerleri göndermiş. Bu askerler bizi gavurluktan (dinsizlikten) kurtarmış. Bu kiliseyi yıkmışlar, Kavakdibine cami yapmışlar. Bu hikayeyi babam kendi dedesinden dinlemiş. Babamın dedesi bu kilisede ibadet eden **Hıristiyan Lazmış** önceleri. Torununa bunu böyle anlatmış. Bu kilisenin formu tamamen sağlam kalmıştır. Çok kalın ve sağlam duvarlarını müslümanların yıkmaya gücü yetmemiş. Birde bu kilisenin yıkılışı sırasında köyün ileri gelen (Tavadi) beyi Zumbai buna engel olmuş. Zumbaianın torunları bugün Noğedi'de yaşamaktadırlar. (Lazlar hiçbir zaman Noğedi'nin değişik isimlerini kabul edip kullanmadılar.)

Azlağa köyü (Bu köyün adı 17. yüzyılda Osmanlılarca Abuislah olarak değiştirilmiştir. Arapçada 'Temiz su" anlamına gelen bu ismi Lazlar hiç bir zaman kabul etmediler) yukarılarında bulunan kilisel kalıntıları da kaydetmeye değer materyallerdendir. Bu yapıya Lazlar "Ohvame" adı verrnektedirler. Laz kadınları her yılın baharında buraya toplaşmakta, Tanrıdan hastalara şifa, yoksullara rızık, kazançlarına bereket dilemektedirler.

Komşu köylerde yaşayan Lazlar bazen Azlağalılara takılırlar: (Azlağuri ohvame, ar şiras uur noğame) derler. Bunun anlamı (Azlağanın kilisesi, iki sevgilidir bir dulun hissesi) dir.

Bu kiliselerin aşağılarında, denize yakın "isina" mevkiinde kayalara işlenmiş insan figürleri bulunmaktadır. Bunlar arasında iki adet kadın figürü vardır. Halk deyişine göre bunlar azizelere aittir. Kadınlardan biri Hazreti Meyrem, diğeri Gürcüstan Kraliçesi Tamar Dedopali'dir.

Laz halk deyişleri arasında bir de "Kva Noğamisi" yani "Gelin Taşı, ya da "Taş Gelin" öyküsü vardır. Derler ki: Uzak

bir köyden Azlağaya gelin getiriliyormuş. Düğün alayı (isina) na yaklaştığında gelinkız atının dizginlerini kasmış, durdurmuş. Kaynanası olacak kadına haber göndermiş: Evimizin tüm anahtarlarını buraya, bana gönder. Bunu yapmazsan yar olmam, geri dönerim demiş. Kaynana olacak kadın buna pek üzülmüş. Demiş ki: Daha evime ayak basmadan evimin tüm anahtarlarını isteyen kızdan (gelinden) bana hayır gelmez. Böylesi gelin evime geleceğine oracıkta taş kesilsin daha iyi, demiş. Bu ilenme ile gelinkızla yanındakiler oracıkta taş kesilmişler. İşte bu kaya resimleri onlarmış.

Ohvame'lere Lazistan'da daha yaygın çevrelerde de raslamak mümkün. Hopa'da, Arhavi'de, Mgihi'de, Sarp'ta vb.

Maddesel kültür kalıntıları arasında Lazistan'da "Kii Hinci" yani Kemerli Köprü'den söz etmeden geçemeyiz. Özellikle Noğedi'de, Koprici'de, Hendek'te ve daha başka köylerde bunlar çok yaygın bulunmaktadır.

LAZ EVLERİ VE KAPI BACA

Laz konutlarının başkalarına benzemeyen farklı özellikleri vardır. Bu mimari tarz ancak sahilboyu Gürcistan'ında görülebilir. Laz evlerinin eklentileri hem tarımsal ürünlerin ve araç-gereçlerinin, hem de deniz ürünleriyle araç-gereçlerinin saklanmasına elverişli biçimde yapılmışlardır. Bu yapıların ana hatlarıyla tarifi şöylece mümkündür:

Ohorşkaguri:

Toprak zeminli mutfak odasıdır. Başlıca kısımları "Okrebule" ortayerde ateş yakılan yer. Kış aylarında çevresinde toplaşılır, yarım daire biçiminde oturulur. Bitmez tükenmez sürükleyici "Parameti" masallar burada anlatılır. "Odamçire" ocağın orta yeridir. Yani odunların tutuşturulduğu nokta. Bunun yanıbaşında "Omtunale" bulunur. Yanacak kalın kütükler bunun üzerine yaslatılmaktadır. Buna terek diyebiliriz. "Okit-

se", ocağın sol yarısıdır. Mısır ekmeği (Mçkudi) pişirmek için ısıtılan toprak kap, pileki ya da güveç buraya konup kızdırılmaktadır.

"Otskare" ya da "Oçhale": Suluk

Mutfağa giriş yönünde sağ tarafa düşen kısım. Kapıdibi. Burada su güğümlerinin konması ve el yüz, bulaşık yıkanması için özel yer vardır. "Otskare"nin sözcük anlamı da suluk'dur.

"Haro" Un Sandığı:

Bu un sandığı "Ohorşkaguri"nin sol tarafına düşen kısma yerleştirilir. "Mçikidis Mkiri" yani mısır unu bunun içine konmaktadır. Tahtadan yapılmıştır. Bazende bu sandığın üzerinde, duvara tutturulmuş bir raf bulunmaktadır. Kap-kacak buraya dizilmektedir. Bu noktada haro bulunmasa bile ismi yine de "harokala"dır. Yani sandık yeri.

Okizale=Kaşıklık:

İnce, zarif ağaç çubuklarından yapılmış, ocağın sol yüzünde, duvara çakılmış bir dörtköşeli kutudur. Bu kutunun üst tarafında tahta raf bulunur. Buna da "otsude" denir. "Otsude"ye temiz yemek kapları yüzükoyun dizilmektedir.

Ohuşkaguri yani mutfak odasının tavan tahtaları çakılmamaktadır. Tavan yerine, orta yerinden uzatılan ongore kiriş ağacı üzerine muntazam biçimde dizilmiş yuvarlak ağaçlardan tavan yapılmaktadır. Mazgal biçimindeki bu tavan üzerinde yaş mısır, ceviz, kabak, darı gibi tarımsal ürünler konup kurutulmaktadır. Ongore üzerine dizilmiş kol kalınlığındaki bu ağaçlara okromule denmektedir. Bunlardan sarkıtılan tel, zincir, ip gibi şeylere de kremuli denmektedir. Kancalı olan bu sarkıklara fındık çubuklarından örülmüş çeşitli kaplar, sepetler asılmaktadır. Bunlara da ovle adı verilmektedir.

Gverdiş Oda=Yan Oda:

Bu oda evin evli çiftlerine aittir. Eğer eve yeni gelin gelmişse burası yeni gelinle damada bırakılmıştır. Gverdiş Oda bazı evlerde iki tane yapılmaktadır. Birinin adı "mardzgvani" sağ yan oda, diğerine "kvazali" sol yan oda denmektedir.

Skaş Oda= Orta Oda:

Bu odaya giriş, yan odalarda olduğu gibi mutfaktan olmaktadır.

Didi Oda= Büyük Oda:

Papuliş Oda da denen bu oda evin büyük babasının odasıdır.

Çita Oda= Küçük Oda:

Konuklara ayrılan odadır. Kapısı antre kısmından açılmaktadır.

İaziş Oda= Yazlık Oda:

Giriş kapısı salona açılan bir odadır.

Tudeni Oda=Alt Oda:

Bu oda, yamaçta kurulu evlerin yüksek yüzeyli temeli tarafında, toprakta oyulmuş bodrum odasıdır.

Haiati=Balkon:

Bu kısım, aynen bodrum oda (Tudeni)nın kullanıldığı gibi kullanılan yerdir. Tarım ve deniz ürünlerinin saklanmasında, kuru zahire, hububat, narenciye, diğer meyveler, sebzeler, deniz avcılığı aygıtlarından "hope" (Çapa), Talazi (deniz tekneleri)nin yan yükselti tahtaları, gedabozi halatlar, ağlar, mantarlar, "mola" kurşunlar ve diğer ağırlıklar ve "karmağı" oltalar..

Stego ya da Ohor Şgagurişi:

Avluya giriş bölümü. "Oçatua" ana binadan uzanmış çatı altı, kuruluk dört köşe yontulmuş keresteden yapılmıştır.

Ğoci=Köşe:

Binanın temel köşelerine verilen ad.

Jimoka:

Mutfak duvarına bitişik bir bölüm. Burada odun saklanmaktadır.

Op Ute

Avlunun sahası. Bu sahaya genellikle hiçbir ağaç dikilmez. Ancak çamaşır kurutmak için ipler gerilebilir, çubuklar geçici olarak uzatılabilir.

Çereme:

Meyve ağaçları ve sebze için ayrılmış bahçe bölümü. Avlunun hemen bitişiğinde yer almaktadır.

Bağu=Ambar:

Her türlü ürünlerin saklandığı meyvelerin korunduğu yer.

Bageni:

Dört direk üzerine dikilmiş, havada duran bir yapı. Tüm bölümleri, yan duvarlar, alt döşemesi vb. yuvarlak ağaçlardan yapılmış, havadar bir bina. Buraya sadece mısır ürünü konmaktadır.

Okotumale=Kümes:

Tavuk ya da diğer kümes hayvanlarının konduğu yer. Kümes.

Msikibu=Değirmen:

Viçe ağzıyla buna "karmate" denmektedir. Su değirmenidir.

Onçamure:

Harman zamanı harman yeri olarak kullanılan alan.

Mosa= Balıkçı Ağı:

Mevsimlik ağ araçlarından biridir. Bölümleri şunlardır: "Parapati" ortalama uzunluk 45-50 metre, genişlik kenarlarda 1.5-2 metre, ortalarda 5-6 metre. Orta kesimlerinde "kukuni"

denilen balık hapsetme bölümleri bulunur. "Parapati" ile avlanabilen balıklar: Kapşia, kefal, sargana (yılan balığı türündendir) vs. Ağ türleri: Mezgitiş mosa, suakiş mosa vs.

"Didi Ocağı" Büyük Ev:

Sarp köyü civarında, bugünkü sınıra yakın bir yerde eski bir köy kalıntısı vardır. Sarplı Lazlar buraya "Didi Ocağı" Büyük Ocak ya da büyük ev diyorlar. Bu yöreye ait epeyce bol halk deyişleri bulunmaktadır. 78 yaşında Sarplı Ali Lumanişvili bize şu öyküyü anlattı:

"-Biz Lazlar eskilerde Hıristiyanmışız. Dedelerimiz şu "Didi Ocağı" denen köyde yaşarlarmış. Köyün üst başında büyükçe bir kilise bulunuyormuş. Kalıntıları bugün mevcuttur. Bizim "Ohvame" ibadethanemiz bu imiş. Bu köyde yani şimdiki Sarpta Laz beyinin köleleri yaşarlarmış. Bu kölelerin bir kısmı balıkçılık yapar, bir kısmı da domuz yetiştirirmiş. Sonra birgün Türk askerleri çıkagelmiş. Laz beyi Gonio'ya kaçmış önce. Oradaki "Gonioş Ciha" Gonio kalesine sığınmış. Türk askerleri orayı da ele geçirmişler. Bu kez Bey kaleyi terkedip Samegrelo'ya (Hıristiyan Lazistan'ı) kaçmak zorunda kalmış. Onun köleleri olan bizler yerimizde kalmışız. Türk paşası Laz Beyi'nin tüm topraklarına el koymuş. "Ohvame"yi (kilise) yıktırmış, Laz halkına İslamiyeti kabul ettirmiş. Tüm bu topraklar önceleri Samegrelo sayılırmış. Onun için Lazlarla Megrellerin lisanı birdir. Dedelerimiz domuz etini pek değerli tutarlarmış.

Didi Ocağı denen yerde bugün köy kooperatifinin narenciye bahçeleri ve çay tarhları bulunmaktadır. (Gürcüstan kesimi) Bu alanda geniş biçimde bina temel kalıntılarına, küp kırıklarına, çanak çömlek parçalarına raslanmaktadır. Birde büyükçe bir Hıristiyan Laz mezarlığı bulunmaktadır. Bu mevkie bugün ayrıca "Nambkibeni" değirmenlik de denmektedir.

LAZLAR'DA SOSYAL İLİŞKİLER

Gürcüstan'daki Laz topluluğu Sarp köyünün Gürcüstan kesiminde yaşamaktadır. Bunlara sağlam kültürel gelişme ortamı hazırlanmıştır. Kendi dilleriyle eğitim yapan okulları vardır. Köyde bir kulüp, bir kütüphane, bir hastahane bulunmaktadır.

Lazlarda okuma, öğrenme merakı çok yüksektir. Bu küçücük Laz köyünde orta öğrenim görmüş 45 kişi, yüksek öğrenim görmüş 16 kişi bulunmaktadır. Bunlar arasında; öğretmenler, agro-teknikerler, doktorlar, mühendisler, hukukçular bulunmaktadır. Okuma yazması bulunmayan tek kişi mevcut değildir.

Bu köyde yaşayan Lazlar arasında ilkel geleneklerden sayılan bir çok davranış biçimi ortadan kalkmıştır. Örneğin: Kan davası, kız ve kadın kaçırma, vb. gibi. Lazlarda, düşmanlık, öcalma işi mutlaka olumlu sonuca bağlanmaktadır. İki tarafında memnun olacağı şekilde barış yapılmakta, bunun sürekliliği, güvencesi için de bazen taraflar arasında kız alışverişi yapılmaktadır.

Laz aileler çok çocuklu aileler değildir. Evin kadınlararası reisi büyükannedir. Eğer büyükanne sağ değilse yerini büyük gelin almıştır. Bu, erkekler arasında da böyledir. Yaşlılara saygı moral yönünden çok önemlidir. Buna dair Laz atasözü (Su küçüğün, söz büyüğündür) demektedir.

Kadınlarla ilgili problemlerde evin yaşça küçük kadınları asla sözsahibi değillerdir. Örneğin; komşulardan biri gelip emaneten bir eşya isterse evin gelini bunu başkadına danışmadan vermeye yetkili değildir. Evin ekonomik problemleri erkeklerin görevleri arasındadır. Kadınların kendilerine ait para bulundurmaları, saklamaları, biriktirmeleri caiz değildir. Ancak kocalarının ölümü halinde ona ait paraya el koyabilir, saklayabilirler. Yaşlı kadınların sadaka, kefen, cenaze masrafları gibi giderleri karşılayacak bir miktar parayı sağlıklarında saklamaları, bulun-

durmalarına göz yumulmakta, anlayış gösterilmektedir. Buna da "Kara gün harcı" denmektedir.

Bir köy biriminde bir kaç ayrı soyadı taşıyan (Geleneksel Lazca soyadı) aileler bir arada yaşayabilirler. Her soyun kendi adıyla anılan mahalleleri vardır. Bir kaç haneden bir "Soy grubu" oluşmaktadır. Her evde ortalama 10 nüfus yaşamaktadır. Nüfus sayısı 12'yi aştığında artık yeni bir ev açıp ayrı hane oluşturma zamanı gelmiştir. Ev içinde evli iki kardeş bulunduğu takdirde isteyen ayrı eve çıkabilir. Ancak henüz evlenmemiş üçüncü bir kardeş daha varsa onun da hep birlikte evlendirilip hane sahibi edilmesi gerekir. Ayrılma işi ondan sonra görüşülüp düşünülebilir. Ayrı eve çıkma gereği duyulduğunda baba evini ilk terkeden büyük kardeş olmalıdır. Ayrılma sırasında tüm varlıklar kardeşler arasında eşit payda bölüşülür. Baba evinde kalan en küçük kardeştir. Evin yaşlıları (Anne-Baba, Dede-Nine) en küçük kardeşin gözetimindedir. Bölüşülen mallar arasında, büyüklerin hissesi de en küçük kardeşin yönetimine verilmiş olur. Lazlarda anne-babalar en küçük evlatlarına daha çok bağlılık göstermektedirler.

Kadınların baba malından hakları olmalarına rağmen bunlara bir şey verilmemektedir. Çeyiz eşyalarına yapılan masraf bu haklarına karşı hesaplanmaktadır. Eğer kızkardeşler ısrarla mal talep ederlerse bunlara da birer hisse verme zorunluğu vardır. Bu durum özellikle kız ve erkek kardeşler arasında iyi ilişkilerin sürdürülememesi ve kırgınlıklar olması halinde görülmektedir.

"Ahti Ohvenu" Kız Nişanlama:

Laz çocukları 12-13 yaşlarına vardıklarında büyüklerin yanıbaşında işe güce sarılmak zorundalar. Sürme, ekme, biçme işlerinde, balıkçılık vb. gibi işlerde akranlarıyla imecelere katılmak artık onların görevleri arasındadır. Bu iş 17-18 yaşlarına değin sürmektedir. Bu çağ nişanlanma çağıdır. Eğer erkek çocuk evinin tek oğluysa onu daha 13 yaşlarındayken evlen-

dirmek caizdir. Evlenmeler ekonomik pozisyonlarla yakından ilişkilidir. Evde erkek çocuktan bir kaç yaş büyük kız bulunuyorsa evlenme sırası kızdadır. Önce kızı kocaya vermek, sonra oğlanı evlendirmek gerekmektedir.

Erkek çocuklar, 16 yaşından sonra artık kızlarla yarenlik edemezler. Kızlar ise 13 yaşından sonra erkeklerle iç içe bulunamazlar. Artık bu yaştan sonra onların çarşafa bürünmeleri gerektir. Çarşafa girmiş bir genç kız asla erkeklerle yarenlik edemez. Bu erkekler yakın komşu çocukları olsalar bile. Yetişkin kızların, kardeşlerinden, amca çocuklarından, dayı, hala ve teyze çocuklarından kaçması gerekmez. Lazlarda komşular arası kız alışverişi, uzaklardan almak, uzaklara vermekten daha çok görülmektedir.

Son yıllara değin "**Beşik kertme**" usulü Lazlar arasında sıkça görülen şeylerdendi. İki bebeğin beşikleri yanyana konur, söz nişanı yapılırdı. Bu olguya Lazcada "Ontseliş okadgimu" denirdi. Megrellerde de bilinen bu geleneğe "Ontseş ikodguma" adı verilirdi. Bu geleneğe eskilerde Gürcüstan'ın başka bölgelerinde de raslanmaktaydı. İslam dininin Lazistan'a girmesiyle bu konuda yeni değerler ortaya çıkmıştır. Örneğin; İslam Türkler'de sıkça görülen ve dinen caiz olan, amca, hala gibi yakın akraba evlilikleri Lazlar arasında da görülmeye başlanmıştır. İslam din kitabı Kuran cevaz verdiği için zengin aileler arasında, mal, kaçırmama endişesiyle yapılan akraba evliliklerine müftüler, hocalar fetva veriyorlardı. Türk ölçülerine göre bir erkeğin yenge ve baldızıyla evlenmesi doğaldır. Ancak evlenmeler bazı koşullara bağlıdır. Amcanın ya da büyük kardeşin ölümünden sonra dul kalan eşi kendisine düşen mirası aileden koparıp başkalarına aktaracaksa bu gelinle evin bir bekar delikanlısı evlendirilmelidir. Kadınla erkek arasında büyük yaş farkı olsa bile. Çıkar temelleri üzerine kurulmuş bu tür evliliğin çekilesi olmayacağı meydandadır. Çıkar hesaplarına dayalı bu tür evlenmelerde bekar erkek bulunmadığı takdirde aileden evli bir erkek de sokulmaktadır. Erkeğin çok karılı olması buna en-

gel değildir.

Kadın-Erkek arasındaki ciddi diyalog önce aracılar yoluyla başlamaktadır. Erkek, beğendiği bir kıza amca, dayı, teyze hala kızlarından birini yaklaştırmakta, kendi övgüsünü yaptırıp kızın düşüncesini yoklamaktadır. Ilımlı ortam doğduğunda da aracı kız, karşısındakine:

"-Bizim Mehmet seni seviyormuş. Duydun mu? Demektedir. Kız bu haberden memnun kalırsa güleç yüzle sohbeti sürdürmekte, aksi halde aracı kızı ikaz etmektedir. İkaz sırasında:

"-Bu laf bir daha ağzından çıkmasın. Söylediğin burada kalsın. Kimselerin bunu duymasını istemiyorum" demektedir. Aracı kızın olumlu sonuç alması halinde kızla oğlanın gizlice bir araya gelip görüşmeleri mümkün olmaktadır.

Nişan ve evlendirme aşaması büyüklerin görevidir. Önce kız hakkında kısa bir araştırma yapılır. Başka bir sevdiği varmıdır. Ahlâki değerlere ne ölçüde bağlıdır, ailesinin geçmişi nedir vb. Oğlan tarafı büyükleri kızı beğenmezlerse gençler arasında aşk söz konusu olsa bile iş örtbas edilmektedir.

Taraflar karşılıklı, soy, asalet konusuna çok büyük değer vermektedirler. Adı kötüye çıkmış bir soyun ferdi ile evlatlarını başgöz etmek her iki tarafında işine gelmemektedir.

Kız tarafı beğenilen, saygınlığı olan bir aileyse resmen elçi gönderilir. Elçilik görevi verilecek kişinin de yaşlı ve saygınlık kazanmış kişi olması gerektir. Buna özen gösterilerek elçiler seçilir.

Elçilerin görevi gecenin başlangıç saatlerinde başlar. Kız evine "**Bismillahirrahmanirahim**" sözü ile ve önce sağ ayak atılarak girilir. Ev sahiplerini selamlarlar. Elçiler içeriye davet edilirler. Havadan sudan hal hatır sorularak söze girilir. 2-3 saatlık süre böyle dereden tepeden sözlerle geçirilir. Sonunda elçilerden biri:

"-Biz sizi hayırlı bir iş için rahatsız ettik. Allahın izniyle, peygamberin kavliyle kızınızı filan delikanlı için istiyoruz." der. Kız babası eğer oğlan tarafını tanıyor, beğeniyorsa yine de kesin cevap vermekten kaçınmaya çalışır. Der ki:

"-Hoşgelmişsiniz, safa gelmişsiniz ama bu konuda size tekbaşıma cevap veremem. Kardeşlerime, yakınlarıma danışmam gerek." der. Eğer oğlan tarafını gözü tutmuyorsa, vermek taraftarı değilse bu kez:

"-Daha sıra kız evermeye gelmedi. Bir sürü masraflı işler bekliyor. Yeni ev yaptırmanız gerek. Kızımızın yaşı ufak" gibi açıkça kızı oraya veremeyeceğini belirtir.

Oğlan tarafın kız tarafınca beğenilmesi halinde elçilere çok büyük saygı ve hizmet gösterilir. Beğenilmemesi halinde ise saygı ve hizmet gereğince gösterilmez. Evde huzursuz bir hava estirilir. Elçiler olumsuz cevaba rağmen ikinci kez çıkıp gelmişlerse itibarları tümüyle yitmiştir.

Kız istetme girişimi olumsuzlukla sonuçlanmışsa ve gençler arasında gerçekten aşk sözkonusuysa, kaçırma işine başvurulabilir. Kızın gönlü yok da sadece oğlan tek yanlı seviyorsa kaçırma olayı büyük rizikolara yol açabilir. Böyle de olsa tek yanlı aşklarda kız kaçırma zorunlu olmuşsa kız uzak ormanlarda ya da uzak kent ve köylerde yaşayan akrabaların evlerinde gizlenmektedir. Kız tarafının barışmaya yanaşmaması süresince saklanma işi sürecektir.

Elçilerin olumlu sonuç almaları halinde nişan koyma sırası gelmiştir. Perşembeyi cumaya bağlayan gece nişan koyma için en ideal gecedir. Elçiler bu gece yanlarında getirdikleri çıkını (Başörtüsü, birkaç yazma, pudra, altın ya da pırlanta yüzük) kız tarafının önüne koyarlar. Buna Lazcada "pey" denmektedir. Bunun karşılığını da aynı anda alırlar. Artık büyük nişanın yapılmasında bir sakınca kalmamıştır. Bir süre sonra o da olur. Eğer sözlü kız başka bir yerden ısrarla istenmişse ve verilmemişse işin onur meselesi haline getirilip istenmeyen sonuçlar

doğurmaması için bu işte acele edilir. Karar verilir, yakınlar çağrılır ve bir cuma gecesi imam nikahı yaptırılır. Bu nikah merasiminde bulunanlardan bir kişi oğlan için, bir kişi de kız için vekil tayin edilir. Hoca önce kızın vekiline konuşma sırası verir. Vekil ileride eşler arasında çıkabilecek geçimsizlik ihtimaline karşı bir miktar para konmasını ileri sürer. Talep edilen miktar 1000 lira ise oğlan vekili buna karşılık 100 liraya razı olur. Orada bulunanlarca bu miktar inandırıcı bir sonuca bağlanır. Karar hoca tarafında bir tutanakla tespit edilir. Oğlan tarafının kız tarafına getirdiği büyük nişan eşyaları (2 beşibiryerde, bir altın kaplamalı saat, bir altın işlemeli kemer, bir miktar para vb.) de tutanağa geçirilir. Hoca son olarak tarafların vekillerine "razı mısınız?" diye üç kez sorar. "Evet" sözcüğünü üç kez yineletir. Bu sözler de tutanağa işlenir. Anlaşma tamam olduktan sonra sıra duaya gelmiştir. Hoca dua okur. Orada bulunanlar amin derler. Dua bittikten sonra konuklara şerbet dağıtılır. Bir iki kişi kapıya çıkar birkaç el silah atar. Bu silah sesleri iki gencin nikahlandığının habercisidir.

Nişanlılık döneminde kız ve oğlan, kaynana, kayınbaba ve yakınlarına görünemezler, onlara seslerini duyuramazlar. Nikah yapıldıktan 2-3 ay sonra kız tarafı damat tarafını evlerine davet eder. Birkaç akran, yaren oğlanı alır kız tarafına götürürler. Bu konuklar üç gün boyunca kız tarafında ağırlanırlar. Üçüncü günün öğlen yemeğinden sonra konuklara tepsi ile şekerleme ikram edilir. Konuklar bu arada nişanlı kızı görmek istdiklerini söylerler. Kızın yengesi ya da münasip bir yakını onu konuklara takdim eder. Kız her konuğun önünde bir kez durarak eğilir, kendi elinin avucunu öperek alnına götürür. Buna **temenna** denir. Bunu yapmakla kız konuklara teker teker hoşgeldiniz demiş olur. Temenna işi bittikten sonra kapı önünde durur. konuklar "Maşallah, maşallah" derler. Az sonra kızın çıkmasına izin verilir. Konuklar şekerleme tepsisine para bahşişi koyarlar.

Nikahlılar üçüncü geceyi birarada geçirirler. Sabahleyin

kız evinden ayrılıp giderler. Artık bundan sonra oğlanın kız evine serbestçe girip çıkması caizdir. Her defasında kaynana damadına tatlı ikramlarda bulunmak zorundadır.

"Çanda" Düğün:

Nişan merasiminden sonra taraflar düğün hazırlığına başlarlar. Oğlan tarafı kız tarafına götüreceği eşyaları hazırlamakla meşgul olur. Bir adet ipekli, iki adet basma entarilik, terlik, ayakkabı, ipek çarşaf takımları vb. bunlar arasındadır. Kız tarafı da çehiz olarak: İki kat yatak, iki yorgan, birkaç yastık, komidin, divan, ayna, 5-10 kadar bakır tepsi, 10 kadar kapaklı bakır tencere, değişik boyda üç kadar kulplu kazan, tava, değişik boyda iki sini, leğen, 300-500 kadar şekerleme, 100-200 kadar ceviz ya da fındık ezmeli baklava, bir miktar cevizli ya da fındıklı sucuk, meyve kurusu, 5-10 kilo kadar kavrulmuş fındık vb.

Laz inancına göre ayın tekli günlerinde düğün yapmak iyi değildir. Ayın son çarşambası da uğursuz sayılır. Düğün günü iki tarafın yakınları çağrılıdır. Kız tarafı yakınları düğün hediyesi olarak, gelin için dikilmiş elbise, elbiselik kumaş, iç çamaşırı, 100 kadar şekerleme. Akraba olmayan davetliler ise: İpekli mendil, peşkir vb. Oğlan tarafı yakınları da: Çoğunlukla yiyecek şeyler getirirler. Börek, baklava, paklanmış tavuk, yumurta vb. gibi.

Gelin alıcı alayı oğlan tarafına gelen 40-50 kadar kişidir. Kız tarafı bunları baklava ve benzer tatlı yiyeceklerle karşılar. Gelin alınacağı sırada kızın kardeşi, yoksa amcasının oğlu tepesine duvak örtüsünü geçirir. kapıdan çıkartılırken de yakın akraba gençler kapı üst eşiğine kamalar saplayarak gelin başı üzerinde taç gibi tutarlar, gelinin çıkarılmasını engellerler. Oğlanın amcası kapıyı tutanlara isteklerini sorar. Kapı harcı olarak uygun bir para talep edilir. Amca bu parayı gençlerin ceblerine sokar. Bu noktada kimi zaman saat, tabanca gibi daha büyük isteklerde ileri sürülebilir. Oğlan tarafının bunları karşılaması gerek-

lidir.

Ana-kız birbirinden gözyaşları arasında ayrılırlar, gelin dışarıya çıkarılır. Kızın ardından ağlamak aslında Lazlarda iyi sayılmamaktadır. Gelinin sağında, solunda ablaları, ya da kızkardeşleri yoksa yengeleri ya da amcasının kızları durmaktadır. Bunlardan birkaçı geline erkân öğreten yenge (nedime) durumundadır. Düğün alayına kıztarafından üç misli kadar kalabalık katılır. Düğün alayı deniz araçlarına binmişse, motorlar kasten çalıştırılamaz. Oğlan tarfı bunun anlamını çıkarmakta güçlük çekmez. Denizcilere bir miktar bahşiş verir, yola koyulurlar. Güzel, temiz giyinmiş kadın kalabalığının orta yerinde gelin oturmaktadır. Herkes tarafından gelinin hemen tanınması için eline özel bir şemsiye verilmiştir.

Düğün alayı, yol boyunca şarkılar (makruli) söyleyip, oyunlar oynarlar, kalabalık gelin alayı, damat evine yaklaştığında durur. Burada çok önemli işler başlamaktadır. "Girişi sağlamlaştırma" işi gözden geçirilir. Bunun anlamı ise kötü niyetli, büyücü kimselerin kurduğu tuzağa düşmemek. Lazcada "Onkilu, okiu" denen bu düşmanca olgu aslında çok günah bir şeydir. Ne yazık ki yine de sık sık görülmektedir. Bu çirkin davranışı birkaç sözcükle anlatalım burada: Gelinle damat güveyi evine yaklaştıklarında, kötü niyetli kişi, orta yerinden bölünmüş bir misket kurşunun iki parçasını iki yolun kenarına gizlemektedir. Çift bu iki kurşunun arasından geçip eve girdiğinde kurşunları oradan almakta, bir tavada eritip birleştirmektedir. Bu olaydan sonra yeni çift "bağlanmakta"dır. Çözülüp onların rahatlatılması son derece güçtür. Bu bağlama işi düğünden önce başka biçimlerde de yapılabilir. Nikah sırasında, hoca dua okuduğu sırada mendil ya da bir ipe düğüm atılması bu kötü sonuca yol açmaktadır. Bir diğer biçimi de: Düğün alayının geçtiği yolun bir yakasına bir asma kilit, diğer yakasına da onun açacağı konmakta, alay geçtikten sonra ikisi tekrar bir araya getirilip kilitlenmektedir. Bu kötü ürpertici işler bugün de Lazları endişendirmeğe devam etmektedir. Bu korku ve kuşku nedeniyle damat

evine giriş sırasında alışılmışın dışında bir yol aranır. Şaşırtmaca oynanır. Gelinin ve damadın eve giriş sırasında kapı üst eşiğine yine kamalar saplanır çift bunun altından geçirilir.

Kız tarafı gençleri gelin kapıdan içeriye alınmadan damat evinden soğuk içme suyu isterler. Su yerine şerbet, limonata ikram edilir. Şerbetler içildikten sonra bu bardaklar kırılır, damat tarafı zarara sokulmaya çalışılır. Avluya girildiğinde, orada ele geçen ne varsa, çardak, kümes vb. her şey kırılıp dökülür. Şımarık kız tarafı konukları içeriye buyur edilirler, ancak ikna edilemezler. Konuk gençler kendilerine hizmetçi verilmesini isterler. Hemen birkaç adam emirlerine verilir. Bunlardan birinin görevi "çubukculuk"dur. Bu kişi avlunun orta yerinde ateş yakacaktır. Birisi de "suculuk" yapacaktır. Konuk gençler bir temsilciyi damat evine gönderirler. Görüşme başlar. Temsilci arkadaşlarının inek ya da öküz talep ettiklerini bildirir. bu istek hemen yerine getirilir. Getirilen inek ya da öküz gözden geçirilir, tetkik edilir, beğenilmez. Geri çevrilir. Bunun ardından iki erkek insan rehin istenir. Bu iki erkek, küçük yaşta çocuklardır. Bunlar gözden geçirilir, tetkik edilir dudak bükülür, beğenilmez veiade edilir. Sonunda güveyinin kendisi istenir. Güveyi kendisinden mutlaka uzun bir kişi tarafından alınıp getirilir. Öyleki güveyi bu uzun kişinin arkasında dikildiğinde görünmemelidir. Güveyi konukları saygıyla selamlar, içeriye kaçar. Buna itiraz sesleri yükselir:

"-Damadımız bizi başıyla selamladı ama içeriye buyur etmedi." denir. Sesini duymak istiyoruz, acaba dilsiz mi? denir. Güveyi tekrar getirilir. Bu kez onları sözle selamlar, hoşgeldiniz der. İçeriye buyur eder. Kimi zaman güveyi burada konuşmaktan sıkılır, beceremez, tekrar tekrar çağrılır, konuşmaya zorlanır.

Konuklar damat evinden halı, kilim, hasır gibi yaygı eşyaları isterler. Bunlar koşturulur, avluya yazılır. Üzerine gelinkız, nedimeleri ve yanında bulunan kadınlar geçer, dikilirler. Oğlan

tarafı kalabalığı buraya sokulamaz, ayrı bir köşede durabilir. Kaynana, elinde bozuk para karıştırılmış darı tepsisiyle çıkagelir. Bunu gelinin başı üzerine serper. Aynı şeyi kayınbaba da tekrarlar. Ardından güvey de bunu taklit eder. Yere serpiştirilen paralar kalabalık tarafından (çoğunlukla çocuklar) kapışılır. Bu paraların baş ağrılarına iyi geldiği söylenir. Buna inanılır. Darı ve paraların gelin başı üzerine serpilmesinin anlamı (gelinin bol kısmetli ve çok çocuklu olması) dileğidir. Kız tarafı gençleri mani söylerler. Bu maniler arasında bazı istek sözleri serpiştirilmiştir. Örneğin:

"İri ikipt na btkvit steri
Soren siceşi liveri
İri ivas do helari
Nuğit sicaşi liveri."

"Her dileğimiz yerine geldi ama
Hani nerede kaldı damadın liveri
Herkes memnun, mutludur
Gelsin buraya damadın liveri."

Kayınbaba gelinin elinden tutar, içeriye alır. Bu sırada erkek tarafı gençleri silahlarına davranırlar, havaya ateş ederler. Sevinç, mutluluk ateşidir bu. Kız tarafı gençleri de buna karşılık verirler. Silahlarına davranır birkaç el ateş ederler. Sonra hep bir ağızdan gelinle güveyi tatlı sözlerle kutlanır. Örneğin:

"İkibadat do ihçinat
İbrialat dimçkus teri
Gehvameni tat irişen
Murutshi do tutasteri."

"Çok yaşayın, yaşlanana değin
Karıncalar gibi çoğalınız
Herkesin duasını kazanın
Yıldızlarla ay misali."

Yeni evliler odalarına çekilirler. Damat, elindeki sivri uçlu kama ile gelinin tepesindeki duvağı kaldırır, yüzünü açar. Duvak ve peçeyi evin duvarına saplar. Ardından gelinin nedimeleri

odaya girerler. İpekli bir örtü ile gelinin başını örterler. Üstünü başını düzeltip onu kadınlar arasına çıkarırlar. Davetli kadınlar kendi aralarında fısıldaşırlar: "Maşallah kıza gelinlik çok yakışmış" gibi sözler ederler. Gelin bu gece sabahlara değin ayakta durmak zorunda kalacaktır. Çünkü eğlence sürmektedir.

Komşu davetliler önceden yemeklerini yemiş, sıraların savmışlardır. Bu kez kız tarafı konukları için sofralar kurulur. 15 kadar çeşit sulu yemekler yenir, börekler pilavlar bunu izler. Konuklardan biri pilav tepsisinin orta yerine kaşığını saplar "Giemdginu" diye seslenir. Bu, sofra hizmetçisi anlamındadır. Hizmetçi koşar gelir, buyur der. Konuklar hizmetçiden baklava, 10-15 tane haşlanmış tavuk, 1-2 tane kızartılmış kuzu, 1-5 kilo kıyılmış havan tütünü, meyve, vb. getirmesini söyler. Bu istekler oğlan tarafının ekonomik gücüne göre ayarlanmaktadır. Getirilen şeylerin yarısı geri çevrilir, Yemek işi bittiğinde güveyi çağrılır, sofrayı kaldırması söylenir. Güveyi sofranın iki kenarından tutar, kaldırır gibi yapar fakat kaldırmaz, oradan uzaklaşır. Konuklar sofradan kalkarlar. Bu kez hizmet eden grup oturur. Bunlar da pilav tepsisinin orta yerine kaşıklarını saplar isteklerini bildirirler. Şekerleme, cevizli sucuk, fındık, meyve kurusu vb. istekleri arasındadır. Gelen yiyeceklerin yarısını geri çevirirler. Bunları geline bağışladıklarını söylerler.

Erkeklerin yemek faslı bittikten sonra kız tarafı konuk kadınlarının yemek faslı başlamaktadır. Ardından da bunların hizmetini gören kadınlar izler. Yemek işi tümüyle bittikten sonra artık eğlence saati gelmiştir. Şarkılar, türküler, oyunlar ve türlü şaklabanlıklar tüm gece boyunca sürüp gider.

Kız tarafından gelen konuklar ertesi sabah yola çıkacaklardır. Bugün kayınbaba ocağın başına, ateşin karşısına oturtulur, gelin yanına götürülür, el öptürülür. Kayınbaba geline para bahşişi vermektedir burada. Bugünün gecesini de genç kızlar, erkekler eğlenceyle sabah ederler. Ortayere bolca yiyecekler

konur; şekerlemeler, baklavalar, kuru meyveler, vb. Gelin konukların önünde eğilir, avucunu öpüp alnına götürür. Temenna verir. Bunu yapmakla verilen bahşişlere teşekkür etmiş olur. Bahşiş konusunda çoğunlukla para tercih edilmesi, toplanacak kap-kacağın ihtiyacın çok üstünde olacağı endişesine bağlıdır. Paranın verilmesi ile hem düğün masraflarının karşılanmasında katkıda bulunulur hem de yeteri derecede birikmeyen eşyanın bu para ile satın alınması sağlanmış olur. Verilen bahşişleri gelin karşılıksız bırakmaz. Oda konuklara; şekerlemeler, ipekli mendiller, cevizli sucuklar, baklavalar ve diğer yiyecekler ikram eder.

Konukların dağılmasıyla sıra yeni evlilerin odalarına kapatılmasına gelmiştir. Çeyiz eşyalarıyla donatılmış odalarına çift nedime tarafından kapatılmaktadır. Önce damat içeriye alınmakta, ardından nedime kadın gelinin kolundan tutup içeri sokmaktadır. Bu sırada damat kapı arkasında ya da nedime kadının arkasına gizlenmek zorundadır. Çünkü gelin kızın ondan korkması olasıdır. Nedime kadın gelinkızı zifaf yatağı üzerine oturtur. Kulağına bir şeyler fısıldar, odadan çıkar. Gelin kız oturduğu yerden fırlar, ardından dışarıya kaçmak ister. Buna fırsat verilmez. Eğer gelin kız cidden korkmuşsa, kaçmakta ısrar ediyorsa damadın çok yumuşak tavırlarla, güleç yüzle ona yaklaşması gerekir. Kapılar kilitlenir, gelin kızın kaçması için olanak bırakılmaz. Gelin utancını kolay kolay üzerinden atamaz. Damat onu kollarından kavrar, yumuşak hareketlerle yatağın üzerine oturmasına çalışır. Yanyana oturan çiftlerden damat sorular sormaktadır. Gelinden ses çıkmamaktadır. Damat onu konuşturmak için çareler düşünür. Olmazsa bu kez onun parmaklarını avucu içine kıvırıp sıkar. Gelin çoğu kez "Yapma, acıtıyorsun" gibi laf etmektedir. Damat biraz daha üzerine varır gelinin:

"-Artık yeter, zamanı geldi. Yatmalıyız der. Buna da gelin olumsuz yanıt vermektedir. Tüm bu olan bitenler önceden hazırlanmış özel bir delikten, dışarıdan gözlenmektedir. Gelinle

güvey aslında bunu bilmektedirler. Gözleme işi zorunluluk halini almıştır. Buna karşı çare olarak çiftler odalarının ışığını karartmakta ya da kısmaktadırlar. Damadın gelinin parmaklarını sıkarak ondan ses alması kadınlarca (Gözetleyen kadınlar) hoş karşılanmaz. Onların ölçüsüne göre her şeye rağmen gelin damatla konuşmamakta direnmelidir. Böylesi gelin övgüye layık görülür.

Bazen çiftlerden ikisi de utangaçlıktan kurtulamıyorlar, birbirine sokulamıyorlar. Bu hal ise dikizci kadınlar tarafından alay konusu yapılmaktadır. 2-3 saat sonra gözetleme işine son verilmektedir.

İlk gece, kaynana kadın çiftlerin kapı önüne sıcak su koymak zorundadır. Sonraki geceler bu görevi gelin kendisi yapacaktır. Su ile çiftler birleşmeden sonra banyo yapmalıdırlar. İlk gecenin sabahı eğer kapı önüne konan su aynen duruyorsa bu durum ev için büyük üzüntü kaynağıdır. Hemen akla "Acaba çocuklar bağlı mıdırlar yoksa anlaşmazlık mı var aralarında?" gibi sorular gelmektedir.

Üçüncü günün sabahı, evin görümcesi, yeni gelini odasından alıp mutfağa götürmektedir. İlk iş olarak mısır unu hamurununu pilekiye koydurmaktır. Artık bundan sonra gelin evde herkesten erken uyanmalı ocağı tutuşturmalı, taze mısır ekmeği (mçkudi) pişirmeli, etrafı silip süpürmelidir. Akşamları da gelin herkesten sonra yatmalıdır.

Laz gelinleri kaynalarına "damtire", kayınbabalarına da "mtire" demektedirler. Onlara karşı hizmette en ufak kusur etmezler. Bir yıl geçmeyince de onların yanında ses çıkarmazlar. Bazen bu süre 5 yıl ve daha uzun sürebilir. Bu süre içinde geline "Otur" denmedikçe kendiliğinden bir yere ilişmesi caiz değildir. Koca evine gelişinin dördüncü günü gelin babaevine ziyarete götürülür. Bu olaya Lazcada "kuçheş ktala" yani ayak dönüşü denir. Gelin aynı köy halkındansa "kuçheş ktala"dan akşama koca evine dönmek zorundadır. Başka köydense orada bir gece

sabahlama hakkı tanınmaktadır. Bu tarihten sonra kız anası oğlan tarafına ziyarete gelebilir. Düğün günü kalabalığı ile birlikte kız anası ve babası oğlan evine gidemezler. Yeni gelin koca evinde bir yıl geçmedikçe tarla, bahçe işine götürülmez. Onun görevi bu süre içinde ev işlerini görmekten ibarettir. Bir yıl süresince akşam erken saatlerinde gelinin oda ışıkları yakılmalıdır. Bunu anlamı "Hanesinin sürekli aydınlık, mutlu olması" dileğidir.

LAZCA VE MEGRELCEDE AKRABALIK TERİMLERİ

Lazca	Megrelce	Türkçesi
Cuma	Cima	Kardeş(Erkek)
Da	Da	Kardeş (Kız)
Nana	Nana(Şimdi Dida)	Anne
Baba	Baba(Şimdi Mama)	Baba
Papuli	Babu	Dede
Didi Nana(Nandidi)	Bebi	Nine(Büyükanne)
Cumadi	Cumadi (Şimdi Bidza)	Dayı ya da Amca
Çili	Çili	Kadın (Eş) Karı
Kimoci(Komoci)	Komonci	Koca (Eş)
Sica	Sinca	Damat, Enişte
Noğame	Sasinco	Nişanlı (Damat adayı)
Noğamisi	Şanili	Nişanlı kız
Çita Nosa (Çutahusa)	Moçkudi	Yeni gelin
Nisa(Nusa)	Nosa	Gelin
Mtiri	Muantili	Kayınbaba

Bitçi	Boşi	Oğlan çocuğu
Kulani(Bozo)	Dzğabi	Kız
Ohrorca(Osuri)	Osuri	Kadın
Osurskiri	Osurskua	Kız çocuğu
Ohreskiri(Evin oğlu) Kayınbirader		Ohoreskiri
Ohrasure(Evin kızı)	Ohraskiri	Baldız
Da Mogaperi	Mordai	Süt kızkardeş
Cuma Mogaperi	Dzidzeskua	Erkek sütkardeş
Animse	Cumaşkua-Daskua	Yeğen
İngsalape	Bidziskua-Manidaskua	Hala ya da dayı çocuğu(kuzen)
Proğoni	Skuamneri	Üvey kardeş
Nanaşantini	Nanaşamneri	Üvey ana
Babaşantişi	Babaşamneri	Üvey baba
Bere	Bağana	Çocuk
Skiri	Skua	Evlat
Şira	Kvri	Dul
Mandzageri	Mezobeli	Komşu
Dane kadın(sağdıç)	Dade	Nedime
Makari	Makari	Gelin alayı(Seymen)
Umçane(Umçaşe)	Umçaşi	Büyük, Üst(Amir)
Umkilaşi	Uklaşi	Küçük (Emir altında olan)
Kimoceri (Komoceri)	Gathili	Evli kadın(Kocalı)
Çileri	Çilami	Evli erkek(Karılı)

Burada verilen örnekler Vitse-Arkabuli diyeleğinde azçok değişime uğramaktadır. Değişime uğrayan sözcükler tırnak içinde gösterilmiştir.

Kültürel ve ekonomik yönden geri kalmış bir eve gelin gelen kızlar çok zor günler yaşamak mecburiyetindeler. Üç yıl boyunca büyüklerinin yanında oturması, beş yıl boyunca kayınbabasıyla konuşamaması, büyüklerin yanında kocasıyla konuşamaması çoğunlukla böyle ailelerde görülmektedir. 40 yıl boyunca Laz kadınlarının kocalarına ismen seslenmesi caiz değildir. Bu süre içinde kadın kocasına "Ebçi" demek zorundadır. "Adam buraya gel, adam öteye git" (Ebçi mohti aşo, ebçi igzali) gibi. Erkek de karısına ismen selenemez. Sadece "Hey" diyebilir. "Hey bana bak, hey su kat" (Hey gulitskedi, hey tsakari giemibi) gibi. Eskiden bu tür isimlendirmelere Gürcüstan'ın başka bölgelerinde de raslanırdı. Samegrelo'da, Tuşeti'de, Mohev'de, Hevi'de vb. 40 yıl sonra erkek karısına artık "Hçini" diye seslenebilir. Bu da kocakarı anlamındadır. Kadın da kocasına artık "Badi" diyebilir. Bu da ihtiyar anlamındadır. Gelin (Nisa) kayınbabasına artık "Baba" diyebilir. Kaynanasına da "Nana" diyebilir. Buna karşılık tüm ev halkı onu "Gelin" diye çağırabilirler. Eğer bu gelin başka köyden gelme ise tüm komşular ona "Gelin" demek zorundadırlar. Aynı köyden olanlara kimisi ismen de seslenebilir. İyi kaynanalara çatan gelinler için diyecek yok, ama kötü kaynanalara çatan gelinlerin tek kurtuluş çareleri ayrı eve çıkmak olacaktır.

Ayrı eve çıkmayı zorunlu kılan nedenlerin başında: Evde iki ya da daha fazla gelinin bir arada bulunmasıdır. Böyle hallerde gelinler arasında anlaşma güç olmakta, ilişkiler çekilmez duruma gelmektedir. Kaynanalar açısından en iyi gelin, en taze olanıdır. En küçük gelininin kocası eğer eşine yeterince bağlı görünmüyorsa ayrı eve çıkmada gelin olumsuz tavır almaktadır. Eski evde, büyüklerle birlikte kalmakta direnmektedir. Laz kadınlarının temel görevleri arasında erkeğinin yanıbaşında tarla, bahçe işine de katılmaktır. Kışlık odun taşımada kocasına

yardımcı olmak da görevleri arasındadır. Laz erkekleri eşlerine hiçbir zaman hesap vermek zorunda değillerdir. Kadının bu türlü sorular sorması, bazı öneriler ileri sürmesi mümkün değildir.

Ayrı eve çıkma sırasında gelin, kayınbaba evindeki hiçbir eşya ve mala ortaklık iddiasında bulunamaz. Onun hakkı Sadece baba evinden getirdiği çeyiz eşyalarını alıp gitmekten ibarettir.

(Bereşokopumu-Dobadu) Doğum

Yeni doğum yapmış bir Laz kadını (Nuhusa Oharça) bazı davranışlarında dikkatli olmalıdır. Ağır yük kaldırmamalı, gece yolculuğuna çıkmamalıdır. Evhalkı da onu kollayıp gözetmek zorundadır. Doğuma bir hafta kalan artık o işe götürülmemeli, durumu anlayışla karşılanmalıdır. Hamile kadınların ceviz ve fındık gibi yiyeceklerden kaçınması gerekir. Bu yasağa uymayanların çilli bebek doğuracaklarına inanılır. Etli ve pirinçli yemekler de yemesi doğru değildir. Özellikle böbrek, ciğer, dalak, yürek gibi etleri asla ağzına değdirmesi caiz değildir. Hamile bir kadın hamileleğinin dokuzuncu ayında avluda oturur, eteğine mısır ufalar bunu ata yedirirse uğur sayılır. Eteğini sonunda silkelemeli ve geçip ocağın başına oturmalıdır. Doğumun yaklaştığını haber veren sancılar başladığında hamile, doğum odasına çekilir. Açılmadık yatağın üzerine uzanır. "Oncire"

Olay geceye raslamışsa kocası durumu ev halkına haber verecektir. En uygun olanı kızkardeştir. Yoksa gelinlerden birisi olabilir(Nisa). Olay gündüze raslamışsa ev halkı bunu rahatlıkla anlayacaktır. Ebeye haber vermeye koşacaktır. Köyde bu işten anlayan birçok kadın varsa, öteden beri bu evdeki doğumları idare eden kadın seçilir. Bu kadının evi diğerlerinden uzaksa birkaç gün öncesinden çağrılıp evde hazır bulundurulur. Ebe kadın gelir gelmez doğum yatağını açıp hazırlamakla işe koyulur. Doğumun rahat geçmesi için (Oncire) çarşaf içine alınır,

sallanır. Bunun doğumu kolaylaştıracağına inanılır. "Bere" çocuk ters geliyorsa lohusa hemen dizüstü, yüzükoyun çöktürülür, karnı oğuşturularak bebeliğin gelişine yön verilir.

Zor geçen doğum olaylarında lohusanın erkeği eşine avucuyla su içirmekte, suyu üç kez üzerinde gezdirmektedir. Bu gelenek çok ilginçtir ki bazı diğer Gürcü boylarında da görülürdü. "Mohevlilerde" ve "Raçveliler"de aynen tatbik edilirdi. Sonra tavan arasından çürük bir ağaç indirilir (Txmele ağacı) yarılıp içinden ağaç kurdu çıkarılır. Kurt ezilir, bir miktar suyla sulandırılıp lohusaya içirilir. Buna Lazcada (Muuturişi tskariş uşumu) yani kurtlu su içirmek denir. Bir yandan da doğumu kolaylaştırmak için Tanrıya dua edilir. "Allahım sancılardan, iniltilerden sen kurtar"= (Gormoti çvini tskunuş aşletini) denir.

Doğum yapmış bir kadının sütünün bol olması için başına boz renkli bir taş asılır. Bu taşa Lazcada "Lorizmaşi kva" denir. Bebek (Mamuni) dünyaya gelir gelmez ilk iş olarak göbek kordonu (Umpa) kesilir. Sonra bebek iyi kaliteli tuvalet sabunu ile yıkanır. Bu yoksa normal banyo sabunu ile yıkanabilir. Bezlere sarılır, annesinin (nana) yatağına yatırılır. Lohusaya da banyo yaptırılır. Hastanın yatağının sıcak olmasına özen gösterilir. Doğum sırasında ev halkı doğum odasına yaklaşamaz. Burada ebe kadından ve bir yardımcı kadından başkası bulunamaz.

Bebek doğar doğmaz ev halkınca cinsiyeti sorulur. Oğlan olmuşsa buna pek sevinilir. Evin balkonuna çıkılır ve birkaç el silah sıkılır. Silah sıkma işini erkeklerin bulunmadığı sırada kadınlar da yapabilirler. Ardından bebeğin babasına müjdeci koşturulur. Baba bu müjdeyi asla ödülsüz bırakmaz. Doğumdan sonra hemen pilav pişirilir. Oğlan doğmuşsa pilav biraz daha bolca yapılır. Yaşlı Lazlar bunun anlamını şöye açıklıyorlar: "Oğlan eli açık gönlü gani olur." diyorlar. Lohusanın ziyaretçileri yavaş yavaş gelmeye başlamıştır. Önce "mandzagerebi" yani komşular gelir. Bebeği ve anneyi kutlar dua ederler. Buna Lazcada "gehvamupan" adı verilir. Bu sözler aşağı yukarı şu

sözlerdir:

"Allah mutluluk içinde torunlarını da göstersin."="Heladokarobate, Ğormatik Motalepeşa mogiçişinas". Lohusa bu duaya "amin" der. Ziyaretçi kadınlar arasında hamile kadın varsa lohusa bu duanın aynısını ona iade eder, hayırlı temennilerde bulunur.

Lohusa bir kadını ziyaret etmek ancak kadınların hakkıdır. Erkeklerden, kardeşler ancak üç gün sonra görebilirler onu. Bebek, ziyarete gelen akrabaların kucağına konur, bahşiş beklenir. Lohusaya pişmiş yumurta ve pilav iyi gelir. Bu yiyeceklerin mide bulantılarını bastırdığı söylenir. Doğumdan sonra sancılar dinmemişse, lohusanın karnı üzerinde tekerlek duruşu pozisyonunda bir elek konur. Bastırılır. Buna Lazcada "ontsiru gejadigimu" denir. Hasta bu eleğin telleri arasından bakar. Ebe ile aralarında şöyle bir konuşma olur:

Ebe - Ağrın hafif mi? (Mankareni çorçi?)

Hasta - Hafiftir. (Çorçiren) Bu sözler üç kez tekrarlanır. Bebeğe günde iki kez banyo yaptırılır. "Çumanişi do Limcişi", yani sabah akşam. Bu bir hafta (Ar dolon) boyunca böyle sürer. Hasta bir hafta sonra ayağa kalkabilir. Bazen daha da erken toparlanabilir. Erken toparlanıp yağa kalkabilen gelinini kaynana (damtire) özenle tetkik eder, sevinir, gururlanır. Gelen konuklara gelinin övgüsünü yapar:

Doğum olayı gelinin ilk doğumuysa gelen konukları karşılamadan önce gelin yüzüne pudra çalar, üstüne başına biraz daha fazla çekidüzen verir. Aynen gelinliğinde yaptığı gibi (Noğamisi). Bu süslenmenin anlamını yaşlı Lazlar şöyle açıklarlar:

"-Yeni doğum yapmış taze gelinlerin arkasını kırk gün süreyle azrail bırakmaz. Eğer ölüm (Ğura) onu yenerse hiç değilse ahirete güzel yüzle gitmeli," derler.

Bebeğin kesilen göbek kordonu (Umpa) bir cami avlusunda, temelin dibine gömülür. Bunda bebeğin kız ya da erkek olması hiç bir rol oynamaz. Bebeğin böylelikle akıllı (Noseri) olacağına inanılır.

Bebeğin sağlık durumunu izlemek ve onun uzun ömürlü olmasını temin için kırk gün süreyle onu bir terazinin kefesine koyar, kefenin diğer gözüne de taze balık koyarlar. Bebeğin ağırlığınca bu balıklar hergün toprağa gömülür. Böyle yapmakla bebeğin kötü kaderinden savulduğuna inanılır. Bu alışkı eskilerde Gürcüstan'ın Gurya bölgesinde de bilinir, yapılırdı. Guryalılar bu harekete "Toprağın kandırılması" derlerdi. Ancak burada terazinin kefesine balık değil, yavru domuzların kemikleri konurdu.

Guryalılar, doğumu yaklaşan hamile kadınların karnına balık yapışkanını sürerlerdi. Bunun doğumu kolaylaştıracağına inanılırdı.

Gürcüstan'ın Trialeti bölgesinde yaşayan Rumlar eskiden balığı verimlilik sembolü olarak kabul ederlerdi. Kısır kadınlara kurutulmuş balık çirozlarını yedirir, onların böylece hamile kalabileceklerine inanırlardı.

Yeni doğmuş bebeklere musallat olan hastalıklar çok olur. Bunlardan karekteristik özellik taşıyanlar arasında kulak çevresi (Osahilo) yaralarıdır. Bu görüldüğünde annenin acı, tatlı, ekşi yiyeceklerden kaçınması gerekli. Karın sancısı (Tatahana). Bu hastalığa karşı Lazlarda epey bolca çareler vardır. Örneğin: İçine bir miktar kül ya da barut karıştırılmış bir bardak su ısıtılmış tuğlanın bebeğin karnı üzerine konması vb. Bunlardan yarar görülmediği takdirde geciktirilmeden bebeği okutmak gerekir. Okuyucu (Hoca) okuyup üflediği bir ip üzerine düğümler atar. Bu efsunlu ip bebeğin beline bağlanır. Bir başka önlemde: Bir yumurta üzerine hocaya muska yazdırılır, yumurtaya iple kulp yapılıp tavana asılır.

Bebek eğer çok ağlıyorsa bunun nedeni "Göz değmesi" ola-

bilir. Yaşlı kimselere göz duası okutulur. Göz değmesinden korunmak için (Toli var matsas) bebeğin başına ve elbiselerine renkli boncuklar takılır. Boncuk dizisi (Moni),arasında dişler (Abuş kbiri), kaşık kırığı (Kiziş notehe) vb. de bulunur.

Uğrama ya da çarpılma gibi kötü ruhların neden olduğu hastalıklara Lazcada "İhiçinka" adı verilir. Bebeğin uğramadan korunması için muska yazdırılır, beşiğin üzerine iliiştirilir. Bebeğin yastık altına da "kuran" konur. Kuran bulunmadığı takdirde Hamayli de koymak yararlı olacaktır.

"Mjoraş", gün batımından sonra lohusa kadın (opetuşi) avluya çıkmamalıdır. 40 gün süreyle bebeğin banyo artığı suyu dışarıya dökülmemelidir. Bu su evin içinde, müsait bir yere besmele çekilerek dökülmelidir.

Bebeğe ait bezler ve çamaşırlar gün batımından sonra avludaki ipte bırakılamaz. Eğer unutulmuş da kalmışsa yapılacak iş, onları (daçhiri) ateş üzerinde gezdirmek, üzerine sinmiş kötü ruhları böylece çıkarmaktır. Akşam ezanından sonra eve dönen evin erkekleri doğrudan doğruya bebeği kucağına alamazlar. Önce yanan ocağın başına gitmeli, üstlerini başlarını ateş üzerine siykeleyip kötü ruhlardan arınmalıdırlar. Ondan sonra ancak bebeğe yaklaşabilirler. Bu kaideye babanın da uyması zorunludur.

Akşam ezanında lohusanın odası aydınlatılmalıdır. Işıklar sabaha dek açık bırakılmalıdır. Işıkta "Cadılar"ın gelip kötülük etmesi mümkün değildir. Laz inancına göre cadılar aslında aramızda dolaşan insanlar arasından çıkarlar. Gece olunca bunlar kanatlanır, kötülük yapmak için göklerde uçuşurlar. Bunlar körpe bebeklerin kalplerini yerinden söküp kanlı kanlı yemeye bayılırlar. Bebeğin annesinin her gece yatmadan şu duayı okumasında yarar vardır:

"Kul euzübirabbinnasi, melikinnasi, ilahinnasi, min şerrin vesvasil hennasi, ellezi yuvesvisu fii sudurinnasi, minel cinneti

vennas."

Laz innacına göre bu dua bebeği cadılardan ve diğer kötü ruhlardan koruyacaktır. Bazı durumlarda da beşiğin çevresine tülbentten bir ağ cibinlik sarılmaktadır. Bununda yararlı olduğuna inanılmaktadır.

Doğumdan bir hafta sonra sıra bebeğe isim koymaya gelmiştir. Çocuğa isim koyma (seçme) hakkı herkesten önce dede (Papuli) ve nineye (Nandidi) aittir. Bunlar sağ değilse bu hak anne-babaya geçmektedir. Çocuğa isim seçilirken mutlaka ailenin büyüklerinden ya da yakın akrabaların taşıdığı isimlerden birinin model tutulması gerekir. Bunun bazı istisnaları vardır. Örneğin: Bayram günleri dünyaya gelen erkek çocuklarına "Bayram" ya da "Bayramali" ismi verilebilir. Bunda hayır vardır. Şaban ayında doğanlara "Şaban" Ramazan ayında doğanlara "Ramazan", Recep ayında doğanlara da "Recep" adı vermek uğurlu sayılır. Lazlar çocuklarına isim seçerken çoğunluk Müslüman kitabi isimlerin seçilmesine de özen gösterirler. Ancak bu isimler Laz telaffuzuna göre bazı değişikliğe uğramaktadır. Örneğin: Muhammed'e "Memet" ya da "Memedi" Ahmed'e "Amedi" Ali'ye "Alya", Hatice'ye "Haccei", Ayşe'ye "Aşei", Fatma'ya "Padi" vb. demektedirler. Lazlar Türkçe soyadlarını da kendilerine özgü biçimde telaffuz ediyorlar. Örneğin: Tantioğlu "Tantuşi", Çeboğlu "Çebişi", Kitmiroğlu "Kitmiriş", Sofuoğlu "Sopişi" vb. "Şi" soneki Lazcada bağlılık, aidiyet ifade eder. "Mişire" kiminsin? demektir. "Tantuşi" Tantuların anlamındadır.

30-40 yıl kadar önce Lazlar arasında Laz orijinli soyadları daha çokça görülürdü: Narakia, Jordania, Papaskiri, Tsuleskiri, Çikovani vb, 1931yılından bu yana bu türlü, Türkçe olmayan soyadları taşımak yasaklanmıştır Türkiye'de. 1935 yılından bu yana Lazlara yeni soyadlar uydurulmuştur.

Lazlarda bebeğe isim takılırken bir yandan ezan okumak adettir. Bu iş çocuğu bir nevi "kutsama"dır. Bebek kendisine

ezan okuyan kişiye benzermiş diye bir inanış vardır. Bu nedenle ezan okuyacak kişinin, zeki, düzgün fizikli, güçlü biri olmasına dikkat edilir. Böyle biri çevrede bulunmazsa hoca çağrılır, bu iş gördürülür.

Çocuklar iki yaşını doldurladan bir köyden diğerine götürülmezler. Bunun nedeni "nazar" ve "kötü ruhlardan" çekinmedir. Eğer böyle bir seyahat zorunlu olmuşsa, çocuğun alnına kara çalmak ve onu çirkinleştirmek gerekir.

"Ontselişi Çanda" Beşik Eğlencesi

İlk doğumlarda beşik düzme görevi doğum yapan gelinin ailesine düşmektedir. Onlar zaten doğumdan önce bunun hazırlığı içindedirler. Beşik takımı düzüldüğünde damat tarafıyla birlikte bir gün belirlenir. Beşik eğlencesi (Onseliş çanta) gününün perşembe ya da pazara raslatılması iyi sayılır. Kız tarafı davetlileri bugün toplaşırlar. Minder, yorgan, yastık, sargıbezleriyle donatılmış beşiği ve anneannenin bebek için diktirdiği elbiseleri, akrabaların hazırladığı giyecek eşyaları da alarak damat evine gelirler. Beşik takımı ve diğer eşyalar özel tutulmuş bir adam tarafından taşınır. bu adam görevi sonunda para bahşişi alır. Beşik eğlencelerine erkekler katılamaz. bu kadınların hakkıdır sadece. Kız tarafından gelen 25 kadar kadın itibarlı davetli sayılır. Oğlan tarafı bunları elinden geldiğince hoş karşılamalıdır. Beşik birkez de ebe kadın tarafından elden, gözden geçirilir, düzenlenir. Sonra ebe kadın beşiğin üzerine bir miktar para bahşişi koyar. Herkesin bahşiş vermesi işini başlatmış olur. Orada bulunanların güçleri oranında bahşiş koyarlar. Sonra annesi babası hayatta bir kız çocuğu çağrılır. Bebeği beşiğine yatırması söylenir. Bu kız çocuğu bebeği ilk kez beşiğe koyarken şöyle dua eder:

"-Nababate orda do açkvanisti bitçi gioncirat". Yani analı babalı büyüsün, ikincisi de erkek olsun. Oradakiler hep bir ağızdan "amin" derler.

Artık bugünden sonra ebe kadının görevi sona ermiştir. Be-

beği yıkamak ve diğer bakım işleri anneye aittir. Anne ebe kızlına bir takım hediyeler verir. Sabun, iki adet mum, bir düzine kibrit, para gibi. Beşik eğlencesine katılan kız tarafı davetlileri başka köyden gelmişlerse bir gece konuk edilir. Aynı köyde olanlar eğlence sonunda, akşama evlerine dönerler.

Çocuk Bakımı ve Yetiştirilmesi

Bir yaşına kadar çocuğun her türlü bakımı, gözetimi anneye aittir. Çocuk ayağı üzerine dikilince (Ogzalon) kolay yürüme öğrenmesi için bazı yardımcı araçlar yapılır. Bunlardan biri şu: Müsait bir yere dört kazık çakılır. Bunlar arasında, uzunlamasına ve birbirine paralel olarak düzgün iki çıta uzatılır. Çocuk bu çıtaların arasına dikilip çıtalara tutunması sağlanır. Bundan cesaret alan çocuk ileriye doğru adımlarını atacaktır. Bu ilgilere dedesinin ve babaannesinin de yardım payı vardır.

3-4 yaşına varmış bir çocuk, boş mısır somaklarıyla kendi kendine "Ohori" ev yapmaya çalışır. Kartonla ya da tahta ile sandal, kayık (Peluki, nuşi) yapmaya gayret edebilir. Sıcak havalarda su kenarlarına giden çocuklar arasına karışıp pelukaları, nuşileri yüzdürmeye çalışabilirler.

Biraz daha yetişkin Laz çocukları o kadar mükemmel sandallar yapıyorlarki bunlara oyuncak demek zordur. Birkaç kilo yük bile taşıyabilirler bu sandallar. Çocuklar bunlara yelken de uyduruyorlar. Dalgasız büyükçe su birikintilerine salıveriyorlar.

Erkek çocuklar 5-6 yaşlarına varınca sünnet çağına girmiş olurlar. Bazı görüşlere göre sünnet olayı çocuğun aslında kutsanma olayıdır.

Sünnet operasyonunu yapan kişiler aslında doktor değillerdir. Sadece bu işte deneyim kazanmış usta kişilerdir o kadar. Sünnetçiler çoğunlukla ilkbahar aylarında yanlarında bir ya da iki yardımcı bulundurarak köy köy dolaşırlar. Bunların gelişini

işiten aileler sünnet çağında çocukları varsa sünnet ettirirler. Sünnet sırasında çocuğa sünnetçinin tatlı dil, güler yüz göstermesi gerekir. Espriler de yapması yararlıdır. Aksi halde çocuk ürkebilir. Operasyonda zorluk çıkarabilir. Operasyon aletleri bu iş için özel hazırlanmış aletlerdir. Sünnet işi gerçekleştikten sonra bir takım ağrı dindirici ve tedavi edici ilaçlar kullanılır. Çocuk birkaç gün yatakta tedavi görür. Sünnet olan çocuğa para bahşişi verilir, bu onun susmasına yardımcı olur. Bazen grup sünnetlerde çocuklar arasında rekabet yaratılır. "Görelim bakalım hanginiz daha erkekmiş. Şimdi belli olur gibi laflar söylenir. Buna rağmen ağlayan çocuklara da "labeşa" denir. Zırlayıcı anlamındadır bu söz. Çocuk alaya alınır.

Sünnet merasiminde ekonomik gücü iyi olan aileler düğün tertip etmekte, hısım, akraba, konu komşuyu çağırıp yemekler vermektedir. Bu gelenek bugün de sürdürülmektedir.

7-8 yaşlarına varmış bir çocuk büyükleri tarafından biraz daha katı kurallarla terbiyeye çalışılır. Dedeler ve nineler annebabalara nazaran daha yumuşak, koruyucu rolü oynamaktadırlar. Yaramaz bir çocuğu azarlarken şöyle söylenir: Adın batsın senin (Cohi gamagiçkudaş). Adın batmasın. (Cohi mo gamagikudaş) İki gözün körolsun (Jur tolepe mo dagidgidas) İki gözün körolmasın (Jur tolepe dagidgidas) vb. Buradaki "Mo" olumsuzluk eki çocuğa beddua yerine dua anlamı kazandırmaktadır. Ama bu gizlenmiş anlam ona sezdirilmemektedir. Kör olmasın (Mo Dogidgidsas) gibi. Bir çocuğun iyi davranışları da şu sözlerle ödüllendirilir: Sana kurban olayım, başına dolanıp öleyim. (Gogitha do gogağara), Allah uzun ömürler versin. (Ğoromtik didi dğa mogçap)

Gürcüstan Lazları bir yana bırakılırsa bugün Türkiye Lazları arasında okuma çağına gelmiş bir çocuk için hiçbir ön hazırlık söz konusu olmamaktadır. Türkiye'de eğitim, öğretim kuruluşları yeterli düzeyde yaygın değildir. Ancak 7-8 köye bir ilkokul isabet etmektedir. Bunun yanısıra Laz çocuklarının ana-

dilleriyle değil de değişik bir dille (Türkçe) eğitilmeye çalışılmaları bazı güçlükler çıkarmaktadır. Çocuklar çoğunlukla ders konularını anlayamamakta, birkaç yıl aynı sınıfa devam zorunda kalmaktadırlar. Okuldan çocuğun uzaklaşması nedenleri arasında Laz ailelerin ekonomik güçlerinin zayıf olmasıdır. Okuma masraflarının ağır olması, birçok Laz ailenin cahil kalmasına yol açmıştır.

Laz çocukları 12-13 yaşlarında hayata atılmaktadırlar. Henüz 9-10 yaşlarındayken balıkçılık tekniğini kavramaya başlarlar. Sandal kullanma, kürek çekme, ağ örme, kalafat işleri, hava tahmininde bulunma, silah kullanma vb. bunlar arasında sayılabilir. Daha büyük yaştaki çocuklar ise rahatça tarım işleri ve yapıcılık, ustalık uğraşılarına girişebilirler.

Oyunlar, Eğlenceler

Lazistan çocuklarının çok çeşitli ve zengin oyunları vardır. Çocuklar yetişip oyun çağına girdiğinde artık disiplinli, kurallara uygun oyun düzenine girmektedirler. Bu kurallı oyunlardan birisi "Pantskumpaleşi" ya da "Getkobinuşi" (Saklambaçtır) tır. Saklambaç oyunu şöyle oynanır: Oyuna katılan çocuklar yere çömeşirler, sol el parmaklarından ikisini sıra halinde yere dizerler. Oyunculardan birisi sağ el işaret parmağıyla bu sıra parmaklar üzerinde tek tek gezinir.

"Elelem belelem

Simsi katu timkozi

Açka, daçka, tunagali, tusandali

Eline, koçine Tsitsilaş bere." der. Bu dörtlüğün son sözcüğü hangi parmak üzerinde biterse o çocuk ebe seçilir. Herkes saklanmaya koşar. Saklananlardan birisi "Kuku" diye bağırır. Ebe (Getkobineri) gözlerini açar, onları aramaya koyulur. Gizlenenler ebeye yakalanmadan çıkıp noktaya yetişmeli, ellemelidirler. Noktaya yetişip el vuran çocuk "Pantskum Pale" der. Yetiştim,

elledim anlamındadır bu sözcük. Ebe oyuncuya yetişirse vücuduna ellerse ellenen çocuk (gentskobine) yani ebe olacaktır. Hiçbirini elleyemediği sürece ilk ebelnin ebeliği sürecektir.

"Kvapıpuloni" Beştaş Oyunu:

Deniz sahillerinden seçilecek beş taş bu oyunun başlıca aracıdır. Oyun sahilboyundan uzak köylerde oynanıyorsa bu taşlar kiremit kırıklarından özel olarak yontulabilir.

Sol el başparmağı ile işaret parmağından köprü yapılır. Yere basılır. Beş taş köprünün önüne serpiştirilir. Tek taş havaya fırlatılarak bunun düşene kadar ki süre içinde yerdeki taşlar tek tek köprü altından birbirine değdirilmeden geçirilmeye çalışılır. Bu oyunun tüm periyodlarını hatasız gerçekleştiren çocuk başarmış sayılır.

"Milobia" Çelik Çomak:

Bu oyun küçüklerin olduğu kadar büyüklerinde ilgisini çekmektedir. Önce oyunu başlatacak kişi seçilir. Bu da: Yassı bir deniz taşının bir yüzüne tükürülerek ıslatılır. Havaya atılır. Ardından sorulur: Yaş mı, kuru mu? Yaş diyenle kuru diyenin sonucunu yere düşen taş gösterecektir. Oyuncular iki gruba ayrılırlar. Ellerinde birer çomak ve birer çelik vardır. 30 santim boyundaki sivri uçlu çelikler çapraz duruşla hafiften toprağa saplanır, buna var gücüyle çomak çarpılır. Hangi oyuncunun çarptığı çelik daha uzağa gitmişse o oyuncu galip sayılır.

İlk atış figürüne "Etsamalu" değnek çarpma, ikinci figüre de "Gotsamalu" çelik devirme denir. Atışta (Vuruşta) hata yapan oyuncu vuruşunu yinelemek zorundadır. Üç vuruş sonundaki skor yenenle yenileni ortaya koymaktadır. Yenilene "konikvatu" mağlup adı verilir. "Etsamalu" ve "Gotsamalu" figürleri tamam olduktan sonra sıra oyunun "İU" bölümüne gelmektedir. Bu figür: Sol elde tutulan çelik çubuğun havaya atılmasıyla buna çomak vurulmasıyla yapılır. Çeliğin mümkün olduğunca uzaklara kadar götürülmesi makbuldur. Skor yedi kez

tekrarlandıktan sonra tamamlanmaktadır. Hatasız vuruş yapanlar ve çeliği uzağa atabilenler kazanmış sayılırlar.

"Kalka" Çelik Çomak Oyunu:

Bu oyun da birinci çelik çomak oyununa benzemektedir ancak yenilen oyunculara verilen ceza değişmektedir. Sol elde tutulan çelik havaya fırlatılmakta, yere düşmeden sağ eldeki çomakla vurulup uzaklara atılmaktadır. Bu figür üç kez yinelenmektedir. Bu süre içinde en az hata yapan ve ençok uzağa götürebilin oyuncu kazanır. Bu oyunda diğer oyunda bulunmayan bazı haklar vardır. Örneğin: Oyuncu çeliği havaya fırlatıp çomakla vurmaya hazırlandığı sırada karşısındaki oyuncu çeliğini havada avlayabilir. Çeliği havada avlayan rakip oyuncu onu hızla toprağa çakar. Bu kez çelik sahibi çeliğini toprak içinden havalandırmak zorunda kaalmaktadır. Bu da son derece güç olmaktadır. Üç kez yinelenen bu figürler sonıucu başarı sağlayamayan taraf karşı tarafın "Lakoti" enikleri sayılırlar. Enikler grubuna oyunu sürdürme hakkı tanınır. Başarıya ulaştıklarında bu cezalı isimden kurtulabilirler. Bu kurtuluşa da "Lakotebiş toli gantskimu" adı verilir. Anlamı ise "Enikler gözlerini açtı"dır.

ŞARKILAR, ŞİİRLER

Laz gençleri dini bayramlar haricindeki, düğün, imece, bayram günleri karşılıklı türküler okumayı, şiirler söylemeyi pek severler. Kızlı erkekli gruplar (Çkonşca) meşe ağaçları diplerinde toplaşır salıncaklar kurarlar. Asırlık meşe ağaçları Lazistan'da çokça bulunan ağaçlardır. Bu salıncaklara (Okontsure) önce kızlar bindirilir. Sonra erkekler binerler. Erkekler grubu kızlar grubundan biraz uzakça, topluca durmaktadırlar. İğneleyici şiirler, maniler söylemeye önce erkekler başlarlar. Kızlar da zaten buna hazırlıklıdır. Gecikmeden yanıtlarlar oğlanları söylenen sözler çoğunlukla irticali (O anda yaratılmış sözler) dir. Vaziyete göre düşünülmüş şeylerdir. Gençler arasındaki

ciddi diyalog ve duygusal ilişkiler bu eğlencelerde başlamaktadır. Bu diyalog ve duygusal yaklaşımlar çoğunlukla evlenme gibi mutlu sonla noktalanmaktadır.

OYUNLAR, DANSLAR

Laz oyunları arasında "Horumi", "Otirtinoni", "Mencelişi" oyunları pek ünlüdür. "Horomi"nin ikinci figürü "mhucisi" omuz hareketi figürüdür. Oyuncular iki katlı halka olurlar. İkinci kat halka birinci halkanın omuzları üzerine çıkar. Oyunu orada sürdürür. Omuzlardaki bu yük birinci kat halkanın işini güçleştirmektedir. Bu yüzden bu figürdeki ayak hareketleri daha ölçülü, daha yüzeysel kalmaktadır. Figürden figüre geçiş varyantları gövdeleri de oynatacağından dengeyi bozmama açısından dikkat gerektiren iştir. Her iki tür horonda kemençe ve doli (küçük çaplı Kafkas davulu) eşlik etmektedir. Bu oyunları enstrümansız da oynamak mümkündür. Böyle hallerde halka ortasında ya da kenarında bir solist türkü söylemektedir. "Uça bitço" (kara oğlan), "toli moni" (boncuk gözlüm" türküleri oyunculara ritim vermektedir.

Laz şarkıları çoğunlukla sevda üzerine söylenmiştir. Şunu unutmamak gerekir ki: 17. yüzyıl boyunca Laz erkekleri ağır ekonomik koşullar yüzünden evlerini, ailelerini terkedip uzak diyarlara (Gürcüstan bölümündekiler; Abhazya ve Rusya'ya) iş aramaya gitmek zorunda kalıyorlardı. Bunlar arasında sayısız yeni evli erkeklerle sevdalı, nişanlı gençler de bulunuyordu. Onların yüreğine nakşolan aşk dillerindeki şarkılarda anlamını buluyordu.

Laz oyunlarının figürlerini açıklamak zor bir iş değildir. Tüm hareketler yaşamın içinden alınmıştır. Deniz işçiliğinde yinelenen el kol ayak hareketleri Laz oyunlarının figürlerine yansımıştır.

Laz halk müziği enstürmanlarından "Tçiboni" sipsiyi andı-

rır bir alettir. "Doli" küçük çaplı Kafkas tipi vurgulu (elle) bir davuldur. Buna çomak vurulmaz. "Kemençe", "şalamuri", kaval ve "ostvinale", tulum başlıca önemli çalgı aletleridir.

"Oktomale" Ok Atma:

18. yüzyıl Lazistan'ı etnografyası, Gürcüstan etnografyası ile aynıdır. Binlerce öörnek arasında sadece: Yay-ok yapma, kullanma, sapan çeşitleri ve atış usullerini göstermek yeterli olacaktır.

Laz usulü yay yapımı için, üç santim eninde, bir metre kadar boyunda bir ağaca tüfek biçimi verilir. Namlu görevi yapacak bölüme düzgün bir kanal açılır. Namlunun uç kısmına yakın bir yerde kare biçiminde bir delik açılır. Önceden hazırlanmış yay bu delikten geçirilir. Yayvan defne ağacı yay için elverişli ağaç türlerindendir. Yayın iki ucu iple bağlanıp gerdirilir. O kadar ki ağaç yarım ay şeklini alana değin. Kundağın bitimi ile namlunun başlangıcı olan yerde ucu kertikli bir mandal çakılır. Yayın ipi geriye doğru iyice çekilerek bu mandala iliştirilir. Gergin ipin ön kısmına, namlu kanalına bir ok konur. Mandalın ayağı tetik gibi çekilince ip kurtulacak, ok fırlayacaktır. Okun atış mesafesi yayın gerginliğiyle orantılıdır. Bu aletle kuş ve küçük av hayvanları avlanabilir.

"Kva Şurdili" Sapan

Gürcüce bu aletin adı "kva" ön eki çıkarıldıktan sonraki "şurdili" haliyle kullanılmaktadır. Lazların kullandığı "kva şurduli" kendir ipinden örülmektedir. Örülen sapan ipinin bir ucuna parmak geçirmek için delik bırakılmaktadır. Buna Lazcada "kitiş madvalu" adı verilmektedir. Öbür ucuna da topuza benzer bir yuvarlaklık verilir. Buna da "meşkvinuşi" denir. Atış sırasında bırakılacak uç budur. İpin orta kesimlerinde kuş yuvasını andırır küçücük bir cep yapılır. Buna "okvale" taşlık denir. Bu aletle fırlatılacak taşlar daha çok deniz kenarından toplanır, biriktirilir. Bunlar ceviz iriliğinde, düzgün taşlardır. Atışı başarılı

olur.

Atış sırasında şu hususlara dikkat edilmelidir: Sapanın delikli ucuna sağ el orta parmağı geçirilir, diğer topuzlu uca da başparmakla işaret parmağı arasında sıkıca tutulur. Taşlık kısma atılacak taş yerleştirilir. Alet gitgide hızlanan bir tempo ile havada çevrilir. Hedefe çalımlandığında ipin topuzlu kısmı bırakılır, taşa yol verilir. Taş 300-350 metre mesafede etkili olmaktadır.

Bu alet mısır tarlalarındaki kulübelerden zararlı hayvanlara karşı oturduğu yerden kullanılabilir. Bugün bile geçerliliği vardır.

"Gura Do Mgara" Ağlama, Ağıt

"Gura do Mgara" ölülerin ardından söylenen ağıt sözleridir. Lazlarda bu, epey uzun süren, kolay kolay sona erdirilemeyen bir olgudur. Aslında bunun uzun ya da kısa sürmesi ölülerin yaşı ile ilgilidir. 70-80 yaşına varmış bir kişinin ölümü genellikle anlayışla karşılanır. Uzun gözyaşlarına neden olmaz. Ama ölenin genç olması işi değiştermektedir. Bekar, bakire halde ya da cinayet sonucu ölümler pek büyük acılara, ızdıraplara yol açar. Ağıtların en dayanılmazını burada işitmek mümkündür.

Cinayete kurban gidenler iki grupta düşünülmüştür. Kaza cinayeti ve kasıtlı cinayet.

Lazlar, uğrama sonucu yataklara düşmüş insanlar için (vücuduna periler girmiş) derler. Perilerin gövdeden kovulması için Cinci hocaya baş vurulur. Hoca hastaya "perilerin nerede durduklarını" sorar. Hasta parmağıyla bir tarafa işaret eder. Hoca o tarafa bir el silah sıkar. Perileri öldürdüğünü söyler. Bu yöntemle hasta sağlığına kavuşturlamamışsa ikinci bir yöntem uygulanır: Uğramış insan kızdırılmış bir zincir çemberinin içinden geçirilir. Sonra zincir kızdırılmış bir kaç taşla birlikte su dolu kazana atılır. Hasta kazandan fışkıran buhar üzerine tutulur.

Buhurdan koklatılır. Bu tür ilkel tedavi yöntemleri hastanın ölümüne neden olmaktadır. Eskilerde bu tür iyileştirme yöntemlerine Acara'da (Gürcüstan'ın bölgesi) da raslanırdı.

Ölen bir kimsenin baş ucunda dostlarından birkaçı kişi nöbet tutar. Bunun yararı ise: Ölünün vücuduna kötü ruhların gizlice girip yerleşmemeleridir. Ölenin ruhu bedeninden çıkar çıkmaz gövdenin, elleri, göçleri, ayakları düzeltilir. Vücuduna da dosdoğru bir biçim verilir. Kadınlar odaya doluşur, feryada başlarlar. Feryadları duyan köy halkı birinin evinde ölü olduğunu anlamakta gecikmezler. Hemen ölü evine koşarlar. Sahiplerine başsağlığı derken, ölü için de dua okurlar. Onun iyi insan olduğunu, iyilik gördüklerini söylerler.

Ölü, Lazlarda 24 saat misafir alıkonmaktadır. Eğer uzaktan gelecek yakınlar bekleniyorsa bu süre daha da uzatılabilir. Ölü orta odada genişçe ve sertçe bir divana konur. Üstü beyaz çarşafla örtülür. Varsa, annesi babası başı ucuna oturtulur. Kardeşleri ve yakın akrabaları çevresine dizilirler. Uzaktan beklenen akrabalar acı çığlıklarla ölü evine dalarlar. Önce evdekilerle sarmaş dolaş olurlar. Gözyaşları akıtırlar. Ardından ölünün yüzünü açar bakarlar. Başı ucuna geçer otururlar. Bazende üzerine kapanır ağlamalarını sürdürürler.

Komşular bu türlü acılı günlerde üzerlerine düşen insanlık görevini unutmazlar. Kimi mezar tahtalarını hazırlamaya koyulur, kimi mezar kazmaya koşar, kimi de tabut yapımına girişir. Bunların masraflı olan kısmı ölü sahibinden çıkacaktır. Bunların masrafı ödenirken katiyyen pazarlık konusu edilmez. Eğer masrafların karşılanması için önceden bir görevlendirilmişse, bir miktar para ona verilmişse, bu kişi fırsatçılık edip parayı keyfince savuramaz. Eksileni, artanını bir bir kaydeder. Ölü sahipleri yoksul kimselerse bunlardan hiçbir masraf talep edilmez. Ölüler tabutla biirlikte mezara konmaktadır. Ancak tabutun üzerine kapak örtülmemektedir. Mezar tahtaları üzerine yığılan topraklar kesinlikle tepilmemelidir. Mezarın içindeki duvarın

kıbleye doğru kalan kısmı oyulmakta, sanduka bunun içine yerleştirilmektedir. Erkek ölüler hocalar tarfından yıkanmaktadır. Ölünün yüzü bu sırada kıbleye doğru dönük olmalıdır. Patiskadan dikilmiş kefene sarılı ölü sandukaya böylece konur.

Ölü, kapıdan çıkarılırken evde dayanılmaz kadın çığlıkları işitilir. Gömülme işinden sonra mezarın iki ucuna birer tahta kazık çakılır. Birinin üzerine ölünün kimliği yazılır. Hoca ve yardımcıları dualarını okurlar. İslam inancına göre: Ölüye talkin verildiğinde bir anlık uyanma ile yerinden doğrulmaktadır. Bu sırada başını tavana çarparak öldüğünü anlamaktadır. Halk mezar başından uzaklaşıp evlerine dönünce ölü yanına melekler gelmekte, hesap sormaya başlamaktadır. Eğer ölen kişinin sevabı çok günahı azsa toprak aradan kalkar, ölü doğruca cennete gider. Günahı sevabından çok çıkarsa bu kez o cehenneme kapatılır. İslam inancına göre akıldan yoksun olan delilerin yeri ne cennet, ne de cehennemdir. İkisinin ortasında bulunan arasattır. İnanca göre bir yıl boyunca ölen kişinin ruhu her gece evi çevresine gelir ziyaret eder. Ölümünün 52. gecesi toprakta eti ile kemiği birbirinden ayrılır. Bu nedenle bu gece çok önemlidir. Dua ile geçirilmelidir. Her yıl ölü için sadaka verilmeli, hayır işlenmelidir.

Laz geleneğine göre: Gurbette ölen Laz mutlaka baba ocağına getirilmeli ecdat ölüleriyle yan yana gömülmelidir. Bir yandan da onun sık sık ziyaret edilip dualar okunması kolaylaşmaktadır.

Ölü için hayır olsun diye yol boylarına, mezarı başına temiz birer tahta kutular yapılıp konur. İçine de tatlılar, türlü yiyecekler konur. Gelip geçen bunlardan yemeli ve sevabı ölüye yazılmalıdır. Bir hafta süresince ölü evinde ocak tütmez, aş pişirilmez. Bu gereksinimler komşularca karşılanır. Ölü evinde bir yıl boyunca düğün, eğlence, vb. yapılmaz. Başka komşu evlerde yapılacak düğün eğlencelerine ölü sahipleri katılmaz, oyuna kalkmaz. Köy içinde düğün hazırlığına girişildiğinde aniden ölü

çıkarsa bu düğün ertelenir. Yasa tüm köycek girilmesi gerekir. Ölü elbiseleri yoksul kimselere dağıtılır. Buda bir nevi hayır olur ölü için.

LAZLARDA BATIL İNANÇLAR

Hıristiyanlık ve Müslümanlık dinleri Lazlar arasında unutulması güç bazı batıl inançlar getirip yerleştirmiştir. Bunların çoğu günümüzdede revaç görmekte, uğuruna ya da uğursuzluğuna inanılmaktadır. Bunlardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz:

"Tsanağani" Yeni Yıl

Lazlarda yeni yıl İslami hesaplara göre (Hicri Takvim) mart ayında başlamaktadır. Devletin Miladi takvimine göre bu ocak ayına alınmıştır. Yeni yılın ilk sabahı (Hicri) istenir ki herkesin evine ilk adım atan insan temiz giyindirilmiş bir kız çocuğu olsun. Bunda uğur olduğuna inanılır. Önceden bu konuda söz alınır, akraba ya da komşu çocuklarının(kızların) geleceği kapıda beklenir. Eve ilk gelecek kız çocuğu çeşitli yiyeceklerle ve para ile ödüllendirilir. Eğer böyle bir kız çocuğu çevrede bulunmuyorsa bu kez kendi evinin kız çocuğu pencereden dışarıya sarkıtılır, kapıdan ilk adımı attırılır. Bu şekilde de olsa çocuk yine de tatlılarla, para ile ödüllendirilir. Eve ilk gelecek kız çocuğunun beyazlar giymesi hayra yorumlanır. Bunun yıl boyunca bu eve pire barınamayacağına yardımcı olacağına inanılır. Başka renk giysili ve habersiz bir kız çocuğu eve ilk adımını atarsa sevinilmez, evde bu yıl pire üreyeceği zannedilir.

Yeni yılın ilk günü evden dışarıya hiçbir şey verilmez. Bunun bereketi alıp götüreceğine inanılır. Bugün sadece dışarıdan bir şeyler alıp eve getirmekte hayır vardır.

Yeni yılın ilk saatlerinde evin orta yerine körpe buzağı ya da keçi konur. Bunun üzerine darı serpilir. Ahırdakilere bunun bol doğum şansı getireceğine inanılır.

Yeni yılın ilk gününde yılan öldüren kimse, o yıl düşmanlarına karşı daima üstün olacaktır.

Yeni yılın ilk günü evden dışarıya çöp ve süprüntü atılmaz. Bunun da bereketi alıp gideceği zannedilir.

"Mtskiriş Okvaru" Pire Kısırlaştırmak

Evin kadını bahara doğru bir gün evinin tavan arasına çıkmaktadır. Elindeki süpürgeyle sağa sola çırpıştırmaktadır. Birisi aşağıdan sormaktadır:

Orada ne yapıyorsun? (-Ek mu ikip?)

Pireleri kısırlaştırıyorum. (-Mtskiri okvarup.) Bu soru cevap üç kez tekrarlanmakta, artık pirelerin bundan sonra bu evde üremeyeceğine inanılmaktadır.

Bu gelenek Gürcistan'ın başka bölgelerinde de eskiden yaygındı. Acara'da ve Samegrelo'da bu merasim aynen yapılmaktaydı. Megrelcede bu olaya "tskirişi çopua" denmektedir.

"Zipozişi Meçkuri" Dalga Sakinleştirmek

Denizde kıyıları şiddetle döven dalga görüldüğünde "zipozi" bunu kesme, zararından korunma duası okutmak gerek. Bu duayı bilen biri çağrılır. Adam elindeki keskin bıçakla kıyıya yaklaşır. Okuyup bıçağa üflediklen sonra, üç kez:

"-Ya rabbi kesmek benden, rasgetirmek senden." der. Bıçağı denizin içine doğru fırmatır. İnanıldığına göre dalgalar sakinleşmektedir.

Yağmur Duası

Azlağa köyü çevresinde yaşayan halk, tepe üzerindeki eski Laz (Ohvame) ibadethanesi önünde toplaşır. Hocalar ve iyi ahlakıyla tanınmış kimseler dualar okurlar. Halk amin der. Yamurun yağması beklenir.

Kimi Laz köylerinde mermer taşı kırıkları toplanıp denize dökülür. Bunun da yağmuru yağdıracağına inanılır.

"Htsala" Çürümeye Karşı Önlem

30 Temmuzla 8 Ağustos arasında çamaşır yıkamayı Lazlar iyi saymazlar. Çamaşırın çabuk çürüyeceğine inanırlar. Bu tarihler arasında deniz banyosu yapmak da iyi sayılmaz. Vücutta çillerin oluşacağına inanılır. Bu günler arasında ekili tarlaya, bahçeye girmek de iyi sayılmaz. Çürümelere neden olacağı zannedilir. Eğer bu tarla ve bahçelerde önceden birer bakır kap konmuşsa bu uğursuzluğu bu bakır kap giderecektir. 30 Temmuzla 8 Ağustos günleri arasında kavurucu, gizli bir yel eseceği söylenir. Ancak bu yelin hangi güne raslayacağı bilinmez. Bu yüzden önlemli bulunmak gerek.

Canavar Bağlama

Tüm Gürcü kabileleri ile Lazlar, akşama eve dönmeyen evcil hayvanlarının canavarlara yem olmaması için (Canavarın ağzını bağlatma) yoluna baş vururlardı. Kaybolan hayvan önce aranıp bulunamazsa hocaya koşulur. Cinci hoca kara saplı bıçağı kınından ağır ağır çıkarır, dua okur, üfler ve kınına ters yüz olarak yerleştirir. Böylece canavarın ağzının bağlandığını söyler.

Taze mısır tarlalarını domuzlara karşı korumanın da duası vardır. İsteyen bu duayı okutur, bazı kurallarını da yerine getirir. İçi rahat olur. Örneğin: Deniz kenarından birkaç taş alınır, bunlar hocaya okutulur. Okunmuş bu taşlar tarlanın ya da bahçenin çevresine gömülür. Artık domuz buraya yanaşamayacaktır. Bazı hocalar komşu tarlasının okunmuşluğunu bozup domuzlara serbest ettiği de söylenir. Bu da düşmanca davranış sayılır.

Lazlarda putperestlikten kalma bazı adetlere de raslanır. Örneğin: Pazar günleri tarla, bahçe işlerine gitmek iyi değildir. Bugün tanrıların dinlenme günüdür. Herkes bu dinlenme olayına katılıp tanrıları rahatsız etmemelidir. Bugün sadece fidan dikmek ve bina temeli atmak uğurlu sayılır etmemelidir.

Pazartesi günleri: Yola çıkma, işe girişme günüdür.

Salı günleri: Kavga, karışıklık, hasetlik günüdür.

Çarşamba günleri: Hiçbir özelliği, önemi olmayan basit bir gün.

Perşembe günleri: Emanet eşya vermek iyi değildir.

Cuma günü: İbadet günüdür. Bugün elbise biçme, dikme yasaktır.

Cumartesi günleri: Verimli bir iş günüdür.

Haftanın Günleri

Lazca	Megrelce	Türkçe
Mjorahça,Mjaça(Güneşgünü)	Jaşha	Pazar
Tutaçha	Tutaşha	Pazartesi
İki-maçha(Verimli gün)	Tataşha	Salı
Cumaçha(Kardeşlik günü)	Cumaşha	Çarşamba
Umkiseri(Kısa gece)	Tsaşha(Gök günü)	Perşembe
Paraske	Obişha	Cuma
Sapatoni	Sapatoni	Cumartesi

"Tcicikveri" Tuzlu Çörek

Köyün genç kızları bir eve toplaşır. Bunların sayısı daima tek olmalıdır. İçlerinden birine görev verilir. Yedi ayrı evden birer miktar tuz aşırıp getirir bu kız. Mısır hamuru yoğrulur, bu tuzdan bolca katılır. Bununla pişirilen "kvari" yenilip uykuya yatılır. Susayan kızın rüyada göreceği duruma bazı anlamlar verilir. kız eğer kendi eliyle su içiyorsa bunun kısmeti bağlı demektir. Tanıdık bir oğlan ona su veriyorsa, onun kısmeti bu oğlandır sayılır. Eğer su veren oğlan tanınmıyor, yabancı ise, bu kızın kısmeti dışarıdan gelecek demektir.

Eskiden bu inanış tüm Gürcüstan'da yaygındı. Gürcüler buna "bedis kveri" yani kısmet çöreği adı verirlerdi.

Bunun başka bir biçimi de şöye: Toplaşan Laz kızları bol tuzlu yumurta pişirirler. kırlara giderler, bir dört yol ağzında oturur yumurtaları yerler. Eve döner, tanrıya dua ederler. "Tanrım kısmetimi rüyamda göster" diye. Sonra da uykuya yatarlar. Rüyada gördükleri oğlan gelecekteki kısmeti demektir. Buna da Lazlar "markvali çveris" (pişmiş yumurta) derler.

Çinka Peri Öldürme

Çoğu Lazlar cinlerin, perilerin gerçekten var olduklarına inanırlar. Bunların mezarlık yakınlarında, su kenarlarında yaşadıklarını sanırlar. Cini, periyi gören bir insan korkudan hasta olmaktadır.

Cinden, periden korkmuş bir insanın iyileştirilmesi şöyle olur: Yedi ayrı değirmen arkından yedi bardak su getirilir. İyice kızdırılmış ocak içindeki tereğe dökülür. Hasta çıkan buhar üzerine tutulur, tütsülenir. Buna "monkomu" adı verilir. Bir yandan da baca zinciri yerinden indirilir. Hastanın çevresinde dolaştırılır. Sonra hasta yatağının ortasına daire biçiminde yerleştirilir. Hasta bu zincir dairesinin ortasına dikilir. Artık cin korkusunun kendisinden gideceğine inanılır.

Bundan yarar görülmemişse korkan kişi nefesi güçlü bir hocaya götürülür.

Cin ve peri öldürme usülleri, silah sıkma, bıçak atma biçimleriyle yapılır. Zincirle peri bağlama usülü Gürcüstan'ın Acara bölgesinde de bilinen şeydi.

Etek Düğümleme

Mart, nisan ayları Lazistan'da güneyden gelen lodos rüzgârlarının estiği aylardır. Lazlar buna "lodoziş obare" derler. Bu rüzgârlar Laz balıkçılarının korkulu rüyasıdır. Zira çoğu kez zararlar açan bir rüzgâr türüdür bu. Denizde bulunan balıkçıların aileleri bu rüzgârı duyar duymaz evin ilk kız çocuğunu alır, sahile götürürler. Kız çocuğu (ya da yetişkin evin kızı) eteklerini toplar, beli üzerinde birbirine kavuşturup düğümler. Bunu yaparken de üç kez şöyle söyler:

"Tanrım rüzgârı kes" (Ğorıno to berva gamekvati"

putperestlik çağı insanı bazı olgulara anlam vererek kimini hayra, kimini de şerre yormuştur. Bunlardan bazılarını burada sıralayalım:

Köpek Ağlaması (Coğoriş Omguru)

Bir köpeğin uzun uzun ağlar gibi ulıması ev halkından birinin öleceğinin habercisi sayılır. Önce köpek azarlanır. Susmazsa öldürülür.

Erkek Çakal (Laparde)

Erkek çakalın uluması da ölüm habercisidir. hemen ateşe bir tutam tuz atılır.Musibetten korunulur.

Ağaçkakan (Kidi)

Bir ağaçkakan eğer "cik cik cik" diye kesik kesik ötüyorsa bu iyiye işaret değildir. Buna hemen şu karşılık vermek gerekir "Tiskani şen mo gamahtos" (Şerrin kendi başına) Eğer kuş uzun, sürekli ötüş yapıyorsa bu kez: "Pici skanis şekeri" (Ağzına şeker). denir.

Horozun Zamansız Ötmesi

Bir horoz ikindiden sonra ya da geceyarısı öterse bu savaş işaretidir.

Tavuğun Ötmesi

Bir anaç tavuk horoz gibi öterse eve uğursuzluk geleceğine işaret sayılır. bu tavuk kesilir. Evin çatısı üzerine atılır. eğer eti yenmek isteniyorsa çatı üzerine üç kez atılıp tutmalı. Bundan sonra yemek caizdir.

Ay tutulması

Ay tutulduğunda Lazlar "Güneşte savaşa yenik düştü" derler. Kurtulması için havaya silah sıkar, tanrıya dua ederler.

Kuduz köpek ısırması

Bir kişiyi kuduz köpek ısırmışsa o kişiyi ilk gece ve kırkıncı gece sabahlara dek uyutmamak gerek. Bunu başarabilmek için eğlence tertip edilir, yaralı ayık tutulmaya çalışılır. Uyuklarsa ölüm kaçınılmaz demektir.

Baykuş Ötmesi

Bir evin çatısında ya da yakınında baykuş uzata uzata öterse bu evden ölü çıkacak demektir. Kısa kısa öterse biri hastalanacak demektir.

Kartal ötmesi

Hamile bir kadının çatısında kartal öterse çocuğu erkek olurmuş.

HALK DEYİŞLERİ

Laz halk deyişleri konusunda ne yazıkki bugüne değin bilimsel bir çalışma yapılamamıştır. 1910 yılından bu yana dil bilimcileri "zan diyeleği" üzerine sürdürdükleri çalışlamalar arasında "Lazca sözlük araştırma, tarama listeleri" meydana getirdiler. 1929 yılında S. Jğenti tarafından Tbilisi'de yayınlanan "Tçanuri Tekstebi" ile 1938 yılında yayınlanan "Arkabuli Kilokavi" Arhavi ağzı, adlı araştırmalar bu çalışmaların bir bölümünü oluşturmaktadır. Burada fıkralar, atasözleri, bilmeceler, şiirler, vb. türlerinde halk deyişlerinden örnekler sunuyoruz.

FIKRALAR

BABA ÖĞÜDÜ (BABAŞİ NENE)

Yaşlı bir Laz ölüm döşeğinde yatarken oğlunu yanına çağırmış şu üç öğüdü vermiş:

1. Sonradan görme bir zenginden asla borç para isteme.

2. Hükümet adamıyla asla dost olma.

3. Karına asla sır verme. demiş Oğlu tüm bunlara "Peki babacığım" demiş. Ama bunları sınamaktan da kendini alamamış. bakalım demiş babamın öğütleri gerçek mi?

Birgün bir keçi satın almış, gizlice bunu kesip çuvala doldurmuş, sonrada üzüntülü üzüntülü karısına:

"-Karı başıma bir bela geldi. Cinayet işlemek zorunda kaldım. Bana yardım et, şu ölüyü ortadan kaybedelim." demiş.

"-Üzülme" demiş karısı da "Getir onu bodrumda kuyu açıp gömelim." Dedikleri gibi de yapmışlar.

Aradan bir süre geçmiş, bir fırsatını bulup adam bir polisle

dost olmuş. Neredeyse yedikleri ayrı gitmiyormuş. Kardeş gibi. Ve sonra da bir sonradan görme görgüsüzden borç para almış. Artık bu yaptıklarının etkisini görmek için beklemeye başlamış.

Günlerden birgün evde ufak bir mühakaşa çıkmış, karı koca arasında. Kadın adamın üstüne üstüne gidermiş hep. Hiç boyun eğmezmiş. Adamın canı sıkılmış, buna bir tokat patlatmış. Kadın avazı çıktığı kadar bağırmaya başlamış.

"-Yetişin komşular kocam cinayet işledi. Adam öldürdü toprağa gömdü." Ahbabı olan polis koşmuş gelmiş. Adamı bir güzel kelepçelemiş. Yolda giderken adam polise:

"-Bunca zamandır seninle kardeşçe ilişkimiz var. Ahbabımsın, şu kelepçeyi azıcık gevşetemez misin? Canımı acıtıyor." demiş. Polis bu teklife son derece öfkelenmiş:

"-Domuz herif, kelepçe gevşetmek ne söz? Seni gebertmek gerek." diye azarlamış. Eli kelepçeli kadıya doğru giderken bunları gören sonradan görme zengin alacaklı adamın yakasına yapışmış:

"-Benim paramı vermeden hiçbir yere gidemezsin. Utanmaz adam." demiş.

"-Bak görüyorsun, başıma bir felaket geldi. Kadıya gidiyorum. Şimdi sana borcumu ödeyemem. Kadının elinden kurtulunca öderim. Bana biraz müsaade et." diye yalvarmış adam bu görgüsüz sonradan olma zengine.

"-Olmaz, elimden kurtulamazsın." demiş bunların arkasında kadının huzuruna değin gitmiş. kadı sormuş adama:

"-Niçin öldürdün bakalım şu adamı?"

"-Ben kimseyi öldürmedim kadı efendi. Bunda bir yanlışlık var."

"-Öyle mi? İşte gözleriyle gören şahit. Nikâhlı karın. Buna ne dersin."

"-Efendim, babam ölürken bana üç öğüt vermişti. Bu öğütleri sınamak için keçi kesip karıma adam öldürdüğümü söyledim. Birlikte bodruma gömdük. Ardından hükümet adamı olan şu polisle ahbaplık kurdum. Sonrada şu sonradan görme zenginden borç para aldım. Karım beni en ufak bir münakaşada ihbarladı. Ahbabım polis ellerimi, kollarımı kelepçeledi. Gevşetme teklifimi bile reddetti. Görgüsüz alacaklı yakama yapıştı işte buraya kadar beni bırakmadı. Babamın bana verdiği öğüdün doğruluğunu gördüm, yaşadım işte." demiş. Kadı adamın evine gitmiş. Bodrumdan keçi eti dolu torbayı çıkarıp görmüş. Gülümsemekten kendini alamamış. Adama dönüp:

"-Aferin senin rahmetlik babana. Çok doğru öğüt vermiş. Hiiçbir zaman baba öğüdünden dışarı çıkma." demiş. Sırtını sıvazlayıp onu serbest bırakmış.

Kadın Şerri

Livana vadisinde mısır ekmekte olan karı koca arasında şöyle bir diyalog geçer. Kadın:

"-Allah kocaları kötü karılarının şerrinden korusun." der.

"-Hah hah, güleyim bari." der adamda. "O aciz kadın milletinin elinden ne gelir ki?"

"-Sen bütün kadınları benim gibi zavallı, saf mı sanıyorsun? der kadında. Bu sözler burada kalır. Unutulur. Ertesi günü kadın kocasına bir oyun hazırlar. Tohum sepetini bir kenara bırakarak kocasına:

"-Herif azıcık bekle, şuracıkta ihtiyaç görüp geleyim." der. Irmağa koşar, aceleden birkaç balık avlar sudan. Gelir. Sepetteki tohumların arasına karıştırıp başlarlar ekmeyi sürdürmeyi. Kadın adamın ardından çizgiye tohum dökmektedir. Adam öküzleri geri çevirip tohumları kapatacağı sırada bakar ki karık içinde canlı balıklar oynaşıyor. Hemen seslenir karısına.

"-Kadın, kadın koş topraktan canlı balık çıktı. Toplada şunları akşama bir ziyafet çekelim kendimize." der. Akşam olur, eve gelirler, adam ahır işi görürken kadında balık pişirecekti güya. Sofraya oturulur.

"-Hadi getir şu balıkları da afiyetle yiyelim." der adam.

"-Ne balığıymış o." oer kadında.

"-Tarladan avladığım balıklar."

" Ben balık malık görmedim. Delirdin mi sen." Canı sıkılır adamın bu söze kadına bir tokat aşkeder. kadın avazı çıktığı kadar bağırır:

"-Yetişin komşular. Benim adam aklını yitirdi. Tarladan balık avladığını söylüyor." demiş. Komşular yetişmişler. Adama acımışlar. Kadıya haber vermişler. Kadı adamı huzura alıp sorar:

"Nedir bu balık meselesi. Bir kez de bana anlat bakalım." der. Adamda:

"-Kadı efendi tarlada mısır ekerken topraktan balık çıkmıştı, toplayıp eve getirdik. Pişirip yiyecektik. Şimdi karım "Ben balım malık görmedim." diyor. demiş.

"-Tamam anlaşıldı." demiş kadı zaptiyelere. "Alın bunu timarhaneye kapayın." Kapatmışlar adamı delilerin içine. Delilerden bir Laz merak etmiş yanaşmış.

"-Niçin topraktan balık avladım diyorsun kadıya? demiş adama."

"-Öyle olmuştu, yalan mı söyleyeyim yani."

"-Yahu her zaman doğru konuşmak adamın başına bela getirir. Bazen yalan da işe yarar. şunları ırmaktan avladım deseydin daha iyi olmaz mıydı?" demiş. Adam düşünmüş taşınmış. Kadıya haber salmış. Bu kez huzura alın dosdoğru söyleyeceğim diye. Huzura almışlar tekrar. Kadı sormuş:

"-Söyle bakalım. Doğrusu neymiş?"

"-Efendim ben bu balıkları topraktan değil, ırmaktan avlamıştım. Yanlış söylemişim. Beni affedin demiş." demiş.

"-Hah şöyle işte. Aklın başına gelmişe benziyor. Hadi şimdi doğru evine." demiş, salıvermiş onu. Adam evine varınca karısı balıkları pişirmiş önüne koymuş.

"-Buyrun kocacığım, tarladan avladığın balıklar." demiş. Adam bunları görünce irkilmiş.

"-Kaybet şunları ortadan, yeniden tımarhane girip kırk dayak yemek istemiyorum." demiş.

"-Gördün mü herif kötü kadının şerrini. bu sana küçücük bir oyundu. Seni ne halere düşürdü gördün mü?" demiş karısı.

Bu tarihten sonra laz karı koca gereksiz yere birbirleriyle ağız dalaşına tutuşmamışlar gül gibi geçinip gitmişler.

Şeytanla Laz

Bir zamanlar Şeytanla baş edecek kimse bulunmazmış. Hangi insanoğlu bunu denese aldanır, altolurmuş. Bunu işiten Laz Şeytana gidip onu dövüşe davet etmiş.

"-Gel seninle bir dövüş yapalım. Kim kimi yenerse yenilen çarıkları ters giysin, ömür boyu öyle dolaşsın." demiş.

"-Olur." demiş Şeytanda. Şeytan buğday ambarında yaşarmış. Laz iki sopa getirmiş. Biri uzun biri kısa. Uzununu şeytana uzatmış. kısasını kendi almış. dövüş başlamış. Ambar içinde, dar yerde şeytan uzun sopasını kullanamamış. Laz kısa sopasıyla Şeytana habire vuruyormuş. Şeytan bunda bir kurnazlık olduğunu sezmiş. Laz'a:

"-Olmadı bu. Gel sopaları değiştirelim." demiş.

"-Değişelim. Ama dövüş yerlerini de değişelim. Geniş meydanlığa çıkalım." demiş Laz. Şeytan buna ne desinmiş. Razı

olmuş.

Başlamış kıyasıya dövüş. Laz uzun sopasıyla Şeytanı yanına yaklaştırmaz, boyuna sırtına sırtına indirirmiş sopayı.

"-Yeter." demiş Şeytan dayanamayıp. "Yenilgiyi kabul ediyorum. Ben Şeytanım ama Laz benden de şeytanmış doğrusu." demiş. O günden bu yana çarıkları ters dolaşırmış Şeytan.

Sirke Vergisi

İstanbul'da, Padişah sarayındaki mutfakta sirke küpleri devrilmiş, sirkeler dökülüp ziyan olmuş. Padişah bu nedenle buyruk çıkarmış:

"-Halka sirke vergisi yükleyin. Zararı böylece giderilim." demiş. Çhala köylü Laz'dan vergi istenince çok gücüne gitmiş bu. Doğruca İstanbul'a gitmiş. Saray bahçesine girip cins köpeklerden birini yakalamış. Basmış odunu köpeğe. Köpeğin cıyaklamısını işiten padişah balkondan bakmış. Bakmışki ne görsün. Adamın biri habire köpeği sopalıyor.

"-Bre herif ne istersin o masum hayvancağızdan." diye azarlamış onu. Laz'da lafını geciktirmemiş.

"-Çhala'daki ayılar bağımızı bostanımızı mahvettiler. Bu burada yangelmiş yatıyor." demiş. Buna sinirlenen padişah:

"-Bre zındık, senin Çhala'nda ayılar zarar açtı diye İstanbul'daki köpeğin ne suçu var." demiş. Laz taşı gediğine koymuş hemen.

"-Peki senin İstanbul'daki sarayında sirke küpü devrildi diye Çhalalı Laz'dan sirke vergisi alıyorsun. Onun ne suçu var?" demiş. Buna cevap bulmakta güçlük çeken padişah nihayet:

"-Köpekleri rahat bırak verginiz sizde kalsın." demek zorunda kalmış.

BİLMECELER (Sarp Köyünden Örnekler)

1. İulun giulun Tsas ahvamen (Gider gelir Tanrıya yalvarır) = Salıncak

2. Heş guriş irden (Avuç içinde boy atar) = Yumak

3. Neknakala ti udzis, duniaş ardis kudeli (Başı kapı önünde kuyruğu dünyanın sonunda) = Yol

4. Uça imhors, zoi dimğors (Siyah yem yer, öküz gibi böğürür) = Tüfek

5. Kudel haşari, ti mangana (Kuyruğu kazık başı tokmak = At

6. Otho koçik ar kuis Tskari dolububs (Dört adam bir kuyuya su doldurur) = İnek memeleri

7. Uça puciş mçita geni itsuhen (Kara inek altında kırmızı buzağı) = Ateş

8. Gale tasi, dolohe atlasi (Dışı tas, içi atlas) = Yumurta

9. Ar tha mikorun, irik icers muşi nena (Bir keçim var benim, herkes onun sözüne inanır) = Terazi

10. Germaşa ulun lalups lalups, mulun oharişa do kodincirs (Gider ormanlara köpek gibi havlar, döner eve sessizce yatar) = Nacak

11. Altunişi araba, gumişişi daraba, teraziten var itsinen, bazaris gamiçen (Altından bir araba, gümüşten bir duvarı var. Teraziyle tartılmaz, çarşıda satılır) = Saat

12. Topurişen loka şekerişen loka, terazite var, itsinen bararişi var gamiçen (Baldan tatlı, şekerden tatlı, teraziyle tartılmaz, çarşıda satılmaz) = Uyku

13. Kvaşen ren, caşen ren, na imhors tsomi rens, dunia alemi idzğen muk var idzğen. (Taştandır, ağaçtandır, yediği hamur, herkes doyar o bir türlü doymaz) = Değirmen

14. Toki guinzden, geni irden (İp uzar, dana boy atar) = Kabak

15. Ar ieşili sanduği ren, sanduğiş dolahe kuti ren, kutiş dolohe mukti ren (Yeşil sandık içinde bir kutu, kutu içinde kendisi oturur) = Kabuklu Ceviz

16. Mişen ren, çkimden ren, yeşili gevidva, mçita gamahtu, muten ren (Kimdedir, bendedir, yeşil koydum kırmızı çıktı acep nedendir) = Kına

17. Ulun, mulun nokuçhenite, şkvit şilia murutshite, alosmanis muarebe uğun, kudelis nitsani iğun (Gider gelir iz bırakır, yedi bin yıldız ile Osmanlı savaş eder, kuyruğunda nişanı ile) = İğne

18. Ulun, mulun nokuçheni var uğun, ukunitsken toli var uğun muren (Gider gelir iz bırakmaz, bakınır gözü yoktur. Nedir bu?) = Gemi

19. Ti otshocişteri, kudeli namgalisteri. Muren? (Başı tarağa benzer kuyruğa orağa. Nedir Bu?) = Horoz

20. Nokiraşi gulun nutskaşi incirs (Bağlarsın gider, açarsın yatar) = Çarık

21. Seri cans, dğaleri gotsobun (Gece uykuda, gündüz askıda) = Kapı Kancası

Şiirler atışmalar

Lazlar'da güzel söz söyleme sanatı, şiir okuma olgusu ileri düzeyde gelişmiştir. İki ayrı köyün şairleri ozanlar) bir araya geldiğinde bunların söz düellosuna girişmemeleri mümkün değildir. Bunlardan birinin eğer hayatta işlediği bir kusur varsa, yanlış bir işi olmuşsa vay haline. Çünkü ozan atışmalarında tüm özel sırlar bile ortaya dökülebilmektedir.

Noğedi (Makriali) köyü iyi ozan yetiştirmekle ünlüdür. Gürcü akademisyeni Niko Maar'ın ifadesine göre: Şairlik tam

Lazlara vergi iştir. Onun için aralarından çok başarılı ozanlar çıkmıştır.

Kız-Erkek Diyaloglu Örnekler

Kulani	Kız
Rakanis mot geladgir	Yüksekte ne durursun
Limcişi hvala hvala	Akşam vakit yalnız başına
Bitçi	Oğlan
Mohti menda gikona	*Seni eşim olarak alayım*
Muluna çkimi kala	*Gelirsen eğer benimle*
Kulani	Kız
Var me gocan ebitçi	*Güvenemem sana oğlan*
Var male skani kala	*Gelemem senin ile*
Bitçi	Oğlan
Nunku dido hçe giğun	*Senin yüzün bembeyaz*
Varşa gisutas kala?	*Pudra mı sürdün yoksa?*
Kulani	Kız
Kala koçik isumes	*Pudrayı erkekler kullanır*
Pucepes çapan çala	*İneklere verilir mısır sapı*
Bitçi	Oğlan
Obas mumolagidzin	*Koynundakiler nedir?*
Muço mzoğaş kvantçala	*Deniz çakılını andıran*
Kulani	Kız
Mtel dadape ak renan	*Teyzeler buradalar*
Çkava eşo var barbala	*Sen öyle sayıklama*
Bitçi	Oğlan
Ma şkurina var miğun	*Ben korku falan bilmem*

Metkoçi vincubala *At onları avucuma*

Bu parça Niko Maar'ın "İz poetskii V Tureçskii Lazistan" (Türkiye Lazistan'ından şiirler) adlı kaynaktan alınmıştır.

Başka bir örnek: Kız-Oğlan diyaloglu şiir

(Bitçi do kulaniş şairepe)

Bitçi	Oğlan
Amseri meptaminon	*Bu gece geliyorum*
Ma ohori skanişa	*Ben sizin evinize*
Kulani	Kız
Bolaki komohtati	*Keşke çıksan da gelsen*
Nana-babaş tkobaşa	*Annem babam duymadan*
Bitçi	Oğlan
Boşi memaletui	*Öyle eli boş nasıl geleyim*
Sevgili damtireşa	*Sevgili kaynanamın evine*
Kulani	Kız
Lai mutu niğetu	*Bir şey getirilir mi?*
Ena mulu tkobaşa	*Gizli geliyorsun ya*
Bitçi	Oğlan
Pencere kagomintski	*Pencereyi açık bırak*
Çkimi mehtimapaşi	*Ben gelmeden önce*
Kulani	Kız
Zati gontseimeri ren	*O her zaman açıktır*
Si ene megşventaşa	*seni beklediğimde*
Bitçi	Oğlan
Mana gelagimçina	*Sana haber göndersem*

Si kelahti mskibuşa
Kulani
Skankala menda vulu
Vit saatişi gzaşa
Bitçi
Mskibu kala visterat
Yari çkimi tkobaşa
Kulani
Gala gzas mı visterat
Mikoni ohorişa
Bitçi
Si mtsika sabri dokvi
Marti mohtimi paşa
Kulani
Pici var moşamağen
Mtiri do damtireşe
Bitçi
Koropeli gomaşiner
Na vistertit tkobaşa
Kulani
Ya var gomoçkondun
Şuri yehtimipaşa
Bitçi
Emaneti mogemer
Meulu Batumişa
Kulani

Gelsen değirmen yanına
Kız
Senin için viz gelir
On saatlık yol bile
Oğlan
Oynarız değirmenlikte
Gülüm benim gizlice
Kız
Dışarıda oyun olur mu?
Beni evine götür
Oğlan
Azıcık sabırlı ol
Bekle gelsin mart ayı
Kız
Yüzümü gösteremem
Kaynana-kayınbabama
Oğlan
Sevgilim hep hatırlarım
Gizli oynaştığımız günleri
Kız
Onu hiç unutamam
Bedendeki can durdukça
Oğlan
Emaneti getiririm
Gidiyorum Batum'a
Kız

Brilianti do saati
Kostas ar hut şiliaşa
Bitçi
Sina hut şilia mitsvi
Yebçopup vit şiliaşa
Kulani
Aşo kaepe mitsvi
İri skani vortaşa
Bitçi
Giuli kaelahtati
Arçkva çkini yerişa
Kulani
Ma zati megokupçkva
Sina ida yaerişa
Bitçi
Sevgiuli si çkimire
Var mamete mitişa
Kulani
Zati skani vortiçkva
Ma var vulu mitişa
Bitçi
Mupe tişa momihtu
Si ma var mkoroptişa
Kulani
Em vahtis bere vorti
Atsi mopti nosişa

Biriantin ve saat
Beş bin liralık olmalı
Oğlan
Sen beş bine razısın
Bende on bin harcarım
Kız
Hep böyle tatlı konuş
Sana varana değin.
Oğlan
Sevgilim bir kez gelsen
Bizim olduğumuz yere
Kız
Her zaman gelebilirim
Senin durduğun yere
Oğlan
Sevgilim sen benimsin
Başkasına kıyamam
Kız
Ben hep senin olurum
Varsam başkalarına
Oğlan
Başımdan geçenleri bir bilsen
Sana kendimi sevdirebilmek için
Kız
O zaman çocuktum ben
Şimdi aklım başımda

"Obiru Bitçi Do Kullanişi" Kız-Oğlan Diyaloglu Türkü

Bitçi	Oğlan
Rekanis keşahteren	*Tepeden çıkmış işte*
Tuta maroşinasi	*Ağustosunmehtabı*
Kulani	Kız
İa tuta mu ğodap	*O mehtaptan sana ne?*
Si var megotanaşi?	*Seni aydınlatmayınca*
Bitçi	Oğlan
Ma ar mtsika komomçi	*Azıcık bana versene*
Markvalape obaşi	*Koynundaki yumurtalardan*
Kulani	Kız
Si martvali muğudap	*Sen yumurtadan ne anlarsın*
Çkomi luku harhaşi	*Ye, kara lahanayı*
Bitçi	Oğlan
Ma guri domitruhun	*Benim kalbim kırılır*
Pati nena mitsvaşi	*Kötü laflar edersen*
Kulani	Kız
Si mtsudisi mutlalup	*Boşuna ne havlarsın*
	Ağaçta kuş muş yokki
Bitçi	Oğlan
Bozope var mukupan	*Kızlar bana varmazki*
Ora mekamilaşi	*Az daha yaşlanınca*
Kulani	Kız
E, bitçi si bere re	*Oğlan sen bir bebeksin*
Şura galeps papaşi	*Süt kokuyor ağzın*

Bitçi	Oğlan
Çkva otkuşi var gakven	*Artık diyecek söz bulamazsın*
Mtsikaçkva dovirdaşi	*Az daha büyüyünce*
Kulani	Kız
Ma yari komikonun	*Benim bir sevdiğim var*
Tsori megognapaşi	*Aslını sorar isen*
Bitçi	Oğlan
Skandá coho mis giadven	*Sana kim ad koyabilir(söz)*
Dunias ma kovortaşi	*Bu dünyada ben varken*
Kulani	Kız
Çhami oçopuşeni	*Balık avlamaktadır*
Yari dililu Paşi (Poti)	*Sevdiğim gitti Paş'a (Poti'ye)*
Bitçi	Oğlan
İa yari giğuras	*Canı çıksın sevdiğinin*
Ma gakva arkadaşi	*Ben dostun olacağım*
Kulani	Kız
Dolokunu momumers	*Bana giysi getirir*
Kodovandi kumaşi	*Ismarladım, ipekten*
Bitçi	Oğlan
Brilliantepe mogimer	*Biryantin getiririm*
Çkimda razi dikvaşi	*Bana razı olursan*
Kulani	Kız
Kopça do boğa kisti	*İnciler, boncuklar*
Momimers ar jur dğaşi	*İki gün içinde getirir*
Bitçi	Oğlan
Ma dunias mu yebçkindi	*Dünyada ben yaratıldım*

Mteli biçepeş başi	*Tüm oğlanların güzeli(yakışıklısı)*
Kulani	Kız
Si eko moimtsvapur	*O kadar çok övünme*
Toti mkule çohaşi	*Kısa kollu ceketle*
Bitçi	Oğlan
Çoha mkules mo mokster	*Kısa ceketime bakma sen*
Cinsi miğun ağaşi	*Ben bir bey çocuğuyum*
Kulani	Kız
Ginon şahiş bitçipa	*İstersen Şah oğlu ol*
Si var megibutaşi	*Erkek olarak yaramazsın*
Bitçi	Oğlan
Ju ğvasti kogacundep	*Yanaklarını öperim*
Kales he mogidvaşi	*Boynuna dolanırım*
Kulani	Kız
Ginon holo mutu tkvi	*Daha çirkinini de söyle*
Nosi var giğutaşi	*Akıl olmayınca başta*
Bitçi	Oğlan
Günahi var gakveni	*Günaha girmiyor musun?*
Ma aşo momgaraşi	*Beni aldatıyorsun*
Kulani	Kız
Günahi kodovobğap	*Günahları dökerim*
Çandas bhoro nabtaşi	*Düğünde oynar iken*
Bitçi	Oğlan
Coğabi muço meçap	*Nasıl cevap verirsin*
Em dunyaşi idaşi	*Ahirete varınca*

Kulani	Kız
Tkobaşi mekavilap	*Gizlice süzülürüm*
Karauli vartaşi	*Bekçiye görünmeden*
Bitçi	Oğlan
Petraşa iterenan(Petra köyü)	*Petraya giderlermiş*
Mskva bozope ğuranşi	*Güzel kızlar ölünce*
Kulani	Kız
Ma daha var yebtçopi	*Ben hiç tatmış değilim*
Havesoba dunyaşi	*Şu dünyanın zevkini*
Bitçi	Oğlan
Skaşa kagegihteren	*Saçların bele inmiş*
Thozerepe sirmaşi	*Örgü sırma gibi*
Kulani	Kız
Dunya mianasinon	*Dünyalar aydınlanır*
Yari çkimi mohtaşi	*Sevgilim çıkıp gelince*
Bitçi	Oğlan
Seri em oras	*Dünya o zaman aydınlanır*
Mamulik dikiraşi	*Horozlar ötüşünce*
Kulani	Kız
Bitçi mu guinzdere	*Oğlan nasıl uzamışsın*
Mutço tsisi dobaşi	*Yağmurda bir kurt gibi(solucan)*
Bitçi	Oğlan
Vikip nişani skani	*Nişanı ayarlarız*
Tsanağani mohtaşi	*Yeni yıla girerken*
Kulani	Kız
Gindze nenaşi mukule	*Uzun sözün kısası*
Yari vore ma çkvaşi	*Benim yarim başkası*

Bu iki parçanın kaynak kişileri, Sarp köyünden, Kakice, Saniye ve Fadime Tandilava'lardır.

Bu tarz atışmalı türkülerin iki grup arasında, iş sırasında geçen biçiminden örnek sunalım. Pirinç tarlasında çalışan kızlar arasındaki limanilerle köprücüler arasında geçmektedir.

"Limanurepe Do Kopriculepeşi Şairoba"

Limanurepe	Limanlılar
Nakadis kogilibğes(evlek)	*Evlek, evlek yayılmış*
Zarnaşoğliş mthalape	*Zarnaşoğlu keçileri*
Kopriculepe	Köprücüler
Guri var komuçkvinat	*Onları kızdırmayın*
Megohvapan hamepe.	*Bıçakları yersiniz*
Limanurepe	Limanlılar
Çkimda muço nahvetes	*Nasıl bıçak saplarsınız*
Gamaça muş malepes	*Satılık sığırmıyız.*
Kopriculepe	Köprücüler
Ulvando sohumişa	*Gidiyorlar sohuma*
Ocvinapan ğecepe	*Domuz otlatıyorlar*
Limanurepe	Limanlılar
Koğonik kaeşoğes	*Yarasalar gözünü oymuş*
Var iatskenan tolepe	*Açamıyorlar gözünü*
Kopriculepe	Köprücüler
Bitçepe kaietçopit	*Oğlanlar, satılıktır*
Gamiçenan bozope	*Bu kızlar satılıktır*

Limanurepe	Limanlılar
Dido pahali voret	*Bizler çok pahalıyız*
Var giğunan parape	*Sizde para bulunmaz*
Kopriculepe	Köprücüler
Nakadis kelobgeret	*Evlekte yığılıdır*
Suakişi kvilepe	*Mezarlık kemikleri*
Limanurepe	Limanlılar
Kvilepe tkvan megişkvit	*Bu kemikler sizedir*
Kotçkomit coğorepe	*Yiyin yiyin köpekler*
Kopriculepe	Köprücüler
Limanuri bozope	*Limanlı genç kızların*
Gverdi holo şirape	*Yarısı dul duruyor.*
Limanurepe	Limanlılar
Çkin şirape var voret	*Bizler dul sayılmayız*
Kurbetciş hanumepe	*Gurbetçi hanımlarıyız*
Kopriculepe	Köprücüler
Bitçepe megiçkumet	*Size oğlan yollarız*
Dogikalan angepe	*Kalaylasın kaplarınızı*
Limanurepe	Limanlılar
Çkinda mu ahvenenan	*Bize bir şey edemez*
Çolistaniş bitçepes	*Bataklık yaratıkları*
Kopriculepe	Köprücüler
Sağlamis ret mu ikven	*Nasıl sağlam olursunuz*
Mteli mşkironerepe	*Hepiniz açsınız aç.*
Limanurepe	Limanlılar
Limani mzoğa pici	*Liman sahil köyüdür*

Var malen	*Dağ adamları orada*
germalepe (Dağ adamı)	*yaşayamaz*
Kopriculepe	Köprücüler
Gverdi oka nçhvarişa	*Yarım kilo tahıla*
Tkvan momçaptit grastape	*Pileki verirdiniz.*
Limanurepe	Limanlılar
Kolonik keşogoğen	*Yarasalar oymuş*
Toloşi kakalape	*Göz bebeklerinizi*
Kopriculepe	Köprücüler
Limani sirtepuna	*Liman dağlık tepelik*
Mtskoşi gegaperepe	*Gıdanız karayemiş*
Limanurepe	Limanlılar
Kopriçi germapuna	*Asıl dağlı köprücüler*
Mteli mtkuri koçepe	*Adamı, dağ adamı*
Kopriculepe	Köprücüler
Limanis dido renan	*Limanda çok bulunur*
Momçkomuri mthalape	*Kancık, dişi keçiler*
Limanurepe	Limanlılar
Momçomurina voret	*Biz dişi keçi isek*
Mikounan boçepe	*Vardır tekelerimiz.*
Kopriculepe	Köprücüler
Megtkoçes do igzales	*Bırakıp da kaçtılar*
Sum dğeri nisalepe	*Üç günlük gelin iken*

Limanlılar buna verecek yanıt bulamadılar, mat oldular. Köprücülülüre onlara şu dörtlüğü de söyleyip kestiler:

Sersi mot var gamulun	*Niçin sesiniz çıkmıyor*
Tkvan nena çoderepe	*Dut yemiş bülbül gibi*
Limanis miti varen	*Limanda kimseniz yok*
Megiçkumerti	*Size oğlan gönderelim.*

Bu parçanın kaynak kişisi: Hanife Tandilava'dır.

"Şairoba Sarpuli Do Şaircepeşi"
Sarplı ve Noğedili (Makriali) lerin Şiir Atışması

Sarpta Poyrazişi diye ünlü bir şair yaşardı. Bir gün bu Noğedi köyünde, Lazistan'da pek ünlü ozan Kibaroğlu ile karşılaştı. Kibaroğlu birkaç kez evlenip boşanmıştı. Son eşi de Sarplı Karalişilerin boşadığı kadındı. Kibaroğlu Poyrazişi'yi görür görmez söz saldırısına geçti:

Kibaroğlu	Kibaroğlu
Poyrazoğli komopti	*Poyrazoğlu işte geldim*
Şaircepeşi mohti	*Şairlerin elçisi*
Poriazişi	Poyrazişi
Kibaroğlina mohti	*Kibaroğlu, geldiğinde*
Selami mot var momçi	*Niçin selam vermedin?*
Kibaroğlu	Kibaroğlu
Sarpeli sica vore	*Sarplıların damadıyım*
Şekerlemepe komşi	*Tattıları severim*
Poriazişi	Poyrazişi
İdi do minci çkomi	*Gitde yalını yala*
Hemşilepeşi bekçi	*Hemşinlilerin çobanı*
Kibaroğlu	Kibaroğlu
Tkveni sicana vikavi	*Enişteniz olurum*
Bahçişi motvam momçi?	*Niçin bahşiş vermezsiniz?*
Poriazişi	Poyrazişi
Kibaroğli mu mohti	*Kibaroğlu ne ararsın*

Noğedai dilenci	*Noğedeli dilencisin*
Kibaroğlu	Kibaroğlu
Mopti ak do petelap	*İşte geldim, ötüyorum*
Harbaşoputeş boçi	*Harbeşeli erkek olarak*
(küçük bir köy)	*(Harbeşi köy)*

Bu parça da Sarp köyünden Osman tandilava'dan derlenmiştir.

"Biciş Obiru" Oğlan Ağzından Söylenmiş Türkü(Aşka dair)

Kulani çiçku çiçku	*Akız taze, taptaze*
Muço lukuşi morçi	*Sanki lahana filizi*
Kapulas mogigidap	*Seni sırtıma alırım*
Monkata varna çorçi	*İster ağır ol ister hafif*
Jur katişi gomalu	*Mısırların ikinci çapasını*
Skanişeni mebtkoçi	*Senin yüzünden terkettim*
Dido helebas vore	*Çok sevinçliyim ben*
Kudi tsaşa yebtkoçi	*Şapkamı havalara atıyorum*
Skanda raziş var teaşa	*Seni istemedikleri için*
Nana-baba mebtkoçi	*Annemi, babamı bile terkettim*
E, nazoba skanite	*Senin güzelliğin karşısında*
Ma nosis mejamtkoçi	*Aklımı bile yitirdim.*
Çkvapes nusiminido	*Başkasının sözüne kanıp*
Ma muşeni memtkoçi?	*Bana niçin ihanet ettin?*
Sina coho gegodu	*Sana isim koyan(söz kesen)*

Namuren ya koçi?	*kimmiş o bana söyle?*
Pia ya korenna	*Herhalde o bir yaratık*
Muço mthalepeşboçi	*Keçi erkeği, teke misali*
Mitis var nusimina	*Kimsenin sözüne kanma*
Ya ren pati koçi	*Onlar kötü insanlardır*
Pey var kagutsuğa	*Kimseden bir şeycikler alma*
Megças tina nutkoçi	*Uzatsalar bile fırlat, at*
Pencereşen gamahti	*Pencereden sark aşağıya*
Bohça ma memitkoçi	*Bohçanı yukarıdan at bana.*

Bu parçanın da kaynak kişisi: Fadime Tandilava'dır.

"Obiru Bitçişi" Oğlan Ağzından bir Türkü: Fadime Tandilava

Mosa kogolagidgi	*Yollarına tül serdim*
Gindze gzape giğun	*Yolların uzun senin*
Puti putişi irde	*Çabuk çabuk boy atıyorsun*
Eko omtsku mot giğun	*Öğünmeyi de seversin*
İseli do kogdzira	*Ayağa kalk göreyim seni*
Muperi tani giğun	*Boyun posun nasılmış*
Ne girdze do ne mkule	*Ne uzunsun ne kısa*
Si orta tani giğun	*Orta boylusun*
Tolepe pilicani	*Fincan gibi gözlerin*
Mupuer opidi giğun	*Bir başka kaşların var*
Bozo ohoriskanis	*Ey kız senin evinde*
Sicaş kismeti miğun	*Damatlık bir şansın var*
Nana-baba skani şen	*Annenden, babandan*

Mutu heiri var giğun	*Sana hiçbir hayır yok*
Bozo mendamokoni	*Ey kız benimle gel*
Si çkimden heiri giğun	*Anca hayır bende var*
Çkimina ikva ginon	*Sen benim olacaksın*
İzmocepe komiğun	*Rüyalarım söyledi*

"Bitciş Obiru" Oğlan Ağzından Söylenmiş Türkü

Bu türkü tek yanlı aşka düşmüş bir oğlan tarafından söylenmiştir.

Memiucit na giotçkare mgaras	*Kulak verin ağlamaya başlıyorum*
Na ognasen irik holo ingaras	*Herkes öğrensin bunu benimle ağlasın*
Güli çkimik kodomuhunu mgaras	*Benim gülüm beni yakıp ağlattı*
Ordo mohti si gçumer yari çkimi	*Tezgel yarim seni gözlüyorum*
Dardoni re bçarup destane skani	*Dertlisin, sana şiirler yazıyorum*
Var gamulun guris koropa skani	*Sevdayı yürekten atamıyorum*
Derdi mozdip si çkimi do ma skani	*Merak etme, sen benimsin ben senin*
Ordo mohti sigçumer yari çkimi	*Tezgel gel yarim yolunu gözlüyorum*
Gzaş jire ren didi ohoriskani	*Senin evin şu yolun üst yanında*
Mik gegodu aşo mskva cohorskvani	*Adını kim koymuş sana acaba(söz)*
Nosis varen e ğeci nanaskani	*O domuz ananın aklı başında değil*
Ordo mohti si çkumer yari çkimi	*Tez gel yarim yolunu gözlüyorum*
Morkus bela do maku dadiskani	*Seni kaçırmama annen engel oldu*
Damokoni no gondinap tiskani	*Bana yar ol, kendini dağıtma*
Cas var natski megotruhas heskani	*O ağaçtan uzaklaşmıyorsun, kırılsın ellerin*
Ordo mohti si çkumer yari çkimi	*Tez gel yarim yolunu gözlüyorum*
Davraş oputes ontuleskani	*Gavra'darı senin bahçen*
Komatsiri mo impulup tiskani	*Bu yana bak, başını eğip durma*
Ma razi dovikip e-nanaskani	*Ben anneni kandırırım*
Si var gintaşi dulia var ikvnen	*Sen istemezsen bu iş asla olmaz*
Hem dosti varet do hem koçisgani	*Hem sevgiliyiz hem de akraba*

Juriti ar ren cinsi çkimi do skani *Birdir ikimizin de boyu*
Çkvas momisin var unonan tiskani *Kimse kulak verme, seni seven yok*
Razi dikvi sevgiuli yari çkimi *Sevgili dostum inan sözlerime*
Beşluği namskvanen e gindze kaliiskanis
Uzun boynuna beşibirlik yakışır
Çkim dekele ren uça tolepeskani *Kara gözlerin beni süzüyor*
Pia mis şunahep gindze tomapaskeni *Kime saklıyorsun o uzun saçlarını acaba*
Razi dikvi sevgiuli yari çkimi *Sevgili dostum inan sözlerime*
Çkavaşa idina eti oncğore skani *Başkasına gönül verirsem sana ayıp olur*
Bğuurtana gomaşinen tiskana *Ölürken bile seni anarım*
Morku minon bela ren ren ninaskana *Seni kaçırmama yengen engel oluyor*
Razi dikvi sevgiuli yari çkimi *Sevgili dostum inan sözlerime*

Sevgilisi Tuna Kentinde Çalışan Bir Kızın Türküsü

Zenis vorti Tunaşa nitişkule *Ben zende iken Tuna'ya gidiyordun(Zenköy)*
Yano yano geliti ondğerşkule *Vakit sabahtı, kuşlukta gidiyordun*
Mamgarinu nena var momçişkule *Ağladım ben cevap vermeyince sen*
Mot memtkoner na şuri-mişinare *Beni niçin bırakıyorsun, kurban olduğum*
İsparoğli divi doren Tunalı *İsparoğlu artık Tunalı oldu*
Mokonuşa var madziri ilaci *Geri döndürmeye çare bulamadım*
Babaş mali mteli kogeboharci *Babadan kalma tüm serveti harcadım*
Mohti mohti naşuri-mişinare *Gel artık gel, sana kurban olayım*
Mthiri şen mebli sağı he metaheri *Fındık ağacından düştüm ben*
Gzapen vitsker tolepe motaheri *Sağ kolum kırıldı, sakatlandı*
Ma ak vore si tunas elaheri *Gözlerim açık yolları gözlüyorum*
Mot memtkomer na şurim işinare *Ben buradayım sen Tuna'da duruyorsun*
Beni niçin terk ediyorsun
Kurban olduğum

At sırtında bir laz genci yayladan iniyor. Köy yakınında imece ile karşılaşıyor. Bu kızlar arasında sevgilisini görüyor. şunları söylüyor:

Tshenis jilendo itskers	*Atım yukarıya doğru bakar*
Muthani guris uğun	*Kalbinden kimbilir ne geçer*
Antsi sum tsana ikven	*Tam üç yıl oldu*
Mendili muşi miğun	*Onun mendilini taşıyorum*
Noğedis do Limanis	*Noğedi'de(Makriali) Limani'de*
Otho ohori miğun	*Tam dört evim var benim*
E, bozo giçkistana	*A kız bir bilsen*
Guris murepe miğun	*Kalbimde neler var benim*
İseli do kogdzira	*Ayağa kalkda seni göreyim*
Muperi tani giğun	*Bakalım boyun posun nasıl*
Guliskedi gidzira	*Bu yana bak, gözgöze gelelim*
Mutço opidi giğun	*Kaşların nasıl göreyim*
İri şeihaziri	*Her şeyim hazır benim*
Yazma hvala var miğin	*Sadece mendil eksik*
Kemeri megemskvanen	*Kemer sana yakışır*
Muper mçipe şka giğun	*Oh ne ince belin var*
Bozo var makonina	*A kız benimle gelmezsen*
Norkapu guris miğun	*Seni kaçırmayı düşünüyorum*
Pati ren mogiçkitas	*Sakın beni kötü sanma*
Ağaşi soi miğun	*Soyum beyler soyudur*
Puşluği var moğoda	*Bana oyun oynama*
Skani omudi miğun	*Ümidim tüm sendedir*
Ma ar komevagnati	*Bana şunu söyle hele*
Pia guris mu giğun	*Kalbinde senin ne var(kim var)*
Bozo ahti ohvenu	*A kız nişan koymayı*
Mzaçha dğas guris miğun	*Bu pazara düşünüyorum*
İri şei mameten	*Sana her şey feda olsun*
Dido koropa miğun	*Sevgin içimde duruyor*
Hanumi dogohunap	*Hanım ederim seni*
Zenginobati miğun	*Malım mülküm çok benim*
E, bozo nana skanis	*A kız senin annenin*
Sincaş iğbali uğun	*İyi bir damat şansı var*

Bu parçanın kaynak kişisi de Sarp köyünden Fadime Tandilava'dır.

Kuş Avına Çıkan Bir Gencin Sevgilisine Mesajı

Yazi mulun birare siptarişe
Holo mominoğoni giari tkobaşa
Gogağara ak komohti Hopaşa
Voy voy na şuri mişinare
Jin jin gohti kvinçişi msva niçani

Artık yaz geldi bende giderim
Kuş avlamaya
Bana gönder emi
Gizlice yiyeceği
Kurbanın olayım
Hopa'ya yanıma gel

Miş yeleğis mişi kopça gioçani
Ma var momçi simis meçi koçani
Voi voi na şuri mişinare

Vah vah kurbanın olam
Yükseklerde dolaş kanatlı gibi
Kimin gömleğini kimin
düğmesini diktin?

Gelebili bağiş tişkarikala
Holo kortu pukiri skani kala
Giuli so re mikala re mikala
Vargzirop do mupa e giuliçkimi
Pia soren nana do babaskani
Muço ikvasinon adulia çkini
Nanaskanik coğori memitalu
Mutu btkvişi kva do ca gemitalu
Miğerğalu tis nosi omintalu
Aşo ohorca ren giuli çkimi

Bana vermedin, kime söz verdin ya?
Vah vah kurbanın olayım
Geçtim bahçenizin kapı önünden
Senin gibi bir gül orada
Gülüm benim neredesin, nerede
Göremiyorum seni sevgilim
Acep nerede şimdi annen,baban?
Nasıl olur bizim işimiz acaba?
Annen beni köpek ile kovdurdu
Laf söyledim bana taşla saldırdı
Bir söz dedi aklımı başımdan aldı

Bu parçanın kaynak kişisi: Sarp köyünden Bayramali Hiraoğlu'dur.

Arhavi Ağzı Karışık Şarkılarından Örnek (Horomişi=Horom Havası)

"Uça Bitçi" Kara Oğlan

Daçhurite heneri hoi yar hoi yar
Uça tolepe skani
Uça bitçi uça tolepe skani
Ağne çoha-dzikvate ho yar ho yar
Horanam mani mani

Kara Oğlan (Horom Havası)

Ateşten yaratılmış ho yar ho yar
Senin kara gözlerin
Kara oğlan, kara gözlü oğlan
Yeni ceket, pantolon ho yar ho yar
Oynuyorsun çok hızlı

Uça bitçi horanam màni mani	*Kara oğlan, dönüyorsun çok hızlı*
Pirali re nignaper ho yar ho yar	*Kaçaksın sen bellidir ho yar ho yar*
Otanap yağdanluği	*Meşinden davarcığın*
Uça bitçi otanap yağdanluği	*Kara oğlan, meşinden davarcığın*
Metkoçi monka gavu ho yar ho yar	*At onu yük olmasın ho yar ho yar*
Meşiniş tavarcuği	*Deriden o torbanı, kara oğlan*
Uça bitçi meşiniş tavarcuği	*Deriden o torbanı*
Si eko mo megomskun ho yar ho yar	*Nasılda yakışıyor ho yar ho yar*
He sirmoni başluği	*Sırmalı o başlığın*
Uça bitçi he sirmoni başluği	*Kara oğlan, sırmalı o başlığın*
Ko tkvi do dovigura ho yar ho yar	*Bana söyle bileyim ho yar ho yar*
Ebitçi coho skani	*Oğlan senin adını*
Uça bitçi ko mitsvi coho skani	*Kara oğlan, söyle senin adını*
Namuk Lazi gicohoma ho yar ho yar	*Kimi sana Laz diyor ho yar ho yar*
Namukti holo tçani	*Kimileri de Tçani*
Uça bitçi namukti holo Tçani	*Kara oğlan kimileri de Tçani.*

Bu Kara Oğlan şarkısının kaynak kişisi: Batumda oturan Lazlardan H. Helimişi'dir.

Makruli Obiru (Düğüncü Şarkısı) "Hele Manişa"

Düğüncü Şarkısı (Hadi Çabuk)

Kilimi domirçit gebgitat şaras	*Kilimleri getirin yola çıkalım*
Dade komehti noğa misaşa	*Nedime (sağdıç) kadın varsın geline*
Umtçvit makarepe mtçima var mohtas	*Çabuk olalım, yağmur bastırmadan*
Hele hele hele manişa	*Hadi, çabuk olalım, çabuk olalım*
Noğamisas motvit metakşiş kolga	*İpekli Şemsiyeyi verin geline*
Nankustikelotskit artiş tkobaşi	*Kimse görmesin gelinin yüzünü*
Deda kodikaçi çimçiriş biga	*Sağdıç kadın elinden sopayı bırakma*
Hele, hele, hele manişa	*Hadi çabuk olalım, çabuk olalım*
Sica-noğamisaş hela-kaoba	*Gelinle güveyin mutluluğudur*
Natvra çkiniren dihaşen-tsaşa	*Bizim dileğimiz yerden göğe dek*
Etepteki dziran iri kaoba	*Onların olsun parlak gelecek*
Hele, hele, hele manişa	*Hadi çabuk olalım, çabuk* olalım

Noğameş ohori sirtiş okaçhe	*Damadın evi dağ ardındadır*
Dovinçelat mamulepeş kiraşi	*Acele edelim, horozlar ötmeden*
Noğamisas mudvas sicak muşa	*Gelinle güvayi birleştirelim*
Hele, hele, hele manişa	*Hadi çabuk olalım, çabuk olalım*
Gontheri suprasgvdgin bureği	*Açılmış sofralar konmuş tepsiler*
Var domikiran vidat manişa	*Soğumadan onlara yetişelim*
Çirbulis goberi hçe pucis yağı	*Ak ineğin tereyağı sofraya süs veriyor*
Hele, hele, hele manişa	*Hadi çabuk olalım, çabuk olalım*

Bu şarkının yazarı da: M. Vanilişi'dir.

Lazlarda dayanışmalı (İmece) usulü çalışma sırasında hep birlikte söylenen şarkılardan bir örnek:

Helessa (Arhavi Ağzıyla)	*Heyamola (Şarkı)*
Çkuni duzupes noderi	*Düzlüklerde imece var*
Tutaş testi ivan seyri	*Hoştur mehtabın seyri*
Bozo-gogos tuu kemeri	*kız kemerin düşecek dikkat et*
Helessa, yalessa	*Helessa, yalessa*
Heyamola yassa, isa hoi	*Heyamola yassa, isa hoy*
Helassa do yalessa	*Helessa, yalessa*
Ağne ohoriş nusa	*Daha körpesin küçük gelin*
Jur tuteri noğamisa	*İki aylık taze gelin*
Helessa, yalessa	*Helessa, yalessa*
Heyamola yassa, isa hoi	*Heyamola yassa, isa hoy*
Helassa do yalessa	*Helessa, yalessa*
Ar domitsvati misa	*Bana hakikati söyle*
İvarei çkuni nusa	*Gelinimiz olur musun?*
Helessa, yalessa	*Helessa, yalessa*
Heyamola yassa, isa hoi	*Heyamola yassa, isa hoy*
Si ma guri domitahi	*Kalbimi kırdın benim*
So iğare çkim gunahi	*Günahımı ne edersin*
Goginçkvasen çkimi ahi	*Sonunda pişman olursun*
Helessa, yalessa	*Helessa, yalessa*
Heyamola yassa, isa hoi	*Heyamola yassa, isa hoy*
Ena gegatas kvada ca	*Başına taşlar yağar*
Soti nena çkvas var meça	*Başkasına söz verirsen*

Ma bivare ağne sica	*Damatlık benim hakkımdır*
Helessa, yalessa	*Helessa, yalessa*
Heyamola yassa, isa hoi	*Heyamola yassa, isa hoy*

Helessa, Heyamola şarkısı batum'da oturan Lazlar'dan N. Doğania'dan derlenmiştir.

"Tçuta Nusa" Halk Türküsü	Küçük Gelin
Limciner mjoras teri	*Akşam güneşiyle boy ölçüşen*
Çuta nusa soulu, çuta, çuta?	*Nereye böyle küçük gelin?*
Kodvalu giçaapare	*Kundura diktiriyorum sana*
Çuta nusa kuçhe giğon	*Ayakların küçük küçük*
Çuta, çuta	*Zaten senin yaşında küçük*
Dido tsana var giğun	*Küçüksün küçük gelin*
Çuta nusa cuta, çutare	*Beni yaktın da kavurdun*
Çuta, çuta	*Nere gidem küçük gelin?*
Si ma domçvi domhali	*lEin altının ak boynuna*
Çuta nusa haşote ma so bida	*Sakın asma küçük gelin*
Peçeşen moşatanur	*Tülbent altından ay parçası*
Çuta nusa muço ağani tuta	*Tenin görünür küçük gelin*
Obas ko me şamihti	*Seni koynumda saklarım*
Çuta nusa mutço-kvinçişi mota	*Yavru bir kuş gibi küçük gelin*
Me gokup var megtkomer	*Asla peşini bırakmam*
Çuta nusa şothani şa si ida	*Ayrılamam küçük gelin*

Küçük Gelin türküsü H. Helimişi'den derlenmiştir.

Arhavi Ağzıyla Bir Şarkı Örneği Daha:

Tsulu Bozo	*Ey Kız*
Tsulu bozosso nire	*A kız sen nerelisin*
Dido heyyar dido oroponire	*Pek de sevimlisin*
Tolopençen ningapen	*Gözlerinden belli*
Irişe yar irişen noseri re	*Herkesten akıllısın*
Guri gurişi yeriş	*Yüreğim yerinde*
Varen heyyar varen halağiskani	*Durmuyor kurban olam*
Bazi gdizira mu iven	*Ne olur sık sık görüşsek*

Mohti heyyar mohti do manimani Gel heyyar bazı yanıma
Gel heyyar yanıma bazı

Elabaru kalaşi — *Hafiften bir yel esti*
Yar, heyyar, yari dililu paşi — *Sevgilim gitti Poti'den*
Nosis vulu moulu — *Aklımı ben yitiririm*
Yari heyyar yari gomaşinaşi — *Heyyar yanaklarıma geldikçe*
Si mele do mole — *Sen karşıda ben beride*
Sole heyyar masole bida sole — *Ben nasıl duracağım*
Tsakariş kukuma ezdi — *Eline al güğümü*
Mohti heyyar komohti galikele — *Dere boyuna in emi*

Ey Kız türküsünün kaynak kişisi: H. Helimişi'dir.

He Yana (Laz Grup Şarkısı)

Holo komohtu yazi heyana — *Yine yaz geldi, heyana*
Heyana bozopeşi marazi — *Genç kızların marazı*
Si eko megomskun heyyana — *Sana öye yakışır heyyana*
Heyyana tis ha gogotun kazi — *Başında örme bezi*
Musapiri emzdipi, heyyana — *Beni konuk alırsan heyyana*
Heyyana meptana bazi bazi — *Heyyana gelirsem bazı bazı*
Mu mskva Gurcipi giğun heyyana — *Göğüslerin pek güzel heyyana*
Heyyana odidepeti nazi — *Heyyana kaşların da pek zarif*
Kalis na dolo gobun heyyana — *Boynunda parıldayan heyyana*
Beşluği reni Lazi — *Heyyana altın beşibirlik mi?*
Mohti mendagikona heyyana — *Gel seni götüreyim heyyana*
Heyyana eko mot ikip nazi — *Heyyana bu kadar naz etme*

Heyyana Laz şarkısı: Ş. Kelercişi'denderlenmiştir.

Ölen Bir Kıza Yakılan türkü "Obiru Kulani Ğurutuşi"

Bu türkünün konusu şu: Ayşe adında bir Laz kızı bir gençle sevişiyormuş. Fakat bundan haberi olmayan büyükler onun sevistiği gencin ağabeyisi İsmail'e nişan etmişler. Ayşe buna itiraz etmişse de iş oldu bittiye getirilmiş. Evin gelini kızın gönlünü alıp razı etmiş. Düğün günü gelip çatmış. Ayşe'nin sevgilisi buna dayanamamış. Düğün alayının yoluna pusu kurup Ayşe'yi gelinlik elbiseleri içinde kurşun yağmuruna tutmuş. Ayşe'nin

ölüsünü amcasının evine taşımışlar. Hekime can vermeden önce yalvarmış Ayşe. Aman beni kurtar diye. Fakat nafile, taze kız gelinlik elbiseleri içinde can vermiş. Bu türkü Gürcüstan kesimi Lazları arasında büyük popülarite kazanmış. Herkesin ağzından düşmüyor. Görelim bakalım nasıl söylenmiş.

İsmailis var vokupti
Ma kamımığerdines
Mohtes makarape do
Ma gzas kogemodgines
Ohraskirik topeği
Gverdi gzas memoğgires
Cumadiş ohoriş neknas
Cenaze memodgines
Ditshiriten diğapu
Nisalobaş anteri
Çkar guris var memiçves
Aşo çkimi gençluği
Ditshironi anteri
Komaçit nanaçkimis
İri dğas gemamgaras
Aya gençluği çkimis
Gverdi şuri gemdgitu
Mohti çkimda dohtori
Pia sinti gitsvesi
A-yaraçkimis zori
Koçina muşletinap
Dohtori şuri momçare
Mitsvi momişletini
Yaraçkimişi çare
Gverdi saatiş kule
Jur candarma komohtu
Nobeti muşen çumart
Ohraskiris gemoktu
Jur saatişi ekule
İsmaili komohtu
Emukti ma mkithuptu

İsmail'e varmazdım
Beni ikna ettiler
Seymenler geldilerde
Beni yola koydular
Kaynım yol ortasında
Tüfekle hedef aldı
Amcamın evine
Benim cenazem geldi
baştan başa kan oldu
Gelinlik giysilerim
Hiç de acımadılar
Şu benim gençliğime
Benim kanlı entarimi
Gönderin anneciğime
Hergün hergün ağlasın
Şu benim gençliğime
Daha canım çıkmadan
Doktora yetiştirdiler
Acaba anlattılar mı?
Bu yaraların nedenini?
Doktor, hastalara çare
İnsanlara can veren
Beni kurtar, yol göster
şu yarama bir çare
Yarım saat geçince
Geldi iki jandarma
Niçin beni beklerler
Beni kaynım öldürdü
İki saat geçince
İsmail çıktı geldi
O da bana soruyor

Kurşumi sole muhtu?
Topeği mastolu do
Oharskirik dompilu
Aya mcveş adetepek
Ma muço kamempiğu

Nereden geldi kurşun diye?
Kaynım tüfek boşalttı
Beni yıktı, öldürdü
Bu eski gelenekler
Ocağımı söndürdü

İsmaili

Nosis gamaptaminon
Şuri mohtu kalişa
Si muço letas megçap
Ma cuma var pilaşa

İsmail

Aklımı yitireceğim
Can boğaza dayandı
Seni toprağa vermem
Kardeşimi öldürmeden

Ayşe

Aman soti var kvila
Emuş hakki me miğun
Erzaeli komohtu
Çkvati şuri var miğun

Ayşe

Aman onu öldürme
Vebali bende yüklü
İşte azrail geldi
Artık can çıktı benden

Bu destanın kaynak kişisi: Sarp köyünden Ali Horava'dır.

Ağani Helessa(Obiru)

Ar kokovitnat bitçepe
Dzikva-Çoha udzirote
Lazuri birapa doptkvat
Helessa, yalesse
Heyamola yassa, issahey
Sabtçoetiş dihas vorat
Dido şeni do heleri
Geminoğounna partia
Helessa, yalesse
Heyamola yassa, issahey
Elevokonat kuçhepe
Mskva kulanepe biçepe
Sica do ağne nisapa

Yeni Helassa (Türkü)

El ele tutuşalım
Çağdaş ceket-pantalonla
Lazca türküler söyleyelim
Helassa, yalessa
Heyamola, yassa, issahey
Biz Sovyet yurttaşlarıyız
Ülkemiz mutlu ülkedir
Rehberimiz partimizdir
Helassa, yalessa
Heyamola, yassa, issahey
Türküleri yükseltelim
Kızlar, oğlanlar, güzeller
Damatlar ve gelinlikler

Helessa, yalesse
Heyamola yassa, issahey
Çkin heleir dğa miğunan
Mutum dardi var miğunan
Jile-Tsale horonapan
Helessa, yalesse
Heyamola yassa, issahey
Arçkva goviktat bitçepe
Kuçhepe elovokunan
Otirtinit gur picepe
Helessa, yalesse
Heyamola yassa, issahey

Helassa, yalessa
Heyamola, yassa, issahey
Mutlu günler yaşıyoruz
Sıkıntımız yoktur bizim
Heryerde oyun, şarkılar
Helassa, yalessa
Heyamola, yassa, issahey
Birkez daha dönelim
Ayakları oynatalım
Omuzları titretelim
Helassa, yalessa
Heyamola, yassa, issahey

Ar ar İzmoçi

Ma izmoce var tsalonas

Mutço vortiti var miçkin
Ondğeri ren do votsker tsas

Mjoraşi ta mendraşe çkin
Ek korenan çkimi nenaş

Mağarğale koçepe
Poliitsiak varşa ognas
Krdzaleli ren entepe
Gomikvirdu ikvasen
Mu ak mutçoşi vorta
Mçhuris, thas gi gioçanapan
Ordo dulias gevakna
Ar oputeşi locepe
Çirdilonaşi shivepek
Mot var yopşu mcveşi yara

Bir Rüya

Rüyamda, başka bir ülkedeymişim
Bilmiyorum nasıl gitmişim
Öğlen vaktidir, göğü seyrediyorum
Güneş beni aydınlatmıyor
Orada da dilimizi konuşan vardı
Hem de bir hayli kişi
Bu dili yasaklamışlar
Devletin polisleri
Hayret ettim, acep niçin
Ben burada artık duramam
Koyuna keçi kafası takmışlar
Bunu iyi düşünmek gerek
Köyden köye hudut niye
Kuzeyden parladı güneş
Yaralara niçin mermer olmuyor bu?

Bitçi
Mandratişi plantassias

Antso dido pukiri ren
Kulani
Guur-Picis mçita na çhatun
Çkini gmiri naziko ren
Bitçi
Nişi mzoğaşa mendahtu
Murunaşa ankesita
Kulani
Otçaru ikithuş gale
Ar kuçhe kule uğutu
Bitçi
Guria do kahetişen
Ğoman mohtes stumarepe
Kulani
Manti tolik mumidziru
Eko kai mskva bitçepe
Bitçi
Zugdidişa videeti
Vusi mini megrelepen
Kulani
"Aşo morti çkimi skua"
Do lazurot ğağalapten
Bitçi
Kortolona çkini diha
İr dihaşen icgişiren
Kulani
Lenini do sabtçoetiş
Mjoraş te te taneri ren
Bitçi
Lazuri şairepe btkvit
Kulanepe tkvani kala
Kulani
Onoğore muço var gaku
Na mucundi ğali kala

Oğlan
Mandarati bahçeleri
(Sarp'ta bir köy)
Bu yıl çok çok çiçek açtı
Kız
Göğsünde madalya olan
Bizim liderimiz Naziko'dur
Oğlan
Gemi balığa (denize) açıldı
Balık tutan oltalarla
Kız
Anneciğim neler gördüm
Güzel güzel gençler gördüm
Oğlan
Ben bir güzel sevmiştim
Kirpiikleri ok gibi
Kız
Biri okuma yazma bilmezdi
Birininde ayağı kısaydı
Oğlan
Guriadan Kahetiden
konuğumuz gençler geldi
Kız
Oğlan bana doğru gelme
Balıkçı ağlarıyla
Oğlan
Ben Zugdidi'ye gidince
Megrellerle ahbap oldum
Kız
"Böyle buyur kardeşim"
Diyorlardı Lazca
Oğlan
Gürcüstan'dır vatanımız
Onu dünyaya değişmem
Kız
Lenin ile doğan güneş
Aydınlattı yöremizi

Bitçi	Oğlan
Ar kulani vakurepi	*Lazca şiirler okuduk*
Mskva opidepi uğutu	*Kızlar sizinle birlikte*

Çağdaş Laz şiirinden alınan bu örnek M. Vanilişi'ye aittir. Aşağıda M. Vanilişi'ye ait bir şiirle konumuzu tamamlayacağız

Kva Omhaze

Olumcora ren mzoğapicis kelavinciri
Do paği havas movoşvacini çkimi pikiri
Kva omhaze ren ena golacans mutço camuşi
Didi veberta toli var gitken uço do mceveşi

Mis uçkin muko tsanape doçu do holo çumers
Muşi nodzire do tsignaperi roti var tkumers
Mzoğaşi talğas var dvaşkurinen iris nuhondun
Stumarepeti iça kotumeş suri ukoren

Ma si gohvetsap domiambavi ey kva omhaze
Elatkoçui ğalis şkivideri mitiş cenaze?
Varna tkobesi skani ohaçhe bitçiki-kulani
Muşen var tkumer ma ho var skani duşmani

Şilia tsanapek var gobadapan var gegokordun
Tçita vortişi skanden bdtshonturti var gomotçkondun
Sarganaşani vitohutberek tçine istemers
Stveli mohtaşi mzoğaş baraka ohoris numers

Tuti gehtaşi skani akraşa peluka nulun
Tokis gekneri jur maçhomale gale gamulun
Oş holi gindze parapatiti ulun mzoğaşa
Kulunis ipşen Antsoşişa cohona kapşa.

Omha Kayalığı

Gün akşam üstü uzanırım sahile
Sakin dalgalarda can bulur düşüncelerim
Önümde koca taş, tıpkı bir camiz gibi
Kapkara, tarihi şey, gözleri yıldırıyor

Kimbilir kaç asırdır duruyor burda
Gördükleri, bildikleri içinde sır olmuş
Ona dalgalar ne yapabilir ki
Geceleri kara deniz kuşlarına kucak açar o

Söyle bana yalvarırım Omha kayalığı
Kaç cesede rastladın denizin getirdiği
kaç insana bağrını açıp içine gizledin
Söyle söyle ben düşmanın değilimki

Sana yüzyıllar ne yapabilir ki?
Çocukluğum seninle geçti benim
On beş kadar çocuk olurduk balık avında
Evimize taşırdık denizin bereketini

Gün batımı çevrende sandallar yüzer
Ellerinde halat, iki balıkçı
Yüz kulaçlık ağı suya atarlar
Türlü balıklar dolar içine.

-SON-

ISBN 975-6954-11-6
BCP SAMPLE
9 799756 954118

KAPAK: ANONİM